

SZTUKA CZYTANIA KRAJOBRAZU

Poradnik dla edukatorów

SZTUKA CZYTANIA KRAJOBRAZU

Poradnik dla edukatorów

Autorzy

Urszula Myga-Piątek
Marta Chmielewska
Katarzyna Pukowiec-Kurda
Michał Sobala
Anna Żemła-Siesicka

Skład

Patrycja Lubaszka

Wydawca

Polskie Towarzystwo Geograficzne

Siedziba

ul. Krakowskie Przedmieście 30
00-927 Warszawa

Adres do korespondencji

ul. Będzińska 60,
41-200 Sosnowiec

Telefon

T (Warszawa): +48 22 552 15 08

T (Sosnowiec): +48 32 368 92 14

F: +48 22 552 15 21

biuro@ptgeo.org.pl

<https://ptgeo.org.pl/>

<https://www.facebook.com/ptgeo.org>

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa,
przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II

**Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego**

**Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II**

Sztuka czytania krajobrazu

Poradnik dla edukatorów

Spis Treści

Od Autorów	5
Wprowadzenie	6
Co oznacza „czytanie krajobrazu” i dlaczego jest to „sztuka”?	6
Czym jest krajobraz – kilka słów teorii	7
Krótka historia kształtowania krajobrazu	8
Rola krajobrazu dla jakości życia	10
Krótka lekcja czytania krajobrazu	12
Spacery	
Z Olsztyna na “Giewont” – krajobraz historyczny i wpływ turystyki na krajobraz	
<i>Urszula Myga-Piątek</i>	18
„Rzeka widoków” – fizjonomia krajobrazu Liswarty na obszarach wiejskich	
w Hadrze (Park Krajobrazowy Lasy nad Górną Liswartą)	
<i>Anna Żemła-Siesicka</i>	47
Od kuźnicy żelaza do serca metropolii – mozaikowy krajobraz Katowic	
<i>Marta Chmielewska</i>	73
Tożsamość krajobrazu miasta – wielowiekowa historia zapisana w krajobrazie	
starego miasta w Wodzisławiu Śląskim	
<i>Katarzyna Pukowiec-Kurda</i>	105
Krajobrazowy palimpsest – gospodarowanie człowieka w warunkach	
środowiska górskiego i jego krajobrazowe skutki	
<i>Michał Sobala</i>	126
Słownik	144

Szanowni Państwo,

Oddajemy w Wasze ręce poradnik – „**Sztuka czytania krajobrazu**”, opracowany z myślą o osobach, które prowadzą działalność edukacyjną i które chcą aktywnie wprowadzać uczestników zajęć w tematykę krajobrazu poprzez pracę w terenie. Poradnik jest szczególnie dedykowany nauczycielom i edukatorom, ale także wszystkim zainteresowanym, którzy chcą bliżej poznać krajobraz. Naszym celem jest rozbudzenie świadomości krajobrazowej wśród młodzieży, co powinno sprzyjać szerokiemu społecznemu zaangażowaniu w ochronę, kształtowanie i partycypację na rzecz krajobrazu. Książka składa się z kilku niezależnych części. Poradnik został zaprojektowany tak, aby można było korzystać z niego elastycznie i dostosowywać jego treści do różnych potrzeb edukacyjnych. Książka składa się z:

- **Rozdziału wprowadzającego**, poświęconego **podstawowym zagadnieniom związanym z krajobrazem** – jego znaczeniem, rolą w edukacji oraz sposobami jego „czytania” i interpretowania. Proponujemy tu nawiązania do procesów analizy, interpretacji i oceny tekstów pisanych.
- Następnie przedstawiamy **pięć tras spacerów krajobrazowych**, w różnych miejscach województwa śląskiego, z których każda koncentruje się na innym aspekcie krajobrazu. Spacerów te można realizować w zaproponowanej formie – jako gotowe scenariusze – ale można też wykorzystywać tylko wybrane ich elementy w zależności od potrzeb, czasu czy możliwości grupy odbiorców. Chcielibyśmy również, aby przygotowane przez nas trasy stały się **inspiracją do samodzielnego planowania spacerów**, zarówno w zaproponowanych lokalizacjach, jak i w zupełnie innych miejscach, bliskich Waszej codziennej praktyce edukacyjnej.

Dla łatwiejszego korzystania z przewodnika, wyróżniliśmy wybrane treści w kolorowych ramkach:

- **Niebieskie ramki** „Ciekawe materiały” zawierają **materiały uzupełniające** – dodatkowe informacje, źródła, filmy, teksty lub odniesienia, które poszerzają tematykę spaceru i odwołują do materiałów, w których zainteresowany Czytelnik znajdzie pogłębioną wiedzę.
- **Zielone ramki** „Temat do dyskusji” zawierają **propozycje tematów do rozmowy** – pytania i zagadnienia, które warto omówić z uczestnikami w danym miejscu.

Na końcu poradnika zamieściliśmy **słowniczek**, który objaśnia kluczowe pojęcia używane w publikacji. Zachęcamy do traktowania tego poradnika jako **punktu wyjścia i źródła inspiracji** – narzędzia, które można twórczo rozwijać i modyfikować, dostosowując do własnych potrzeb. Mamy nadzieję, że pomoże on spojrzeć na krajobraz jako na żywą przestrzeń edukacyjną – pełną znaczeń, historii, ale jednocześnie możliwości kształcenia wrażliwości i odpowiedzialności za jakość naszej przestrzeni. Zapraszamy do lektury.

Autorzy

WPROWADZENIE

Co oznacza „czytanie krajobrazu” i dlaczego jest to „sztuka”?

Zacznijmy **od czytania** – to powszechna umiejętność polegająca na mechanicznym dekodowaniu znaków pisanych i przekładaniu ich na dźwięki mowy. Ale czytanie nie jest wyłącznie sekwencyjnym przechodzeniem od prostych do coraz bardziej złożonych elementów kodu, w kolejności: litera, głoska, sylaba, wyraz, zdanie. Głównym celem tego procesu jest poszukiwanie przez czytelnika znaczeń, czyli treści w tekście. W naszym przypadku tekstem będzie krajobraz, który porównujemy tu do książki – książki historycznej, której dynamiczna akcja rozgrywa się w przyrodniczych malowniczych przestrzeniach, pełnych niewiarygodnych przygód i zwrotów akcji. Krajobraz jest tu metaforą książki, której bohaterowie są jednocześnie jej autorami. Książki, którą traktujemy jako źródło wiedzy, wartości, przeżyć i emocji, a także jako źródło estetyki. Krajobraz, skoro ma być dla nas „księgą zachwyków”¹, wymaga od czytelnika znajomości zasad ortografii, składni, gramatyki, stylistyki i umiejętności interpretacji. Sądzymy, że takie porównanie uczyni nasze „lekcje czytania krajobrazu” ciekawszymi. Liczymy, że znajdą one zainteresowanie nie tylko u geografów ale i humanistów. Z kolei wykorzystywanie jako źródeł interpretacji danych cyfrowych i metod komputerowych wyda się interesujące także dla osób z bardziej ścisłym – matematycznym patrzaniem dla świat.

Dlaczego czytanie jest **sztuką**? Sztukę rozumiemy jako szczególną umiejętność wymagająca talentu, zdolności lub specjalnych kwalifikacji. Kwalifikacji czytania ze zrozumieniem. Nic szczególnego. Te kwalifikacje są stosunkowo proste do zdobycia. Ale zapewne dużo łatwiej będzie je wykształcić u osób obdarzonych takimi cechami jak: ciekawość świata, dociekliwość, wrażliwość na przyrodę, piękno, troska o losy bohaterów/autorów, otwartość i zaangażowanie. Ale sztuką będziemy nazywać także dzieło twórców – bohaterów książki. Krajobraz kulturowy, w wielu miejscach nasycony dziełami ludzkiego geniuszu – jest dziełem sztuki.

Dla zainteresowanych – więcej na ten temat krajobrazów historycznych można dowiedzieć się z wykładów Profesora Zbigniewa Myczkowskiego, dostępnych online na: <https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/wideo/wyklady/dziedzictwo-zapisane-w-ksiedze-krajobrazu>

¹ nawiązanie do tytułu książki Filipa Springera, 2016, Wyd. Agora

I wreszcie **krajobraz**. W naszym przewodniku jest metaforą książki. Ale to tylko i aż metafora. Krajobraz to otaczający nas ilustrowany zapis historii Ziemi – ewolucji świata przyrody i historii rozwoju cywilizacji i społeczeństwa. Krajobraz kulturowy jest przestrzennym dowodem historii zagospodarowania przyrody przez człowieka. Środowisko przyrodnicze, które w sposób także niezależny od człowieka podlega zmianom, jest matrycą, w której uległy odwzorowaniu wszystkie wielowiekowe działania człowieka: kultury gospodarowania, zasoby ekonomiczne, układy polityczne, podziały administracyjne, prawne uzgodnienia, itp. W sposób oczywisty krajobraz kojarzy się z zapisaną i wciąż pisaną księgą czy namalowanym i nadal przerabianym obrazem – palimpsestem. Wnikliwego czytelnika zapraszamy do poznania krajobrazu we wszystkich jego odsłonach.

Czym jest krajobraz – kilka słów teorii

Krajobraz można interpretować na kilku poziomach: jako obiektywny byt materialny (fizyczną rzeczywistość, otaczający nas obszar), jako specyficzny rodzaj fizjonomii terenu (widok), a także jako właściwy dla danego obszaru zestaw cech i wartości (historycznych, estetycznych, architektonicznych, kulturowych, ekonomicznych, a także symbolicznych i znaczeniowych). O ile pierwszy poziom znaczeń podkreśla autonomiczność i niezależność istnienia krajobrazu, jako materialnego tworu, fizycznej substancji, to już dwa kolejne poziomy znaczeń wymagają udziału człowieka obserwatora (uczestnika, moderatora, twórcy, odbiorcy), który dostrzeże w obiektywnym środowisku: widok, treść, użyteczność, znaczenia, sens, symbol.

Wielość znaczeń krajobrazu. Rysunek A. Żemła-Siesicka.

Nasz przewodnik prowadzi czytelnika głównie przez krajobrazy kulturowe, które można rozumieć jako „historycznie ukształtowany fragment przestrzeni geograficznej, powstały w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i kulturowych, tworzący specyficzną strukturę, objawiającą się regionalną odrębnością postrzeganą jako swoista fizjonomia”.

Dla zainteresowanych – więcej na temat kształtowania się terminu kształtowania się termin „krajobraz” – w pracach M. Pietrzaka: Podstawy i zastosowania ekologii krajobrazu, T. 1 i 2. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Leszno, 2020 i 2023 oraz w książce T.J. Chmielewskiego: Systemy krajobrazowe. Struktura – Funkcjonowanie – Planowanie. Wyd. PWN. Warszawa, 2012.

O tym jak kształtowały się poglądy na temat definiowania krajobrazu, a także na temat ewolucji i typologii krajobrazów przeczytasz w książce U. Myga-Piątek: Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne, 2012. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Krótką historia kształtowania krajobrazu

Każdy krajobraz podlega ewolucji. W jej przebiegu biorą udział bardzo ważne czynniki przyrodnicze i antropogeniczne (tzw. kulturowe). W czasach historycznych czynnikami przyrodniczymi, które silnie determinowały gospodarowanie człowieka, były warunki geologiczne (np. dostęp do surowców), geomorfologiczne i hipsometryczne (np. lokowanie warowni obronnych na wzgórzach, osad w dolinach), glebowe (np. użytkowanie ziemi), klimatyczne (wpływ na osadnictwo i zdrowie populacji), hydrologiczne (dostęp do wody, ale i powódzie, susze), ekologiczne (kształtowanie zróżnicowanych ekosystemów). Osobną grupę bardzo złożonych czynników krajobrazotwórczych odgrywają czynniki kulturowe (społeczne, ekonomiczne, polityczne, prawno-administracyjne, religijne itp.). W historycznym procesie wytwarzania krajobrazów – „krajowania” – następuje ciągłe przetwarzanie, kształtowanie krajobrazu (jest on palimpsestem). Historia krajobrazu zapisana jest m.in. w sposobach rozplanowania wsi, typach morfologicznych miejscowości, wielkości i układach działek siedliskowych, proporcjach rozmieszczenia pól, przebiegu dróg, kształtów placów i rynków, układów zieleni śródpolnej, rodzajach materiałów budowlanych, zróżnicowania stylów architektonicznych, lokowania budowli reprezentacyjnych czy użyteczności publicznej w miastach itp. Dobrze czytelne znaki – obiekty i ich zespoły – stanowią wyróżniki krajobrazu i świadczą o tzw. tożsamości krajobrazu. W czasach spokoju, bezpieczeństwa przyrodniczego (bez np. klęsk żywiołowych, kataklizmów, epidemii) i politycznego (bez wojen, kryzysów finansowych, reform rolnych) krajobraz ulegał względnemu utrwalaniu. Z kolei w okresach występowania przyrodniczych zjawisk ekstremalnych lub wstrząsających wydarzeń politycznych i gospodarczych, dochodziło do przerywania ciągłości kulturowej, a w historii krajobrazu można odczytać zasadnicze zmiany.

Pojęcie krajobrazu kulturowego nierozzerwalnie wiąże się z rozwojem cywilizacji. We wczesnych etapach historii ludzkości, w epoce neolitu, społeczności przekształcały się z migrujących grup łowiecko-zbierackich w pierwsze stabilne struktury społeczne i zakładano rolnicze osady. Rozwój rolnictwa był jednym z pierwszych etapów w kształtowaniu krajobrazu kulturowego. Wraz z rozwojem społeczności i potrzebą koordynacji życia społecznego, gospodarczego i religijnego, zaczęły powstawać pierwsze miasta, jako ośrodki władzy. Ośrodki miejskie były często zakładane z myślą o wymianie i handlu oraz efektywnym zarządzaniu otaczającymi zasobami: terenami wiejskimi i leśnymi, które były naturalnym zapleczem produkcyjnym. W wielu przypadkach oznaczało to, że krajobraz wokół nich był starannie planowany.

Z czasem miasta zaczęły powstawać w bardziej planowy sposób. Rozmieszczane były tak, aby dzieliła je odległość możliwa do pokonania w jeden lub dwa dni drogi (20-40 kilometrów). Przy większych odległościach w połowie drogi między dwoma ośrodkami budowano karczmę, w której mogli nocować podróżni. Więcej na temat rozwoju miast i krajobrazów miejskich w długim okresie średniowiecza przeczytasz tutaj: <https://fanbojizycie.wordpress.com/2016/04/20/miasto-sredniowieczne-w-teorii-praktyce-i-liczbach/>

W miarę jak cywilizacje rosły w siłę i rozwijały nowe technologie, wpływ człowieka na krajobraz stawał się coraz bardziej intensywny. Rozwój górnictwa, metalurgii, technik budowlanych oraz transportu umożliwiał budowę coraz bardziej skomplikowanych struktur, takich jak: utwardzone drogi, akwedukty, mosty czy mury obronne. Te elementy stawały się częścią krajobrazu, jednocześnie zmieniając go i nadając mu nową formę. Postępowało zróżnicowanie materialne społeczeństwa. Ważnym elementem krajobrazu kulturowego stały się także majątki szlacheckie i dworskie. Budowa rezydencji otoczonych parkami, często w stylu francuskim lub angielskim, rozpoczął etap harmonijnego kształtowania krajobrazu. Zespoły pałacowo-parkowe były świadectwem statusu społecznego i wpływały na estetykę otaczającej przestrzeni. Każda epoka historyczna wносиła nowe elementy, które wzbogacały i przekształcały przestrzeń. W XVIII i XIX wieku, szczególnie w czasach wzmożonej urbanizacji i rewolucji przemysłowej, krajobraz uległ znaczącym przekształceniom. Jeszcze głębszym przemianom uległ on w XX i XXI w. ze względu na masową urbanizację i globalizację, rozwój nowych technologii górniczych, przemysłowych, transportowych, a także przez rozwój nowych funkcji. Wzrost liczby ludności i ekspansja terytorialna przekształcały zarówno krajobrazy wiejskie jak i miejskie. Równocześnie rosło zagrożenie środowiska naturalnego – zmniejszaniu ulegały powierzchnie naturalnych ekosystemów, spadała bioróżnorodność. Spowodowało to wzmożone zainteresowanie ochroną dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. To z kolei doprowadziło do powstania koncepcji ochrony krajobrazu kulturowego.

Wyczerpująco na temat krajobrazów kulturowych Polski pisze J. Plit w książce z 2016 r. *Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany*, Wyd. IGI PAN, Warszawa. Książka do pobrania tutaj: <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/82394/edition/63173/content>

Rola krajobrazu dla jakości życia

Idea ochrona przyrody i dóbr kultury jest bardzo ważnym etapem w rozwoju ludzkości. Ma ona swe początki w odległej przeszłości. Jej pojawienie się w holistycznym wymiarze – ochrony krajobrazu – dowodzi wykształcenia społecznej odpowiedzialności za jakość przestrzeni we wszystkich jej wymiarach: przyrodniczym, kulturowym ale także duchowym i symbolicznym. Kulminacją tych działań w Europie było wprowadzenie przez Radę Europy w 2000 r. **Europejskiej Konwencji Krajobrazowej**, przyjętej przez Polskę w 2004 a ratyfikowanej 2005 r.

Więcej na temat ochrony przyrody i krajobrazu w Polsce przeczyta Czytelnik w najnowszej książce poświęconej tym zagadnieniom pod red. Ł. Zbuckiego, J. Solona i J. Balona: *Ochrona przyrody i krajobrazu w Polsce. 2025* – dostępnej pod adresem: <https://repozytorium.akademiabialska.pl/items/b50fea03-a449-4d41-926f-2d9067d0b136>.

Natomiast tekst Europejskiej Krajobrazowej opublikowany został w Dzienniku Ustaw z 2006 r. : Dz. U. z 2006 r., nr 14, poz. 98.: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20060140098/O/D20060098.pdf>

W preambule Konwencji czytamy m.in.:

(...) krajobraz przyczynia się do tworzenia kultur lokalnych oraz jest on podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, przyczyniając się do dobrobytu ludzi i konsolidacji europejskiej tożsamości;

(...) krajobraz jest ważną częścią jakości życia ludzi zamieszkujących wszędzie: w obszarach miejskich i na wsi, na obszarach zdegradowanych, jak również w obszarach o wysokiej jakości, na obszarach uznawanych jako charakteryzujące się wyjątkowym pięknem, jak i w obszarach pospolitych (...).

Konwencja powstała dla przeciwdziałania licznym zagrożeniom, które dla dobrostanu człowieka stanowią negatywne efekty dynamicznych zmian gospodarki światowej, w tym: zanikanie naturalnych ekosystemów, intensyfikacja rolnictwa i leśnictwa, techniki produkcji górniczej i przemysłowej, zmiany w infrastrukturze, turystyce i rekreacji, a także przekształcenia krajobrazu w wyniku zaburzenia równowagi i harmonii w planowaniu przestrzennym.

W Polsce konsekwencją prawną przyjęcia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej było wprowadzenie ustawy z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu oraz wynikający z tej ustawy nowy instrument ochrony krajobrazu w postaci tzw. **audytu krajobrazowego**. Zadaniem tego dokumentu jest identyfikacja wszystkich krajobrazów w Polsce w podziale na województwa, ich charakterystyka, ocena i wyróżnienie najcenniejszych z nich nazywanych **krajobrazami priorytetowymi**. Dla tych krajobrazów audyt krajobrazowy ustala zagrożenia i rekomendacje, aby w procesie planowania przestrzennego wypracować najkorzystniejsze warianty gospodarowania.

Tekst ustawy Dz. U. 2015 poz. 774, znajdzie zainteresowany czytelnik pod linkiem: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20150000774>

A tekst rozporządzenia Dz.U. 2019 poz. 394, dotyczącego audytów krajobrazowych pod linkiem: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190000394>

Granica krajobrazów wiejskich i leśnych. Fot. U. Myga-Piątek.

KRÓTKA LEKCJA CZYTANIA KRAJOBRAZU

W naszym poradniku będziemy traktować krajobraz w ujęciu całościowym – kompleksowym. W tej holistycznej koncepcji, która porządkuje nasze rozumienie, ale i zachęca do działania na rzecz krajobrazu, każdy realny krajobraz można traktować jako trzy współzależne systemy przestrzenne: abiotyczny, biotyczny i antropogeniczny.

W pierwszym kroku naszej lekcji czytania zauważamy, że krajobraz to zestaw obiektów fizycznych (abiotycznych, np. skały, wody; biotycznych – np. drzewa, lasy, antropogenicznych, np. kamieniołomy, domy) – stosując metaforę tekstu – **to swoisty alfabet**. Jego znajomość jest podstawowa dla dalszego etapu czytania. Te podstawowe składniki krajobrazu mają swój materialny wyraz: budowę i skład fizyczny, chemiczny i biologiczny. Możemy je różnie grupować, przyjmując różne kryteria, np. według genezy, funkcji, rozmiarów, układów (punktowe, liniowe, powierzchniowe) itp. Mają charakterystyczną strukturę – tworzą skupienia (przez analogię do tekstu są to **sylaby**), budują określoną treść, specyficzne formy, wyróżniają się kompozycją i konfiguracją elementów. Odnajdywanie tych składników w przestrzeni, ich grupowanie i nazywanie, stanowi podstawową umiejętność czytania krajobrazu, którą możemy porównać do znajomości **ortografii**. Podczas naszych spacerów poprawnie nazwiemy wszystkie komponenty krajobrazu, tj.: pola, łąki, lasy, zabudowa, obiekty hydrotechniczne, drogi, zadrzewienia, parki, rzeki itd. Obiekty i ich zespoły połączymy w duże struktury przestrzenne – jednostki krajobrazowe – jakie tworzą zauważone obiekty i formy materialne krajobrazu o wyraźnym podobieństwie. Tu znajomość zasad, reguł, które określają, jak budować większe całości (analogia do zdania), nasuwa porównanie do językowej **gramatyki**.

Elementy krajobrazu miejskiego i przemysłowego (po lewej) oraz wiejskiego i leśnego (po prawej) oraz układy (struktury) przestrzenne: różnej genezy, funkcji i geometrii (liniowe, powierzchniowe, punktowe). Fot. U. Myga-Piątek.

W drugim kroku czytania dostrzegamy, że zauważone i nazwane obiekty i ich złożone całości połączone są systemem różnych procesów (ekologicznych, geomorfologicznych, hydrologicznych, biogeochemicznych, ekonomicznych, społecznych i innych) integrujących obiekty fizyczne, np.: na glebach bielcowych rosną głównie bory sosnowe, na nasłonecznionych stokach rozwija się roślinność kserotermiczna, w górach domy mają skośne dachy, obiekty przemysłowe lokowane są nad rzekami, itp. To budowa krajobrazu (jego morfologia) wraz procesami decydują o tym jaki mamy typ krajobrazu. Gdy są to wyłącznie procesy naturalne, kształtują się krajobrazy przyrodnicze, a w przypadku udziału procesów sterowanych antropogenicznie, z różnym udziałem energii pochodzenia antropogenicznego, tworzą się układy krajobrazów przyrodniczo-kulturowych i kulturowych. Siła oddziaływania tych procesów mierzona jest ilością energii pochodzenia antropogenicznego wprowadzonej do geosystemu. Tę umiejętność dostrzegania logiki krajobrazu można porównać do językowej **składni**.

Typologia aktualnych krajobrazów Polski, opracowana przez T.J Chmielewskiego, U. Mygę-Piątek i J. Solona została opublikowana w Przeglądzie Geograficznym i jest dostępna pod linkiem https://rcin.org.pl/Content/56848/PDF/WA51_77377_r2015-t87-z3_Przeg-Geogr-Chmielew.pdf

Trzecim krokiem w naszej przygodzie czytelniczej jest dostrzeganie (percepcja) bodźców, które na nasze zmysły oddziałują (wzrok, słuch, węch) ze strony zidentyfikowanych komponentów krajobrazu, zwracamy uwagę na barwy, widoki i panoramy o określonych wartościach estetycznych, a także na ich zmienność (chwilowość lub względną trwałość). Określać będziemy zasoby widokowe, kompozycję przestrzenną, malowniczość i piękno krajobrazu. To oczywiste nawiązanie do językowej **stylistyki**.

Wreszcie próbujemy czytając krajobraz dostrzec jego wartość. Poruszając się w proponowanej metaforze oceniamy „książkę” pod kątem tego, co jej czytanie nam dało. Identyfikujemy zbiór wartości krajobrazu: przyrodniczych, ekologicznych, społecznych, ekonomicznych, materialnych, duchowych, historycznych, tożsamościowych, fizjonomicznych, estetycznych, symbolicznych i innych. To, często bardzo indywidualna, **interpretacja** krajobrazu.

Ostatnim krokiem (dla zaawansowanych czytelników) jest dostrzeganie w krajobrazie potencjału jako systemu świadczącego rzeczywiste i potencjalne usługi dla różnych grup użytkowników. Innymi słowy oceniamy, ile nasza czytana książka może znaczyć dla szerszej grupy odbiorców. Czy może być uznana, ze względu na swoje uniwersalne wartości, za **lekturę obowiązkową**.

Po tym krótkim wprowadzeniu teoretycznym zapraszamy Drogi Czytelniku Krajobrazu do praktycznej przygody.

Przeczytamy 5 bardzo różnych krajobrazów. Zostały „napisane” w kilku miejscach (odmiennych regionach) województwa śląskiego, ale liczymy, że każdy z nich będzie stanowił atrakcyjną w odbiorze czytelniczą przygodę. Naszym zamiarem jest także to, aby były także inspiracją dla tworzenia własnych scenariuszy krajobrazowych w dowolnych miejscach Polski.

Ruszamy na spacer!

Spacery

Z Olsztyna na “Giewont” – krajobraz historyczny i wpływ turystyki na krajobraz

Urszula Myga-Piątek

„Rzeka widoków” – fizjonomia krajobrazu Liswarty na obszarach wiejskich w Hadrze (Park Krajobrazowy Lasy nad Górną Liswartą)

Anna Żemła-Siesicka

Od kuźnicy żelaza do serca metropolii – mozaikowy krajobraz Katowic

Marta Chmielewska

Tożsamość krajobrazu miasta – wielowiekowa historia zapisana w krajobrazie starego miasta w Wodzisławiu Śląskim

Katarzyna Pukowiec-Kurda

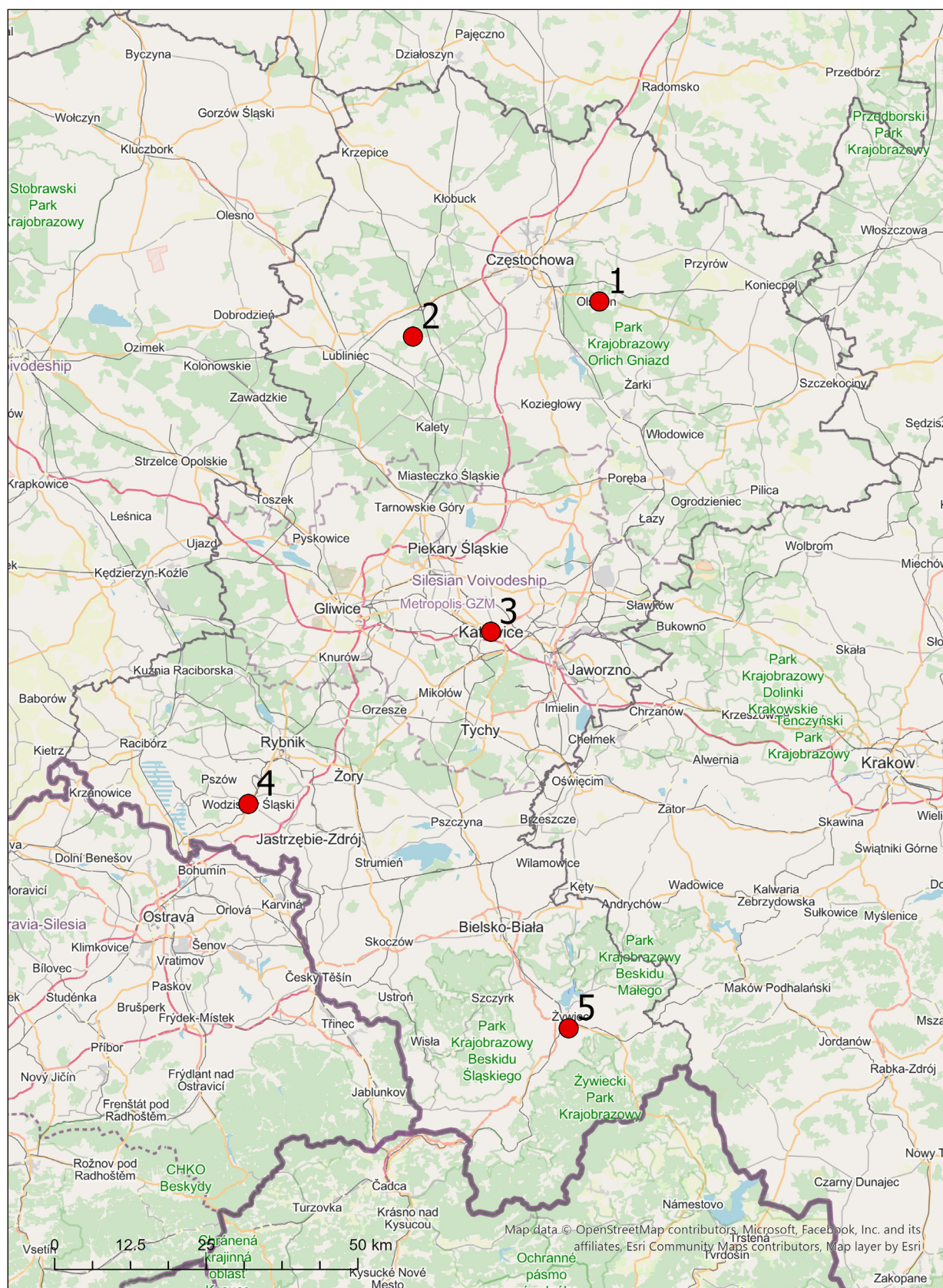
Krajobrazowy palimpsest – gospodarowanie człowiekiem w warunkach środowiska górskiego i jego krajobrazowe skutki

Michał Sobala

Celami szczegółowymi proponowanych spacerów krajobrazowych są:

- poznanie klasyfikacji typologicznej krajobrazów oraz rozróżnianie i identyfikowanie typów i podtypów krajobrazu - identyfikacja cech krajobrazu;
- czytanie i opisywanie struktury materialnej krajobrazu;
- ocena estetyczna i wizualna krajobrazu - rozpoznawanie zasobów wizualnych;
- identyfikacja elementów dysharmonijnych w krajobrazie;
- poznanie zróżnicowania multisensorycznego krajobrazów;
- waloryzowanie pod kątem historycznym, estetycznym, emocjonalnym, semantycznym, kulturowo-religijnym, użytkowym;
- wskazywanie funkcji krajobrazów;
- poznanie koncepcji usług ekosystemowych i wskazywania rodzajów usług ekosystemowych przykładzie krajobrazu leśnego oraz terenów zieleni w miastach;
- identyfikacja zagrożeń dla krajobrazów, w tym krajobrazów o znaczeniu historycznym oraz krajobrazów o wysokim stopniu naturalności;
- rozumienie i argumentowanie celów ochrony różnych typów krajobrazów;
- zrozumienia znaczenia dolin rzecznych w krajobrazie;
- poznanie i rozumienie historii, specyfiki i wielokulturowości śląskich miast;
- poznanie koncepcji tożsamości krajobrazów kulturowych;
- identyfikacja wyróżników krajobrazu świadczących o jego tożsamości;
- ocena wpływu człowieka na zmiany krajobrazu oraz analiza zmienności tempa tych zmian w ujęciu historycznym;
- odtwarzanie zmian krajobrazu na podstawie jego zachowanych elementów;
- identyfikacja aktualnych czynników krajobrazotwórczych i ich wzajemnych powiązań;
- identyfikacja i prognozowanie zmian krajobrazu na podstawie aktualnych form użytkowania ziemi i obowiązujących zasad planowania przestrzennego;
- ocena znaczenia tzw. "czwartej przyrody" dla środowiska życia człowieka oraz możliwości podtrzymywania lokalnej tożsamości i zachowania dziedzictwa regionu;
- rozumienie roli i znaczenia rewitalizacji w kształtowaniu krajobrazu;
- wskazywanie architektonicznych ikon krajobrazu o znaczeniu symbolicznym i emocjonalnym;
- wykorzystywanie różnych danych źródłowych w analizie krajobrazu.

Lokalizacja spacerów krajobrazowych.

Z Olsztyna na „Giewont” – krajobraz historyczny i wpływ turystyki na krajobraz

Miejsce: Olsztyn

Cel spaceru: zapoznanie uczestników z różnorodnością typów krajobrazów i możliwych ich interpretacji w obrębie grup: przyrodniczych, przyrodniczo-kulturowych i kulturowych, przez które wiedzie trasa spaceru, a także krajobrazów widocznych z trasy.

Problematyka: Zróżnicowanie typologiczne krajobrazów na przykładzie krajobrazu wzgórzowego Wyżyny Częstochowskiej oraz możliwości interpretacji w kontekście zagrożeń i ochrony.

Czas przejścia: 4 h.

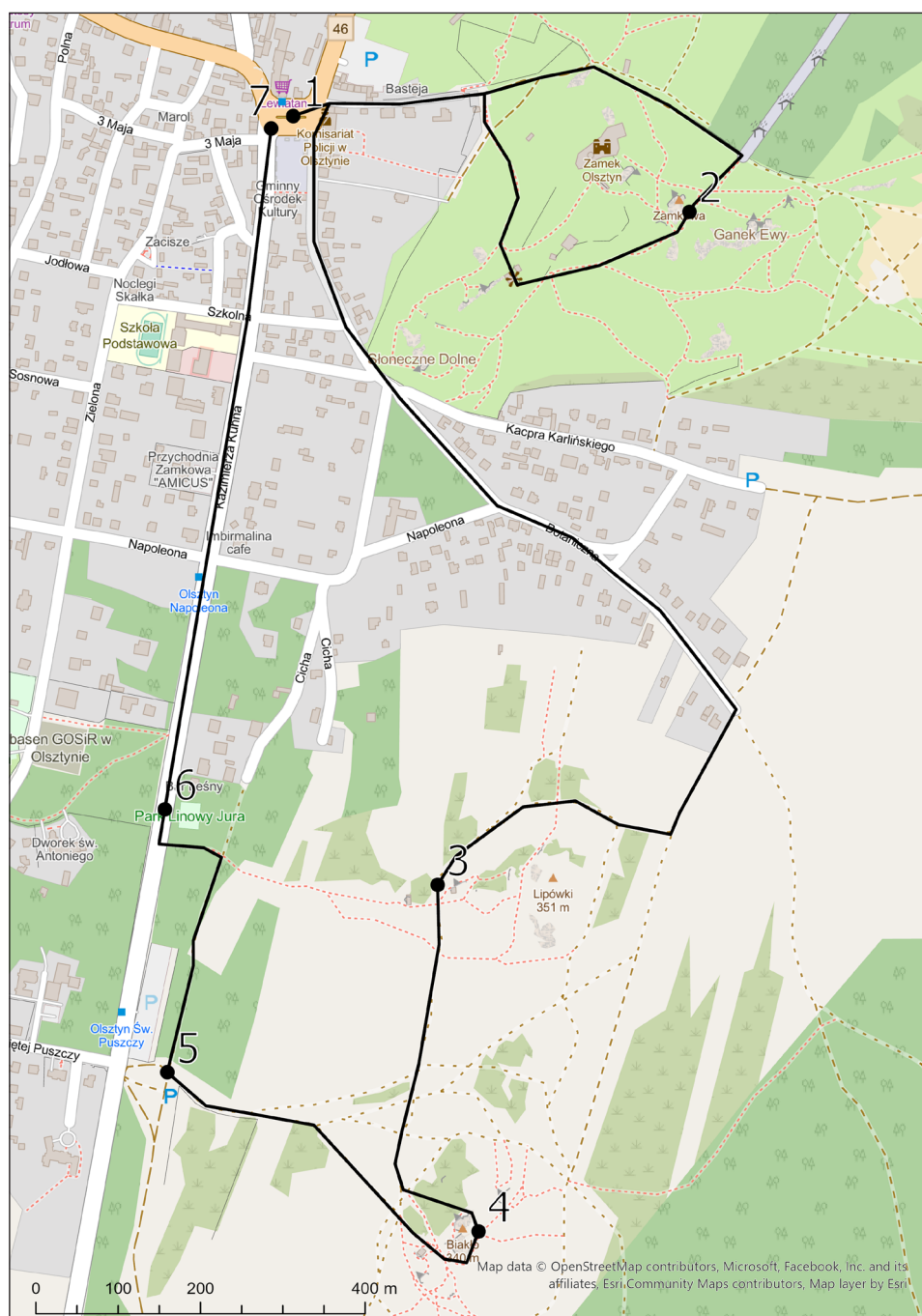
Długość trasy: ok. 5000 m. Różnica wzniesień – max. 70 m.

Skala trudności: trasa spaceru wymagająca, obejmuje wspinaczkę na szczyt wzniesienia Biakło i Wzgórze Zamkowe. Zalecany strój i obuwie sportowe, polecane kije do nordic walking.

Przebieg spaceru:

1. Rynek w Olsztynie – miejsce spotkania przed wejściem do Urzędu Miejskiego. Krajobraz kulturowy – małomiasteczkowy (9a) – przejście żółtym szlakiem na Górę Zamkową
2. Góra Zamkowa – Krajobraz przyrodniczy – Bezleśne skałki i murawy naskalne – ruiny Zamku – przejście ścieżką w kierunku zespołu skalnego Lipówki Bialskie – historyczne aspekty krajobrazu
3. Lipówki Bialskie – krajobraz wiejski – zagrożenia krajobrazu – zarastające grunty rolne – wychodnie i ostańce skalne jako przyrodnicze wyróżniki krajobrazu – przejście ścieżką w masyw Góry Biakło (jurański „Giewont”)
4. Szczyt Biakła – obserwacje wielu typów krajobrazu, w tym krajobrazów wielkomiejskich Częstochowy, pogórnich Rudnik, lasowych Gór Sokolich i borowych u podnóża Biakła; ekspozycja czynna
5. Parking leśny pod górą Biakło – ekspozycja bierna
6. Wzdłuż ul. Kuhna – funkcje turystyczne, krajobraz leśno-osadniczy o charakterze willowym
7. Olsztyn Rynek – podsumowanie spaceru

Spacer wiedzie przez urozmaicone krajobrazy wzgórzowe mezoregionu Wyżyna Częstochowska. Rzeźba terenu jest bardzo urozmaicona. Występują tu naprzemianległe formy wypukłe i wklęsłe o średnicy około kilkuset metrów i wysokościach względnych do 100 m. Deniwelacje na trasie spaceru osiągają 70 m. Formy wzgórzowe silnie wyodrębniają się w krajobrazie wskutek izolacji przestrzennej i wyraźnego nachylenia stoków. Krajobraz nosi wyraźne cechy nadal aktywnych procesów i form krasowych.

Plan przebiegu spaceru krajobrazowego.

OPIS PUNKTÓW:

1. Rynek w Olsztynie

Miejsce spotkania przed wejściem do Urzędu Miejskiego – a następnie przejście żółtym szlakiem na Górę Zamkową.

Tematyka: Krajobrazy kulturowe – krajobraz małomiasteczkowy Olsztyna – historia zapisana w krajobrazie.

Temat do dyskusji:

Jak korzystać ze słowniczka w poradniku (patrz e-book). Omówienie znaczeń terminów: krajobraz, krajobraz kulturowy, typologia krajobrazu, tło krajobrazowe, funkcje krajobrazu, składniki krajobrazu, krajobraz priorytetowy.

Pogłądowe zdjęcie Rynku w Olsztynie. Fot. J. Nita.

Krótką historia zmian krajobrazu – wykład wprowadzający

Olsztyn jest małym miasteczkiem (prawa miejskie odzyskał w 2022 r.). Mieszka tu na stałe około 15 tys. mieszkańców. Jest to krajobraz, który w klasyfikacji krajobrazów Polski reprezentuje typ miasteczkowy, podtyp 9a, czyli jest miejscowością z zachowanym układem historycznym. Tłem krajobrazowym jest wyodrębniona z otwartego otoczenia intensywna i zwarta zabudowa o cechach miejskich. Krajobraz miasteczkowy cechuje występowanie centralnego rynku z koncentrycznym układem ulic. Typowymi elementami krajobrazu, obok zabudowy mieszkaniowej, są historyczne (często zabytkowe) obiekty architektoniczne o funkcjach publicznych i sakralnych (kościół, ratusz, urząd miasta lub gminy, szkoła).

Z uwagi na położenie Olsztyna w sąsiedztwie Częstochowy, miasteczko obecnie wyraźnie się rozbudowuje. Powstają nowe domy, często o charakterze willowym z dużymi i zadbanymi ogrodami, spełniające funkcje rezydencjalne. Część z nich to tzw. „drugie domy”. Walory przyrodnicze i kulturowe a także widokowe sprawiają, że Olsztyn jest odwiedzany przez liczne rzesze turystów. Dynamicznie rozwija się infrastruktura turystyczna: pensjonaty, punkty gastronomiczne, parkingi, ścieżki rowerowe, itp. Funkcja turystyczna znacząco zmienia historyczną strukturę i fizjonomię miasta, na co będziemy zwracać uwagę podczas całego spaceru.

Pierwotny krajobraz obszaru, w którym jesteśmy kształtowany był wyłącznie przez czynniki przyrodnicze. Szczególne cechy środowiska wykorzystywał pradziejowe osadnictwo. Skaliste wzgórza z licznymi grotami i jaskiniami spełniały funkcje naturalnego schronienia, otwarte widoki zapewniały poczucie bezpieczeństwa przez możliwość dalekich obserwacji i wypatrywania potencjalnego wroga. Czynnikiem lokalizacji pierwotnego osadnictwa była także obfitość surowca skalnego, głównie krzemieni, które były podstawowym surowcem do produkcji narzędzi. Ważne było także sąsiedztwo lasów, których zasoby były źródłem pożywienia. Jak wykazały badania archeologów, w miejscu gdzie teraz jesteśmy zakładali już swe siedliska neandertalczyki. Ślady ich bytowania, sprzed 40 tys. lat, odnaleziono na Wzgórzu Zamkowym. Warto dodać, że były to czasy, w których *Homo sapiens neanderthalensis* żyli na terenie Europy obok człowieka *Homo sapiens sapiens*, ostatecznie ustępując człowiekowi współczesnemu.

Tereny całej Wyżyny Częstochowskiej były atrakcyjnym terenem do zamieszkiwania najstarszych społeczności i rozwoju kultur w pradziejach. Te same czynniki decydowały o osiedlaniu się tutaj społeczności epoki brązu, reprezentujących kulturę łużycką (od ok. 1300 p.n.e.), a następnie w epoce żelaza – głównie grupy kultury przeworskiej (między III wiekiem p.n.e., a V wiekiem n.e.). Z tego okresu zachowały się ślady osadnictwa w bezpośrednim sąsiedztwie Częstochowy.

Pozwala to przypuszczać, że również miejsca takie jak dzisiejszy Olsztyn były penetrowane przez ludy wymienionych kultur. Jednak deficyt wody na tym terenie nie pozwolił na szerszy rozwój osadnictwa w czasach pradziejowych, a ludność wówczas gospodarowała nad Wartą i mniejszymi rzekami np. nad pobliską Wiercicą. Zatem z okresu pradziejowego w krajobrazie nie zachowały się widome ślady.

Ciekawe materiały:

Dla zainteresowanych archeologią, więcej o kulturze przeworskiej na stronie <https://archeologia.com.pl/tag/kultura-przeworska/>, a także w pracy Młodkowska-Przepiórska I., 1995: Kultura przeworska na ziemi częstochowskiej. Muzeum Częstochowskie, Częstochowa.

Szerszy kontekst przyrodniczo-kulturowy osadnictwa tych terenów opisano w pracy: U. Myga-Piatek Krajobrazy kulturowe Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Rozważania o przyrodzie, historii, wartościach i zagrożeniach, 2008: Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, T. 10: 33-357.

Początki widocznych zmian krajobrazu związane są z czasami średniowiecza. W początkach XIV w. powstała na wzgórzu warownia, która wzmiankowana była po raz pierwszy w 1306 r. jako zamek w Przemiłowicach (castrum Premilovicz). Źródła podają, że początkowo osada była nazywana Olsztyńkiem. Prawdopodobna etymologia osady związana jest z nazwą Holsztyn, co wywodzi się z języka niemieckiego (Hohlstein) i nawiązywała do miejsca zamieszkiwania pierwszych osadników (niemieckie Höhle oznacza jaskinię). Zatem liczne jaskinie i groty w krajobrazie krasowym przemawiają za tym pochodzeniem nazwy miasteczka. Prace językoznawców, specjalistów od toponimii w tym zakresie trwają. Nazwa Olsztyn pojawiła się po raz pierwszy w 1349 r. W czasach średniowiecza Olsztyn przeszedł pierwsze znaczące zmiany. Od 1370 r. osada była zarządzana przez Władysława Opolczyka. W 1396 r. Olsztyn został przyłączony przez Władysława Jagiełłę do Korony, a w 1488 r. Kazimierz Jagiellończyk nadał małej osadzie handlowo-rzemieślniczej prawa miejskie. W ten sposób czynnik prawno-administracyjny był znaczącym impulsem do nowego etapu rozwoju krajobrazu kulturowego. W pobliżu rozwijała eksploatacja rud żelaza w Częstochowskim Obszarze Rudnonośnym. Prawa miejskie spowodowały kolejne zmiany w krajobrazie. W 1552 r. w Olsztynie erygowano parafię, a od 1552 r. miasteczko miało przywilej organizowania jarmarków. Od XVI w. struktura krajobrazu osadniczego się wypełniała i różnicowała. Powiększała się liczba domów (do około 90), a struktura zawodowa mieszkańców ulegała różnicowaniu. Następowła specjalizacja zawodowa, w której ważną rolę odgrywali: rzeźnicy, szewcy, kołodzieje, a także z uwagi na deficyt wody także wozni. Nadal istotną destymulantą rozwoju osady był bowiem brak wód płynących i naturalnych źródeł wody pitnej. Dlatego osadnictwo wykorzystywało

bardzo głębokie studnie, np. na dziedzińcu zamkowym. Rozwijano system gromadzenia wód opadowych i dowożenia wody z sąsiednich źródeł lub korzystania z wód dopływów Warty. Okoliczne wsie i zaplecze rolnicze wykorzystywało płytkie, lokalne studnie.

Ciekawe materiały:

Dla zainteresowanych polecamy artykuł Myga-Piątek U., 1998: Studnie jako zanikający element krajobrazu kulturowego Wyżyny Częstochowskiej. Czasopismo Geograficzne, t. 68.

Na dalsze etapy zmian krajobrazu okolicy miały wpływ czynniki polityczne, w tym degradujące krajobraz wojny szwedzkie, a szczególnie wojna 1655-1660 znana jako potop szwedzki. Już na początku wojny w 1655 r. Olsztyn został zniszczony przez Szwedów, a zamek zrujnowany. Zmiany krajobrazu wywołane wojną, potęgowała bezpośrednio i pośrednio także zmiana klimatu (tzw. mała epoka lodowa okresu 1350-1750). Zniszczenia spowodowane wojną, bieda, połączona z spadkiem odporności populacji, niska produktywność siedlisk, fatalny stan higieny, choroby a nawet zarazy, były przyczyną upadku osady. Przez kolejne dziesięciolecia przetrwały tylko nieliczne domostwa. Kolejnym istotnym wydarzeniem, który zaważył na zmianie krajobrazu osady był pożar, który 1 września 1719 r. zniszczył wszystkie zabudowania miasta. Zupełnie nowym impulsem w odnowie krajobrazu miejskiego Olsztyna była I połowa XVIII wieku. Wówczas wytyczono plac centralny – rynek – co miało przywrócić funkcję handlową; jednak miasto rozwijało się bardzo powoli. Źródła podają, że pod koniec XVIII w. było tu zaledwie 77 domów. W tym czasie wybudowano obecny kościół w pod wezwaniem Jana Chrzciciela. Od 1795r. miasto przejściowo znajdowało się w zaborze pruskim w prowincji Nowy Śląsk, od 1807 roku należało do Księstwa Warszawskiego. Ostatecznie od 1815r. znalazło się w granicach Królestwa Polskiego pod zaborem rosyjskim. W tych czasach Olsztyn stał się gminą należącą do powiatu częstochowskiego w guberni piotrkowskiej. Gmina Olsztyn obejmowała pobliskie wsie: Biskupice, Borowa, Bukowno, Ciecierzyn, Czatachowa, Olszownica, Pabianice, Przemiłowice, Skrajnica, Suliszowice, Turów i Zrębice. Ze względu na niewielkie rozmiary i słaby zasięg funkcji miejskich Olsztyn utracił status miasta i decyzją administracji rosyjskiej w 1870 r. i stał się jedną ze wsi gminy Olsztyn. Zmiany krajobrazu ponownie były determinowane czynnikami politycznymi.

Ciekawe materiały:

Szerzej problematykę czynników rozwoju osadnictwa omówiła autorka spaceru na łamach artykułu: Przyrodnicze i kulturowe uwarunkowania procesów osadniczych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Problemy Ekologii Krajobrazu, 2006: T. 16. a także w artykule: Ewolucja krajobrazu środkowej części Wyżyny Częstochowskiej - aspekty kulturowe. 2001 Problemy Ekologii Krajobrazu, T. 10.

Archiwalne zdjęcie Olsztyna – typowa jurajska zabudowa widoczna z pozycji obecnego Rynku. W tle ruiny Zamku.

Ciekawe materiały:

Więcej o historii Olsztyna w Słowniku historyczno-geograficznym ziem polskich w średniowieczu [online], www.sloownik.ihpan.edu.pl. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, t. VII: Netrebka – Perepiat, Warszawa 1886, s. 512., s. 512-514.

W okresie międzywojennym gmina wraz z całym powiatem weszła w skład województwa kieleckiego. W tym czasie odbyły się zmiany przynależności administracyjnej związane z nowymi podziałami. Od II Wojny Światowej gmina Olsztyn należała do powiatu Radomsko i dystryktu Radom w Generalnym Gubernatorstwie. Po wojnie przywrócono przedwojenny podział administracyjny. W latach 1975-1998 gmina położona była w województwie częstochowskim, a po reformie administracyjnej weszła w skład województwa śląskiego. Ponownie czynniki prawno-administracyjne decydowały o rozwoju miejscowości. Do gminy włączano i wyłączano nowe wsie, co zmieniało jej status gospodarczy i ekonomiczny.

Dodatkowym czynnikiem zmian krajobrazu okolic Olsztyna było intensywna eksploatacja rud żelaza w pobliżu Częstochowy od lat 50. XX w. Przekładało się także na widoczny obraz przestrzenny miejscowości i okolic. Dodatkowym impulsem rozwoju był także czynnik religijny. Olsztyn leży na maryjnym szlaku pielgrzymkowym na Jasną Górę. W drugiej połowie XX w. Olsztyn zaczął przyjmować funkcje turystyczne. Zamek był ważną atrakcją, a na Wzgórzu Zamkowym organizowano wiele wydarzeń o charakterze masowym, np. kontrowersyjne dla krajobrazu widowiska „Światło i dźwięk” (do 1999 r.).

Aktualnie Rynek w Olsztynie jest miejscem organizacji wielu wydarzeń kulturalnych, staje się plenerową galerią sztuki, w tym prestiżowych wystaw głównie rzeźb, uznanych polskich artystów rzeźbiarzy. Miasto zaczyna zmieniać się w ponadregionalny ośrodek kultury. Jest także plenerem wielu wydarzeń jak festiwale i targi (m.in. wina).

W początkach XXI w. Rynek w Olsztynie został przebudowany. Krajobraz miasteczkowy podlega rewitalizacji. Turystyka staje się ważnym źródłem dochodów gminy. W 2022 r. Olsztyn odzyskał prawa miejskie.

W ten sposób miasteczko przeszło długotrwałą ewolucję, zmieniając elementy krajobrazu i wzbogacając jego strukturę, a także przyjmując nowe funkcje. Krajobraz małomiasteczkowy Olsztyna został wskazany jako krajobraz priorytetowy w audycie krajobrazowym województwa śląskiego. **Olsztyn reprezentuje zatem krajobraz**

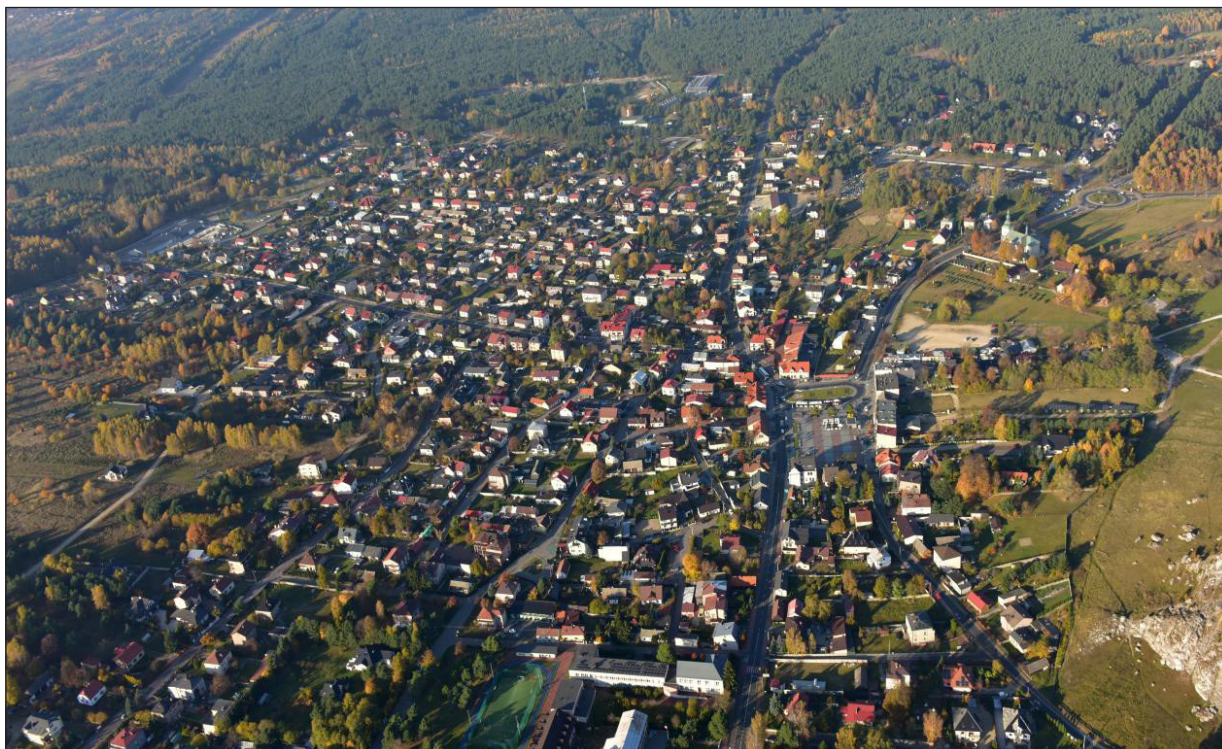
Przykład wystawy rzeźb Michała Batkiewicza. Źródło: <https://gazetacz.com.pl/olsztyn-rzezby-na-rynku/>

szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne, estetyczno-widokowe i jako taki wymaga zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania.

Krajobraz został wskazany jako priorytetowy z kryterium unikatowości ze względu wyjątkowo duży udział chronionych siedlisk przyrodniczych; dodatkowo z oceny eksperckiej z kryterium ważności ze względu na niepowtarzalne cechy historyczne świadczące o jego indywidualności, odrębności i wyjątkowości. Ponadto o wartości krajobrazu decydują walory ekspozycyjne (ekspozycja bierna) dla Zamku położonego w sąsiedniej jednostce priorytetowej podtypu 4d. Dodatkowo zachowany historyczny układ historyczny z przewagą zabudowy historycznej w dobrej kondycji technicznej oraz interesujące elementy małej architektury harmonijnie skomponowane z krajobrazem; przestrzenny kontekst wnętrza i zewnątrz krajobrazowego, a także czystość formy.

Temat do dyskusji:

1. Jak oceniamy efekt rewitalizacji centrum Olsztyna, pod kątem zachowania tożsamości i tradycji krajobrazu. Zwracamy uwagę na obecny kształt i funkcje rynku, układ dróg, a także materiały budowlane wykorzystane podczas remontu nawierzchni.
2. Jak funkcja turystyczna zmienia krajobraz?

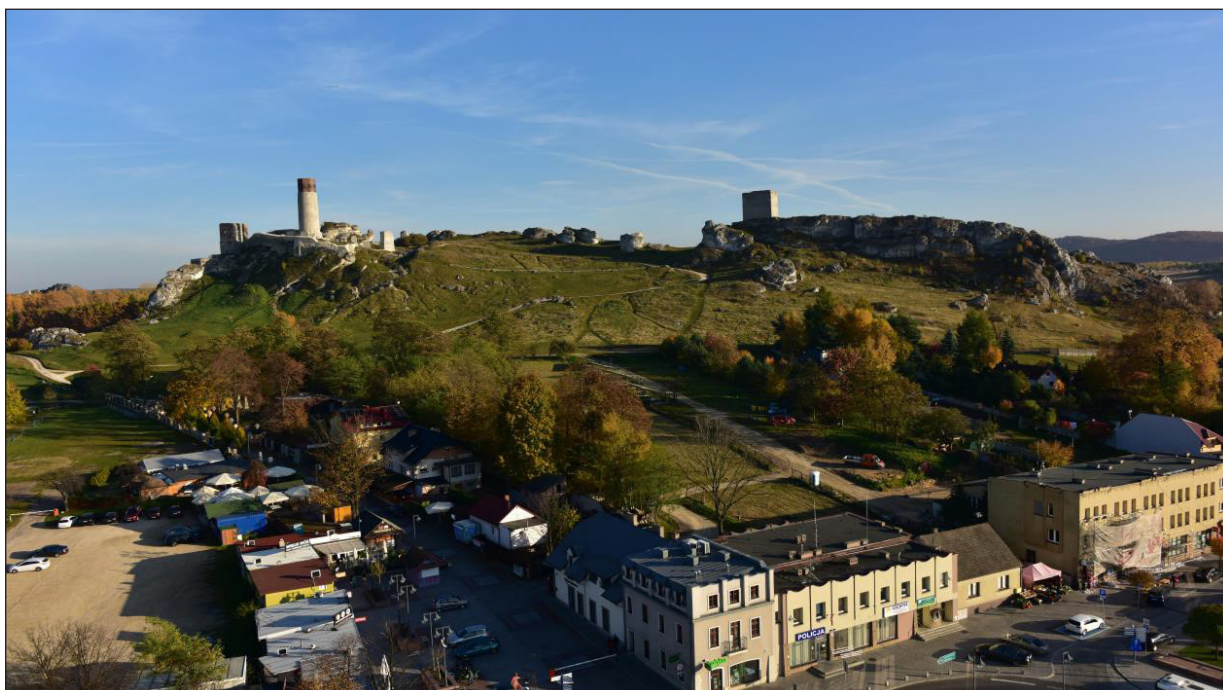

Obecny krajobraz Olsztyna widoczny z lotu ptaka. Fot. J. Nita.

2. Góra Zamkowa

Krajobraz o rzeźbie wzgórzowej, przyrodniczy typu: bezleśne murawowe, piaszczyste i skalne, podtypu 4d: bezleśne skałki i murawy naskalne na Górze Zamkowej, z ruinami średniowiecznego Zamku. Obserwacja uczestnicząca i analiza krajobrazu o rzeźbie wzgórzowej.

Tło krajobrazowe tworzą obszary na podłożu skalnym, z słabo wykształconą pokrywą glebową, porośnięte w szczególności zbiorowiskami murawowymi, z licznymi wychodniami skałkowymi i ostańcami ze szczątkową pokrywą roślin wyższych. Niewielkie powierzchnie są użytkowane rolniczo, a sieć osadnicza stanowi element strukturalny tła krajobrazowego.

Przystanki 1 i 2 oraz trasa przejścia z Rynku na Wzgórze Zamkowe. Fot. J. Nita.

Krajobraz Wyżyny Częstochowskiej cechują różnorodne formy krasowe. Unikatowym i rozpoznawalnym elementem krajobrazu – jego wyróżnikiem – są skaliste wzgórza oraz występujące samotnie lub grupowo skały wapienne o charakterze ostańców. Na stokach wzgórz oraz pomiędzy skałkami rozwinęły się ciepłe łąki i murawy kserotermiczne o bardzo bogatej roślinności. Obserwowany krajobraz złożony jest z siedmiu zespołów skałkowych, możliwych do obserwacji w kierunku południowym: Góry Biakło (Brodło), Góra Lipówki, Góra Cegielnia, Góra Statkowa, Góra Ostra Górka, Góra Skałki Duże i Małe. Jest to klasyczny przykład krajobrazu tzw. Jury Polskiej, o przewadze wartości przyrodniczych, z udziałem wartości historycznych i kulturowych harmonijnie wkomponowanych w przyrodnicze tło. W kierunku wschodnim widoczne są pozostałości zniszczonej wskutek eksploatacji wapieni jurajskich Góry Kielniki, (kamieniołom Kielniki, obecnie

archiwum rdzeni wiertniczych). Mijany krajobraz jest obszarem nadal aktywnych procesów krasowych. Możemy dostrzec wiele typów form powierzchniowych takich jak: jaskinie, schroniska skalne, nisze i wnęki skalne, a także liczne mikroformy formy krasu naskalnego – lejki, żłobki, bruzdy, ospa krasowa. Dominującym obiektem i wyróżnikiem krajobrazu są ruiny zamku. Należy on do najlepiej rozpoznawalnych warowni jurajskich. Spełnia więc kryterium reprezentatywności i ważności. Krajobraz o bardzo wysokich walorach fizjonomicznych zapewniających możliwość obserwacji dalekich planów i widoków. Krajobraz malowniczy i harmonijny.

Na wzgórzu zamkowym występują bardzo liczne gatunki roślin rzadkich i chronionych. Szczególnie cenna jest roślinność endemiczna tj. przytulia krakowska, czosnek skalny i goździcznik wycięty. Na zachodnich zboczach wzgórza występuje łąkowo skalnica gronkowa – która ma tu jedno z nielicznych naturalnych stanowisk (poza Karpatami). Bogato reprezentowane są gatunki górskie, jak rojnik pospolity, krzyżownica górska gorzka i oryginalna, rzadka i ściśle chroniona paproć podejrzon księżycowy.

Skalnica gronkowa, jedna z unikatowych roślin krajobrazu murawowego. https://pl.wikipedia.org/wiki/Skalnica_gronkowa

Gatunki endemiczne

gatunki unikatowe, właściwe jedynie dla danego miejsca albo regionu, występujący na ograniczonym obszarze, niestwierdzany poza nim w warunkach naturalnych.

Więcej o siedliskach muraw naskalnych Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej dowiesz się z książki: Ostańce Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Ochrona siedlisk naskalnych i krajobrazu na terenach Jurajskich Parków Krajobrazowych, 2020, ZPKWM. Kraków.

Na skałach występują również zanokcica murowa i ożanka pierzastosieczna. Utrzymaniu tych biocenoz sprzyjają działania ochronne, takie jak wycinka inwazyjnych gatunków drzew i krzewów oraz celowy – tzw. kulturowy – wypas owiec.

Obecnie wizerunek owcy jadącej na rowerze promuje funkcję turystyczną gminy.

Więcej o programie prowadzonym przez Parki Krajobrazowe województwa śląskiego przeczytasz tutaj:

Wojewódzki Program Aktywizacji Gospodarczej oraz Zachowania Dziedzictwa Kulturowego Beskidów i Jury Krakowsko – Częstochowskiej – Owca Plus do roku 2027
<https://www.slaskie.pl/content/wojewodzki-program--owca-plus-do-roku-2027>

Mączyński N.: Wypas owiec na Jurze. Czy wiemy, co chronimy? w: „Przyroda Górnego Śląska” nr 92, lato 2018, s. 12-13.

Krajobraz muraw naskalnych ze skałkami z ruinami zamku w Olsztynie. Fot. J. Nita.

Główną budowlą podkreślającą historyczne znaczenie miejsca są ruiny zamku o XIII wiecznym rodowodzie. Strażnicę rozbudował w XIV w. Kazimierz Wielki jako jeden z najbardziej warownych zamków na pograniczu śląsko-małopolskim. W XV wieku powstał tzw. dolny zamek, który w kolejnych wielkich był stopniowo rozbudowywany i przebudowywany. Od połowy XVII wieku zamek stopniowo popadał w ruinę, którą jest do dzisiaj. Obecnie w krajobrazie dominuje 35 metrowa – cylindryczna, wieża zbudowana z białego wapienia, a nadbudowana brunatną cegłą. Zamek jest ważną atrakcją turystyczną i produktem turystycznym, na którym Olsztyn buduje swój kapitał gospodarczy.

Więcej o historii warowni dowiesz się z opisu na tablicy przed wejściem i fotografii zamieszczonych na stronie: <https://zamekolsztyn.pl/pl/o-zamku/historia/> oraz z tekstu: <https://web.archive.org/web/20140725153612/http://www.omen.aplus.pl/strony/700olsztyn/kasper.html>

Jeśli chcesz w sposób interaktywny zwiedzić zamek wejdź na stronę: <https://zamekolsztyn.pl/pl/zwiedzanie/plan-zwiedzania/>

Przez obszar przebiegają szlaki kulturowe: Szlak Maryjny i Dróżki św. Idziego. Krajobraz objęty jest ochroną w postaci Obszaru Natura 2000: Ostoja Olsztyńsko-Mirowska PLH240015. Został także wskazany jako krajobraz priorytetowy w audycie krajobrazowym województwa śląskiego.

Kryteria wskazania krajobrazu priorytetowego to reprezentatywność, ze względu na występowanie cech charakterystycznych i właściwych dla modelowego, klasycznego wzorca tego podtypu; a także kryterium unikatowości ze względu na unikatowość podtypu; Wskazano także na wysoką ocenę ekspercką z kryterium ważności ze względu na występowanie unikatowych formacji krasu oraz monumentalne ruiny Zamku średniowiecznego oraz z uwagi na to, że jako całość krajobraz stanowi unikatowy już przykład klasycznych cech krajobrazu tzw. Jury Polskiej; o przewadze wartości przyrodniczych, harmonijne skomponowanie oraz odtwarzanej tradycji wypasu owiec. Dodatkowo wskazuje się na wysokie walory fizjonomiczne krajobrazu – malowniczość, harmonię i wzniosłość krajobrazu.

Ruiny Zamku widoczne od strony wschodniej. W tle zabudowania Olsztyna a na ostatnim planie dolina Warty i Rudniki pod Częstochową. Fot. J. Nita.

Krajobraz wzgórzowy – Masywu Biakło i Lipówki oraz Góry Zamkowej. Zróżnicowane siedliska roślinności i procesy naturalnej sukcesji roślinności krzaczastej i drzewiastej. Fot. J. Nita.

Temat do dyskusji:

1. Określamy zasoby widokowe, dominanta, subdominanta, akcent, wnętrze krajobrazowe, przedpole ekspozycyjne, punkt widokowy, oś widokowa, zasięg widoku, ekspozycja czynna, ekspozycja bierna.
2. Analiza załącznika – czytanie walorów widokowych Zamku w Olsztynie [autor A. Żemła-Siesicka].

Przejdźcie ścieżką w kierunku zespołu skalnego Lipówki Bialskie

Dla zainteresowanych polecamy opracowania Janusza Bogdanowskiego:

Bogdanowski J., 1992: Przekształcenia krajobrazu Jurajskiego w ciągu wieków i problemy ochrony. Pierwsze Sympozjum Jurajskie, Człowiek i środowisko naturalne Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej, Zarząd ZJKP, Dąbrowa Górnicza, s. 39-56;

Bogdanowski J., 1993: Sztuka obronna. W: Natura i kultura w krajobrazie Jury. Kraków, s. 5-15.

Bogdanowski J., 1997: Procesy osadnicze i przemiany architektoniczno-krajobrazowe (1939-1970). [w:] Osadnictwo i krajobraz, Natura i kultura w krajobrazie Jury, Kraków, s. 69-86.

3. Lipówki Bialskie – krajobraz wiejski

Tematyka: zagrożenia krajobrazu – zarastające grunty rolne – wychodnie i ostańce skalne jako przyrodnicze wyróżniki krajobrazu – przejście ścieżką w masyw Góry Biakło (jurajski „Giewont”) Góra Lipówki jest krajobrazem rolniczym z udziałem muraw naskalnych. Krajobraz ma charakter otwarty, o bardzo dużych zasobach widokowych, o bardzo urozmaiconej rzeźbie wzgórzowej z licznymi kulminacjami zakończonymi ostańcowymi formami skalnymi.

Ostańcowe formy skalne stanowią wyraźne dominanty krajobrazu. Są jednocześnie doskonałymi punktami widokowymi. Krajobraz jest obszarem ekspozycji czynnej, w szczególności na Górę Biakło oraz Wzgórze Zamkowe. Jednostka stanowi bardzo malowniczy i zharmonizowany układ krajobrazowy, z licznymi dalekimi otwarciami widokowymi.

Krajobraz rolniczy – charakterystyczny układ pól z połowy XX w. w okolicach Lipówek. Otwarte przedpole widokowe. Źródło: Państwowe Archiwum Cyfrowe.

Temat do dyskusji:

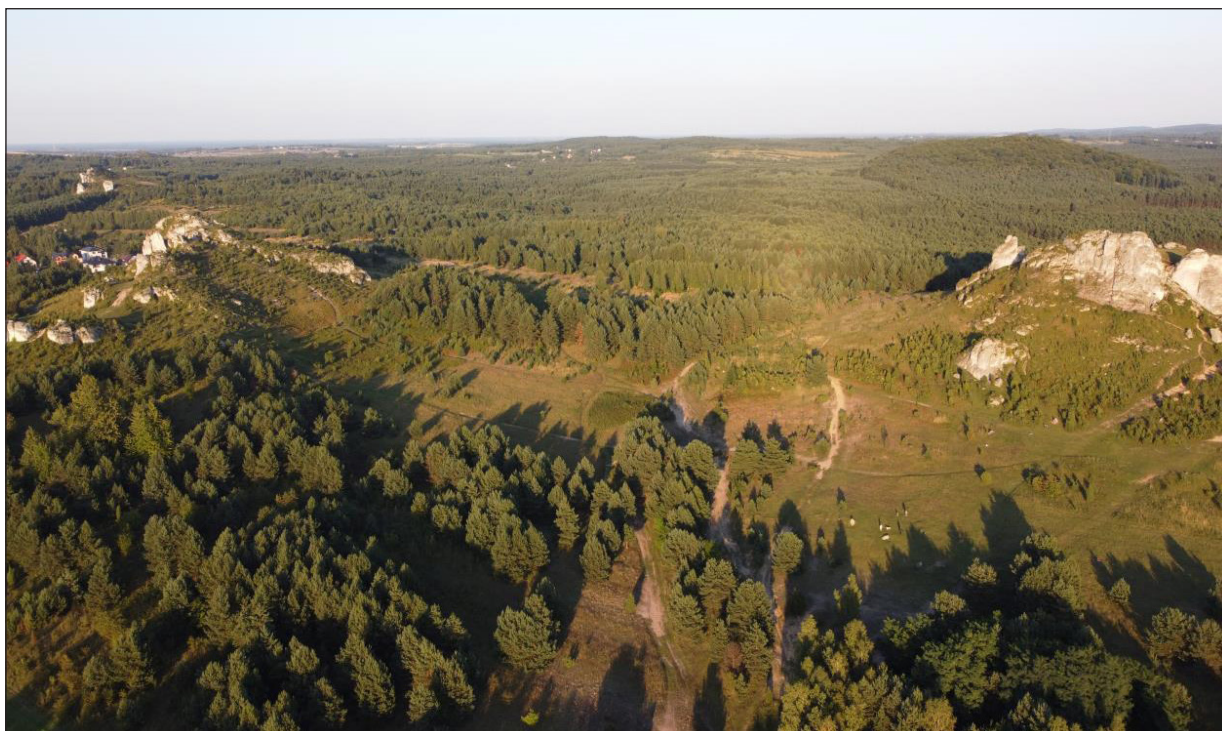
1. Obserwacja uczestnicząca, porównywanie historycznych zdjęć z realnym stanem współczesnego krajobrazu.
2. Komentowanie obserwowanych procesów i form.
3. Omawianie zagrożeń krajobrazu ze strony postępującego osadnictwa, rozwoju turystycznych dróg i rozjeżdżania przez pojazdy spalinowe.

Obecnie krajobraz podlega silnej naturalnej sukcesji, w związku z zaprzestaniem upraw na słabych piaszczystych glebach. W składzie muraw dominują łąny zawilca wielkokwiatowego i żółto kwitnącej krzewinki – szczodrzeńca rozesłanego. Wśród skał rosną fiołek skalny i orlik pospolity, a na szczycie wzgórza przetacznik pagórkowy, który jest rośliną żywicielską dla larw rzadkiego motyla – przeplatki *britomartis*. Na piaszczystych ugorach, żyje gatunek rzadkiego ptaka kulona zwyczajnego. Przez obszar przebiegają szlaki turystyczne: czerwony Szlak Orlich Gniazd, żółty Szlak Olsztyński i czarny Szlak im. Barbary Rychlik.

Przeplatka *britomartis*.

Źródło: httpspl.wikipedia#mediaPlikMelitaea_britomartis_podgorje01.jpg.jpg

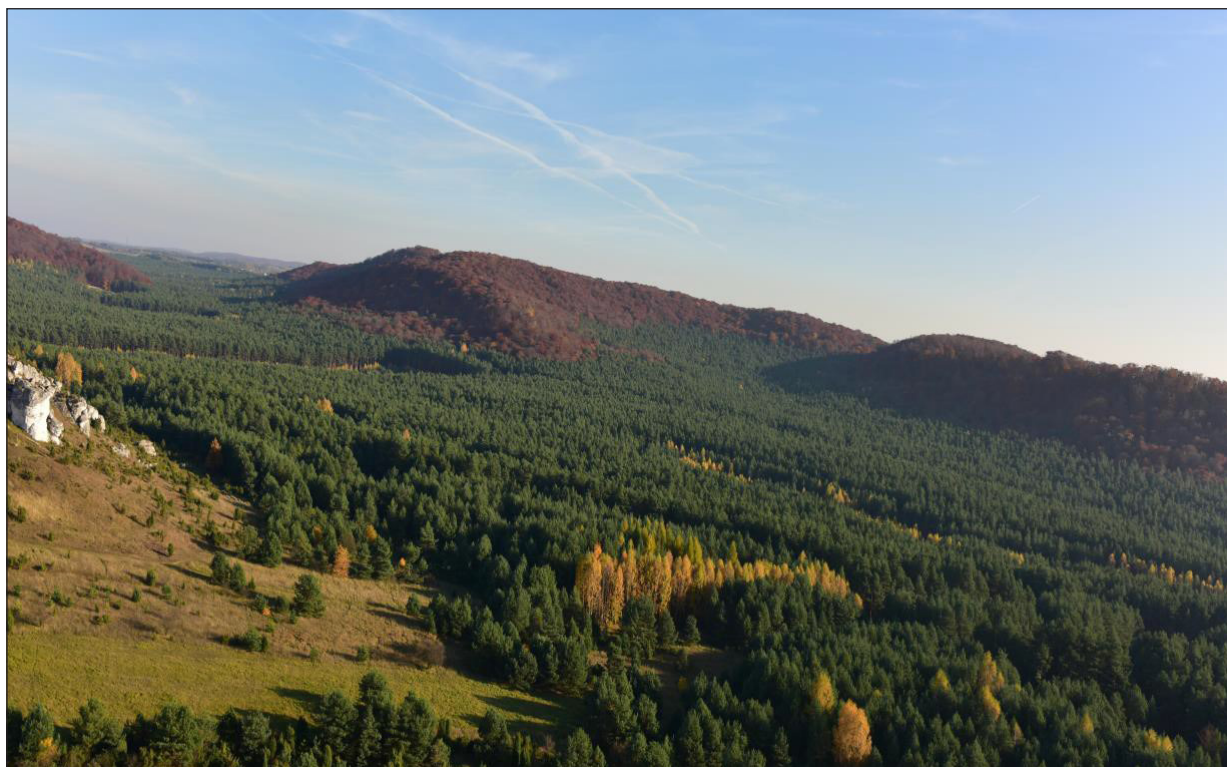
Zarastające murawy naskalne między Lipówkami masywem Biakło (Brodo). Fot. J. Nita.

4. Na szczycie Biakła

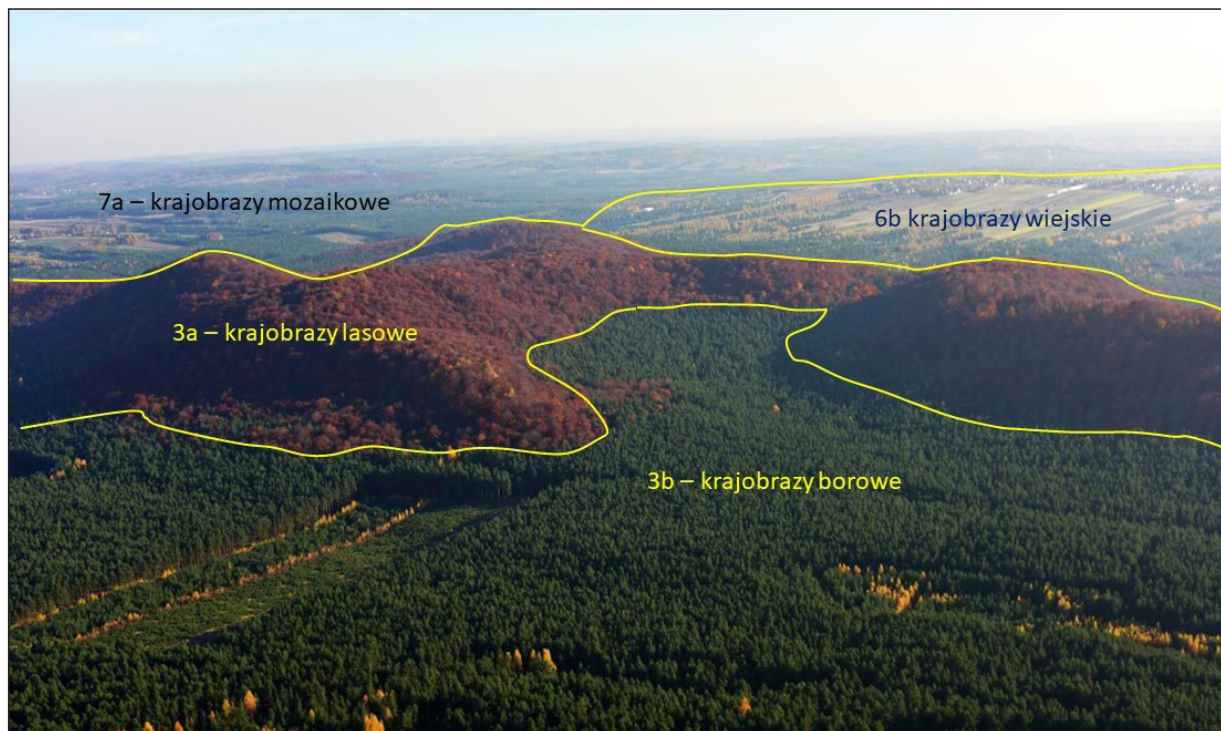
Tematyka: Walory fizjonomiczne krajobrazu, obserwacje wielu typów krajobrazu, dalekich planów i panoram, w tym krajobrazów wielkomiejskich Częstochowy, pogórniczych Rudnik, lasowych Gór Sokolich i borowych u podnóża Biakła. Miejsce jest doskonałym punktem widokowym – obserwacyjnym – do analizy tzw. ekspozycji czynnej. Analiza podstawowych pojęć i ich zastosowanie w praktyce.

Temat do dyskusji:

1. Obserwacja krajobrazu Gór Sokolich.
2. Wyznaczanie jednostek krajobrazowych na podstawie jednolitości tła krajobrazowego oraz wskazanie podstawowych zasobów wizualnych krajobrazu (w tym np. dominat hałd porudnych w Rudnikach pod Częstochową), zgodnie ze słownikiem pojęć.
3. Analiza struktury krajobrazu. Nazywanie elementów strukturalnych.
4. Analiza kompozycji i konfiguracji płatów krajobrazu – interpretacja struktury i fizjonomii krajobrazu. Wyjaśnianie przyczyn zróżnicowania krajobrazów na poszczególne typy. Omówienie wartości krajobrazu: przyrodoochronnych, estetyczno-widokowych. Omówienie efemeryczności i zmienności fenologicznej krajobrazu.

Widok na rezerwat Góry Sokole. Zróżnicowanie fototonalne roślinności. Fot. U. Myga-Piątek.

Typy krajobrazów – widok z Biakła w kierunku południowym. Fot. U. Myga-Piątek.

Ekspozycja czynna z punktu widokowego na Biakle. Fot. U. Myga-Piątek.

5. Parking pod Biakłem

Parking pod Biakłem – analiza ekspozycji biernej (przedpola ekspozycyjne, dominanty, akcenty itp.). Analiza i ocena obiektów nowej zabudowy i infrastruktury turystycznej. Omawianie zagrożeń dla krajobrazu. Próba formułowania rekomendacji.

Analiza zasobów wizualnych krajobrazu: przedpole ekspozycyjne, dominanta. Opisywanie procesów naturalnej sukcesji.

Wykonanie samodzielnego szkicu wraz z opisem krajobrazu, z zaznaczeniem dominujących elementów przestrzennych poznanych podczas spaceru, zgodnie ze słowniczkiem w e-booku.

Widok na masyw Biakła. Przedpole ekspozycyjne. Fot. U. Myga-Piątek.

6. Trasa Wzdłuż ul. Kuhna

Wzdłuż ul. Kuhna – analiza i ocena krajobrazu leśnego osadniczego o charakterze willowym. Tłem krajobrazowym są wielkoobszarowe kompleksy zabudowy willowej Olsztyna, w otoczeniu leśnym perforowanym przez budownictwo jednorodzinne, w sąsiedztwie krajobrazów miejskich Częstochowy.

Temat do dyskusji:

1. Dzielenie się spostrzeżeniami i komentowanie obserwowanych układów osadniczych – ocena rozwoju funkcji turystycznych i nowych inwestycji.
2. Analiza zjawiska drugich domów i rozwoju funkcji turystycznej. Poszukiwanie nawiązań do Lokalnych Form Architektonicznych i wyróżników krajobrazu.

7. Olsztyn Rynek – podsumowanie spaceru

Karta pracy – sporządzamy listę wartości poznanych krajobrazów, towarzyszących im zagrożeń oraz ustalenia wstępnych rekomendacji i wniosków wg wzoru:

Przystanek	Wartości	Zagrożenia	Rekomendacje
Olsztyn			
Zamek			
Lipówki			
Biakło			
pod Biakłem			
ul. Kuhna			

Temat do dyskusji:

Analiza wypełnionych tabel:

1. Jakie ujęcia krajobrazowe wzbudziły Twoje największe zainteresowanie?
2. Co uznajesz za największą wartość krajobrazu a co za największe zagrożenie?

Załącznik 1. Przykład analizy wizualnej (Autor: A. Żemła-Siesicka)

Zamek w Olsztynie – punkt widokowy

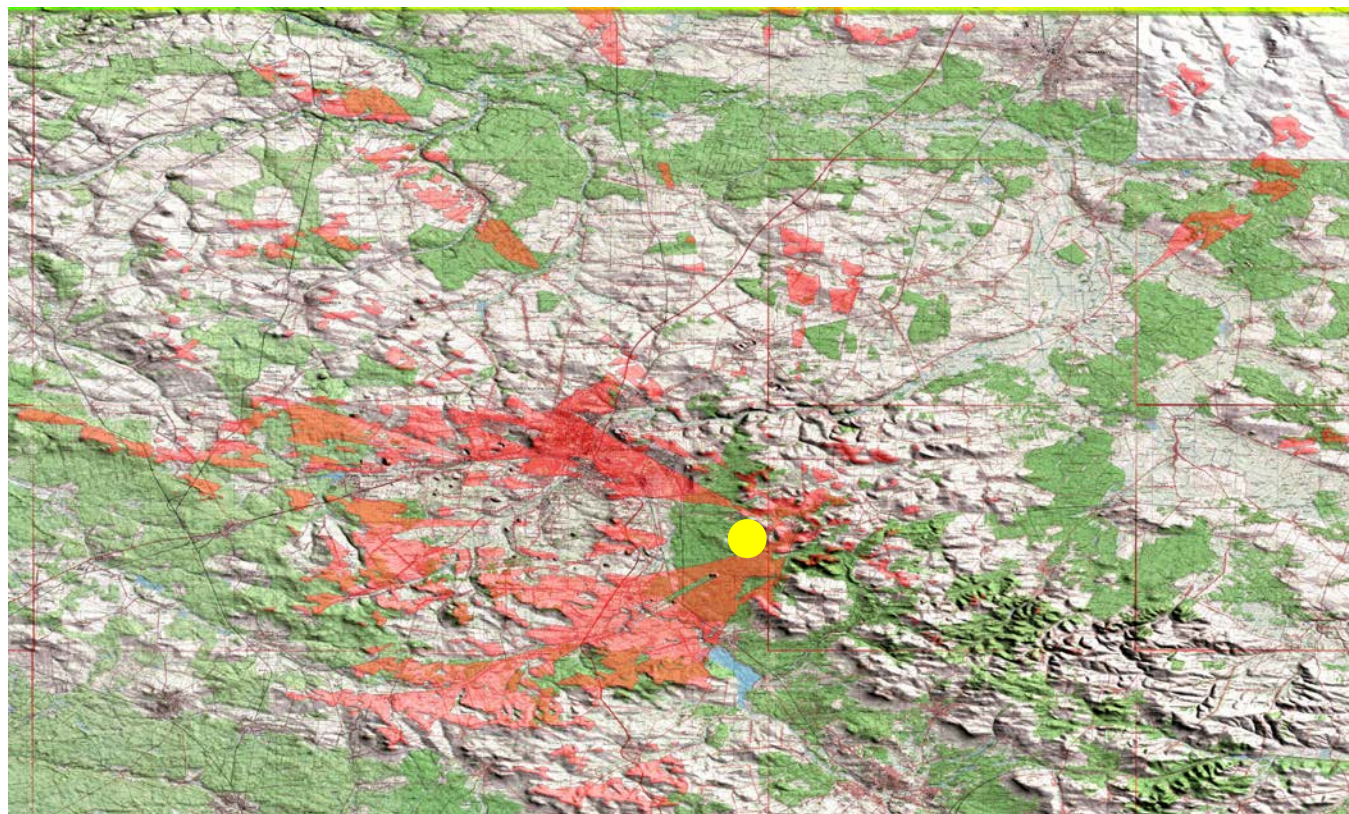
Ekspozycja czynna

Lokalizacja: Olsztyn, Jura Krakowsko-Częstochowska

Opis

Punkt widokowy zlokalizowany jest na Górze Zamkowej, na wieży widokowej na szczycie Wieży Starościańskiej (wys. ok. 516 m.n.p.m.). U podnóża Góry Zamkowej od strony zachodniej i południowej znajduje się zabudowa Olsztyna. Z wieży widokowej widoczne są liczne wzniesienia z ostańcami skalnymi, częściowo pokryte lasami, częściowo murawami lub polami uprawnymi. W krajobrazie dominują lasy.

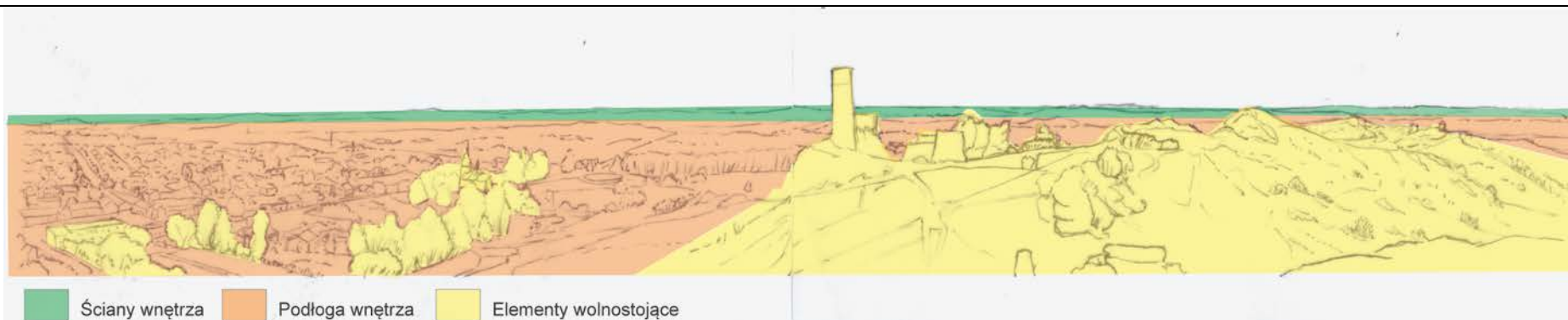
Zasięg widoczności z Góry Zamkowej

Widok 1

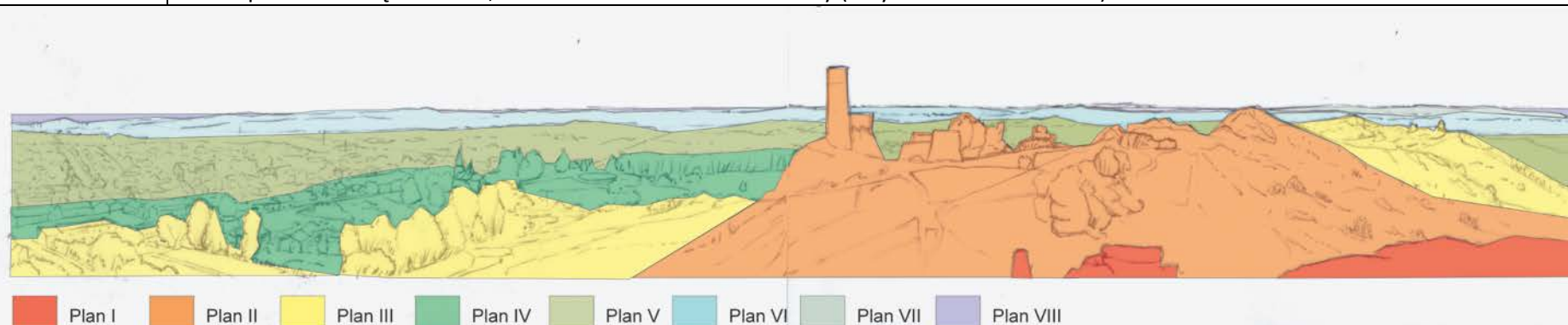
Widok z punktu widokowego w kierunku północnym, północno-zachodnim i północno-wschodnim

Stan istniejący	Widok w kierunku północnym obejmuje ruiny zamku oraz wzgórza znajdujące się na północy od góry zamkowej: G. Ostra Górka, G. Skałki Małe i Duże – wraz z ostańcami skalnymi oraz na dalszych planach – wzgórza z dominującymi lasami. Widok w kierunku zachodnim obejmuje zabudowę Olsztyna wraz z rynkiem, kościołem św. Jana Chrzciciela, na dalszych planach wzniesienia otaczające Kusięta (w tym rezerwat przyrody otaczający Zieloną Górę), a w tle – zabudowę Częstochowy wraz z widocznymi kominami terenów przemysłowych.
	
Elementy wnętrza	– wnętrze subiektywne – podłoga: o urozmaiconej fakturze utworzonej z zabudowy, lasów, muraw, nawierzchni dróg i placów – ściany: subiektywne, utworzone z ostatnich planów widoku – elementy wolnostojące: Góra Zamkowa, grupy drzew, kościół

Plany

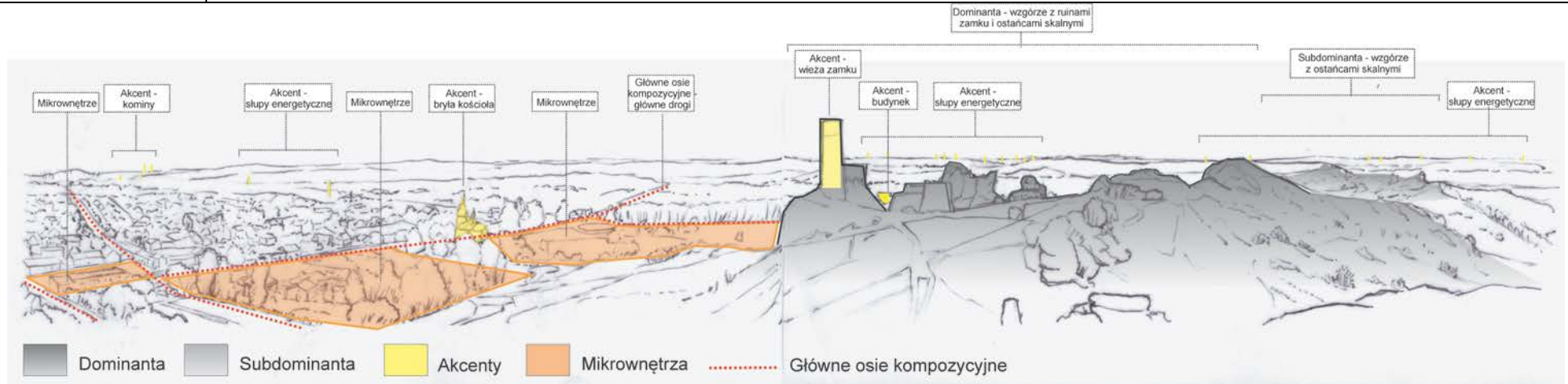
- plan I – fragment wieży widokowej
- plan II – grzbiet Góry Zamkowej wraz z ruinami zamku
- plan III – G. Ostra Górką, podnóża Góry Zamkowej
- plan IV – rynek w Olsztynie, plac z zabudową u podnóża G. Zamkowej, rondo wraz z otoczeniem
- plan V – dalsza zabudowa Olsztyna, lasy wokół Kusięt wraz z Górą Towarną
- plan VI – Zielona Góra, dalsze wzniesienia w okolicach Joachimowa i Turowa
- plan VII – wzniesienia w okolicach Małusów
- plan VIII – Częstochowa, okolice Borowna i dalsze obszary (w tym okolice Radomska)

Analiza kompozycji

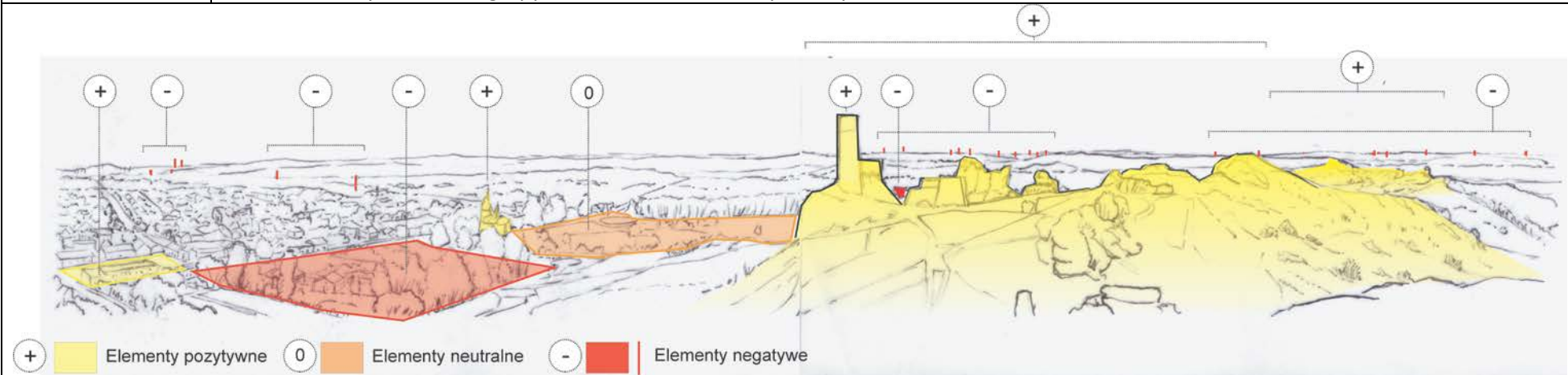
- dominanta: wzgórze z sylwetą ruin zamku oraz ostańców skalnych
- subdominanta: Góra Ostra Górką wraz z ostańcami skalnymi
- akcenty: wieża zamkowa, kościół, liczne słupy energetyczne na dalszych planach, kominy terenów przemysłowych w Częstochowie, budynek widoczny pomiędzy murami zamku

- główne osie kompozycji: wzdłuż dróg prowadzących do Olsztyna
- mikrownętrza: charakterystycznie położone mikrownętrza u podnóża Góry Zamkowej (rynek w Olsztynie, plac z zabudową usługową i parkingami, przestrzeń między Górą Zamkową a rondem)

Waloryzacja

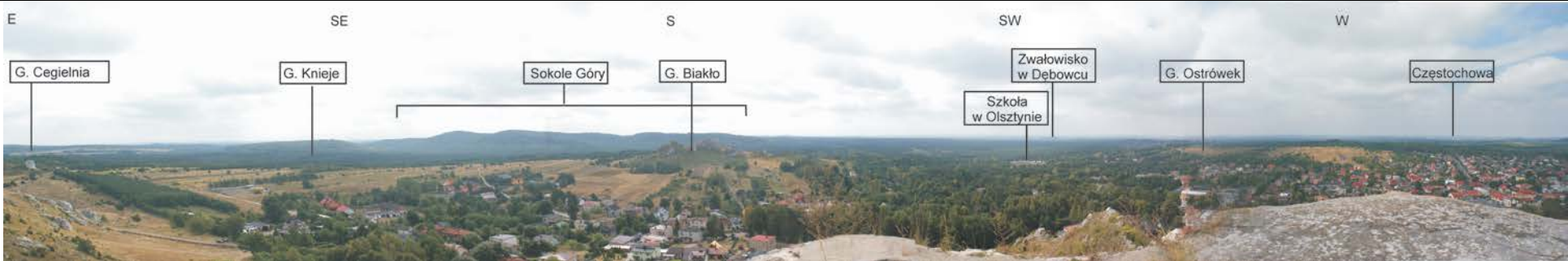
- elementy pozytywne: wzgórze wraz ruinami zamku i ostańcami skalnymi, wzgórza na dalszych planach
- elementy negatywne: słupy energetyczne na dalszych planach, kominy terenów przemysłowych w Częstochowie budynek widoczny pomiędzy murami zamku,
- elementy neutralne: grupy drzew, zabudowa Olsztyna, lasy

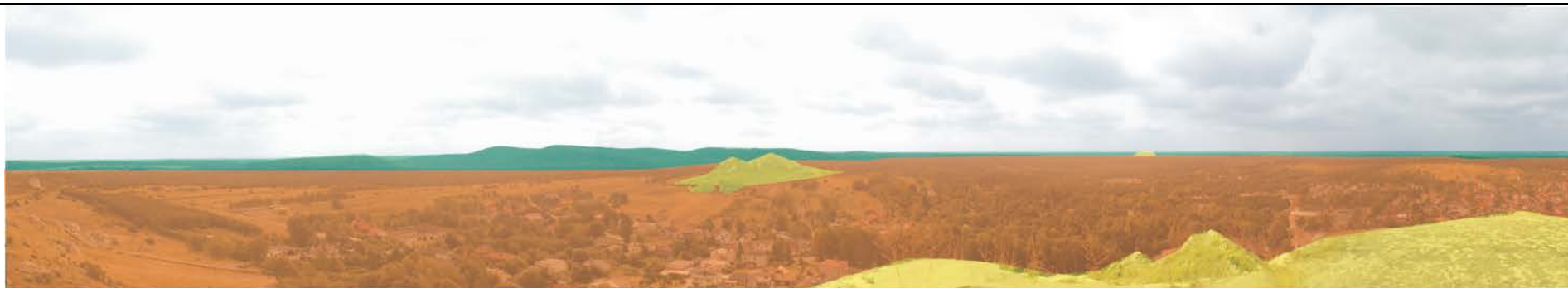

Zagrożenia (istniejące i potencjalne):	– Chaos przestrzenny i stylistyczny form zagospodarowania terenu: pojawienie się chaotycznej zabudowy na odkrytych wzniesieniach i na obszarze Olsztyna – „Uatrakcyjnianie atrakcji” – zabudowywanie realnych, cennych wartości historycznych, fizjonomicznych, przyrodniczych i architektonicznych przypadkową, nieestetyczną (często kiczowatą) zabudową i infrastrukturą: powstanie atrakcji związanych z turystycznym charakterem miejsca – Brak dbałości o spójny styl i estetykę współcześnie powstających zespołów zabudowy, zarówno miejskiej, jak i wiejskiej – Niskie walory estetyczne wielu współczesnych obiektów architektury i ich bezpośredniego kontekstu krajobrazowego (ekspozycja widokowa, dojazdy, parkingi, zieleń, ogrodzenia): parkingi i tymczasowe pole namiotowe miejsce imprez) u podnóża wzgórza w Olsztynie – Zarastanie roślinnością drzewiastą i krzaczastą ostańców skalnych i ruin zamków oraz muraw kserotermicznych, zamykanie komponowanych historycznych widoków, panoram i wnętrz krajobrazowych
--	--

Widok 2

Widok z punktu widokowego w kierunku zachodnim, południowym i południowo-wschodnim

Stan istniejący	Od południa na pierwszym planie znajduje się G. Biakło z krzyżem, za nią łańcuch Sokole Góry (rezerwat przyrody). Od strony zachodniej widoczna jest zabudowa Olsztyna, a na dalszym planie Częstochowa.
	
Elementy wnętrza	– wnętrze subiektywne – podłoga: o urozmaiconej fakturze utworzonej z zabudowy, lasów, muraw, – ściany: subiektywne, utworzone z dalszych planów widoku – elementy wolnostojące: Góra Biakło, grupy drzew

Ściany wnętrza
 Podłoga wnętrza
 Elementy wolnostojące

Plany

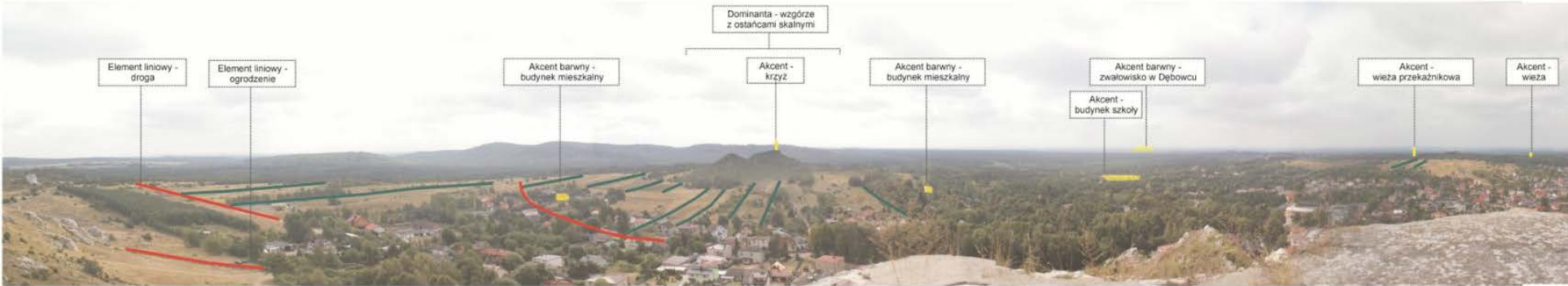
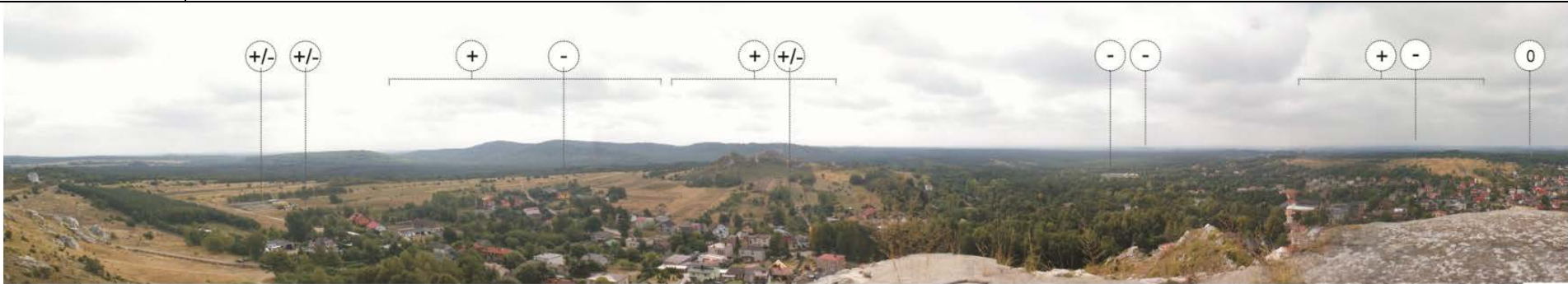
- plan I – elementy muru Wieży Starościańskiej
- plan II – zbocza Góry Zamkowej
- plan III – zabudowa, pola uprawne i lasy pomiędzy G. Zamkową a G. Biakło
- plan IV – lasy pomiędzy G. Biakło a G. Knieje oraz za G. Ostrówek
- plan V – G. Knieje
- plan VI – Pasma Sokolich Gór
- plan VII – lasy położone za pasmem Sokolich Gór wraz ze zwałowiskiem w Dębowcu
- plan VIII – okolice Poraja, Zawady i Poczesnej

Plan I
 Plan II
 Plan III
 Plan IV
 Plan V
 Plan VI
 Plan VII
 Plan VIII

Analiza kompozycji

- dominanta: G. Biakło wraz z krzyżem
- subdominanta: zwałowisko w Dębowcu
- akcenty: wieża przekaźnikowa na G. Ostrówek, wieża przy trasie Częstochowa-Olsztyn, akcenty barwne – pojedyncze budynki wyróżniające się na tle zabudowy lub zadrzewień

	– linie antropogeniczne – widoczne drogi i ścieżki – linie tworzące łanowy układ pól uprawnych na stoku G. Biakło oraz G. Ostrówek
	 Dominanta Akcent Układ pól uprawnych Elementy liniowe antropogeniczne
Waloryzacja	– elementy pozytywne: G. Biakło wraz z krzyżem, układ pól uprawnych wraz z pasmami zadrzewień śródpolnych – elementy negatywne: – elementy neutralne: grupy drzew pomiędzy zabudową, zabudowa Olsztyna-Niwki, budynek wyróżniający się kolorystycznie – elementy konfliktowe: elementy tymczasowe – teren usług logistycznych wraz z parkującymi samochodami parkującymi, chaotyczna zabudowa niektórych działek
	 + Elementy pozytywne - Elementy negatywne 0 Elementy neutralne +/- Elementy konfliktowe
Zagrożenia (istniejące i potencjalne):	– Terytorialna ekspansja miast na tereny przyrodniczo-rolnicze: powstawanie „drugich domów”, migracja ludności na tereny atrakcyjne krajobrazowo – Upowszechnienie się wieloprzestrzennych upraw monokulturowych: intensyfikacja rolnictwa powodująca zanik łanowego układu pól uprawnych

	– Inne zagrożenia dziedzictwa kulturowego terenów rolnych: porzucenie rolnictwa – Inne zagrożenia dziedzictwa kulturowego terenów rolnych: wprowadzanie zgeometryzowanych zalesień na terenach rolniczych – Chaos przestrzenny i stylistyczny form zagospodarowania terenu: nowa zabudowa zagarniająca przestrzeń na stokach Biakła i Ostrówka – „Uatrakcyjnianie atrakcji” – zabudowywanie realnych, cennych wartości historycznych, fizjonomicznych, przyrodniczych i architektonicznych przypadkową, nieestetyczną (często kiczowatą) zabudową i infrastrukturą: powstanie atrakcji związanych z turystycznym charakterem miejsca – Brak dbałości o spójny styl i estetykę współcześnie powstających zespołów zabudowy, zarówno miejskiej, jak i wiejskiej: niedopasowanie kolorystyczne i stylistyczne zabudowy – Wprowadzanie agresywnych wizualnie obiektów architektonicznych i elementów infrastruktury technicznej w miejsca o dużej ekspozycji widokowej: wieża przekaźnikowa na szczycie G. Ostrówek – Niskie walory estetyczne wielu współczesnych obiektów architektury i ich bezpośredniego kontekstu krajobrazowego (ekspozycja widokowa, dojazdy, parkingi, zieleń, ogrodzenia: parkingi i tymczasowe pole namiotowe miejsce imprez) u podnóża wzgórza w Olsztynie – Zarastanie roślinnością drzewiastą i krzaczastą ostańców skalnych i ruin zamków oraz muraw kserotermicznych, zamykanie komponowanych historycznych widoków, panoram i wnętrza krajobrazowych
--	--

„Rzeka widoków” – fizjonomia krajobrazu Liswarty na obszarach wiejskich w Hadrze (Park Krajobrazowy Lasy nad Górną Liswartą)

Miejsce: Górny bieg Liswarty, Hadra, Park Krajobrazowy Lasy nad Górną Liswartą

Cel spaceru: zapoznanie z fizjonomią doliny rzeki Liswarty i otaczającym ją krajobrazem przyrodniczo-kulturowym oraz zmianami jakie zachodzą w tych krajobrazach. Celem pośrednim jest pokazanie możliwości poświęcenia uwagi krajobrazom codziennym, nie spektakularnym, dla których walory krajobrazowe nie zawsze są oczywiste, a warto odkrycia.

Problematyka: Spacer w okolicach górnego biegu rzeki Liswarty obejmuje krajobrazy przyrodniczo-kulturowe, związane z terenami wiejskimi położonymi w Parku Krajobrazowym Lasy nad Górną Liswartą. Podejmowane zagadnienia dotyczą zasobów wizualnych i kompozycji krajobrazu przyrodniczo-kulturowego (w tym punktów widokowych, osi widokowych, panoram i dominant), historycznych przemian fizjonomii oraz skutków działań człowieka w obrębie doliny rzecznej i sąsiadujących z nią terenów. Różnorodność prezentowanych krajobrazów (przekształcona dolina, sztuczne stawy, tereny upraw rolnych, tereny zabudowy wiejskiej, w tym historycznej) daje możliwość wglądu z problematykę kształtowania różnych typów krajobrazu wiejskiego i znaczenia fizjonomicznego jego poszczególnych elementów, rozwoju zabudowy historycznej i jej charakteru oraz dyskusji na temat sposobu kształtowania dolin rzecznych. Podczas spaceru wykorzystane zostaną karty pracy służące ocenie wizualnej krajobrazu (metoda krzywej wrażeń Wejcherta) oraz identyfikacji zasobów widokowych (mapa zasobów widokowych).

Czas przejścia: ok. 2,5 h

Długość trasy: 5,2 km

Skala trudności: trasa łatwa, prowadząca głównie po drogach asfaltowych, częściowo gruntowych, bez znacznych przewyższeń, ale długa (5,2 km); trasa dostępna dla osób z ograniczeniami ruchowymi; UWAGA: Brak toalet.

Przebieg spaceru:

0. Parking przy szkole, Hadra, ul. Piaskowa – Miejsce zbiórki, wprowadzenie do spaceru
1. Hadra, ul. Piaskowa – Wgląd w dawne koryto Liswarty
2. Hadra, ul. Piaskowa – Hadra – wieś folwarczna
3. Hadra, ul. Nadrzecza – Zagospodarowanie dolin rzecznych
4. Brzeg Liswarty przy stawie Hadra – Roślinność dolin
5. Wieża widokowa nad stawem Hadra – Jak widzimy krajobraz? Punkt widokowy
6. Hadra, ul. Polna – Krajobraz rolniczy – Jaki krajobraz widzimy?
7. Hadra, ul. Koszęcińska – Folwark – Krajobraz historyczny
8. Hadra, ul. Koszęcińska – Droga na Lisów – Panorama wsi
9. Kościół w Hadrze – Jak widzimy krajobraz? Oś widokowa
10. (0) Parking, Hadra, ul. Piaskowa – Podsumowanie i zakończenie

Plan przebiegu spaceru krajobrazowego.

OPIS PUNKTÓW:

O. Parking przy szkole, Hadra, ul. Piaskowa – Miejsce zbiórki, wprowadzenie do spaceru

W pobliżu parkingu znajduje się wiata wypoczynkowa, z której można skorzystać podczas wprowadzenia uczestników w zagadnienia poruszane podczas spaceru.

Spacer przebiega przez teren Parku Krajobrazowego Lasy nad Górną Liswartą.

Podczas spaceru szczególna uwaga zostanie zwrócona na zagospodarowanie Liswarty oraz zasoby widokowe, do których zaliczane są elementy ekspozycji czynnej i biernej (patrz

słowniczek). Określenie zasobów widokowych umożliwia ocenę obszaru pod względem widokowym, określenie natężenia tych walorów, oraz wskazanie zagrożeń i możliwości ich wykorzystania (np. zagrożenia dla przedpola ekspozycji związane z postępującą zabudową, wykorzystanie punktu widokowego do utworzenia wieży widokowej lub urządzenia punktu odpoczynku).

Trasa przebiega przez różne typy krajobrazów. W audycie województwa śląskiego obszar wsi Hadra stanowi fragment większej jednostki krajobrazowej zidentyfikowanej jako krajobraz 6c (z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących małe pola). Zmieniając jednak skalę z województwa na skalę lokalną, można Hadrę zaklasyfikować do podtypu 6g (Z przewagą terenów zabudowanych o charakterze wiejskim).

Park Krajobrazowy Lasy nad Górną Liswartą

Park powstał w 1998 r. w celu ochrony specyficznej fizjonomii krajobrazu dorzecza Liswarty jako syntezy wartości przyrodniczych i kulturowych, w tym naturalnych cieków wodnych, starorzeczy oraz innych naturalnych i antropogenicznych zbiorników wodnych, torfowisk, mozaiki leśno-łąkowo-polnej. W parku ochronie podlega krajobraz kulturowy, z zabytkowymi układami przestrzennymi wsi, zespołami pałacowo-parkowymi, historycznymi elementami zagospodarowania przemysłowego, alejami, zadrzewieniami śródpolnymi i historycznym układem dróg. Charakterystyczne dla parku są rozległe lasy, pola uprawne oraz liczne stawy.

Typologia krajobrazu

Istnieją różne klasyfikacje krajobrazu, na podstawie kryteriów związanych m.in. z ukształtowaniem terenu, stopniem przekształcenia przez człowieka, funkcją. W ostatnich latach powstała nowa klasyfikacja, tzw. typologia audytowa przygotowana na potrzeby sporządzenia nowego obowiązkowego dokumentu na poziomie wojewódzkim – audytu krajobrazowego. Typologia opiera się na podziale krajobrazu na typy w zależności od stopnia przekształcenia krajobrazu przez człowieka (krajobrazy przyrodnicze, przyrodniczo-kulturowe i kulturowe), a następnie wyznaczeniu podtypów krajobrazu na podstawie pokrycia i użytkowania terenu.

Temat do dyskusji

1. Co to znaczy czytanie i interpretacja krajobrazu („widzę tyle ile wiem”).
2. Podstawowe pojęcia, które będą się pojawiały w trakcie spaceru: fizjonomia krajobrazu, zasoby wizualne, ekspozycja bierna i czynna, krajobraz harmonijny i dysharmonijny, wnętrze krajobrazowe.
3. Omówienie typologii audytowej krajobrazu.
4. Omówienie przebiegu trasy.
5. Rozdanie kart pracy: Krzywa wrażeń – opis metody, omówienie sposobu wypełniania (w załączniku 1. Karta pracy – Ocena krajobrazu wiejskiego w sąsiedztwie doliny Liswarty metodą krzywej wrażeń Wejcherta).
6. Rozdanie map z zaznaczonym przebiegiem trasy - do samodzielnego zaznaczania elementów dysharmonijnych, oraz zasobów wizualnych (punkty widokowe – zaznaczane punktem, osie widokowe – linią ze strzałką, ciągi widokowe – linią). Można na każdym przystanku wspólnie nanieść występujące w danym miejscu elementy lub ich zaznaczanie pozostawić uczestnikom a następnie na koniec spaceru porównać wyniki.

1. Hadra, ul. Piaskowa – Wgląd w dawne koryto Liswarty

Ul. Piaskowa przekracza dawne koryto Liswarty oferując otwarcie widokowe na zarastające tereny bagienne. Jest to okazja do omówienia przebiegu rzeki i historii zmian w dolinie Liswarty. Obecnie rzeka biegnie wzdłuż ul. Nabrzeżnej. Na mapie z 1934 r. widoczny jest historyczny przebieg Liswarty. W kierunku zachodnim widoczna jest kopalnia piasku (obiekt dysharmonijny w krajobrazie), ten teren został znacznie przekształcony przez działalność człowieka. Mapy archiwalne wskazują, że był to teren doliny, silnie uwilgocony (patrz: Materiały kartograficzne i ryciny do wydruku).

Temat do dyskusji

1. Historyczne zmiany przebiegu Liswarty.
2. Walory estetyczne krajobrazu – widoczny element dysharmonijny – obiekty kopalni piasku.
3. Pierwsze miejsce oceny krajobrazu (ocena w kierunku zachodnim i wschodnim) – uzupełnienie karty pracy.
4. Zaznaczenie otwarcia widokowego na dolinę Liswarty.

Dolina Liswarty

Liswarta ma długość 106 km., źródła znajdują się w Mzykach, ok. 5 km od Hadry. Spacer odbywa się w jej górnym biegu. Liswarta kończy swój bieg uchodząc do Warty w Kulach. Obszar doliny pokryty jest lasami, polami uprawnymi, łąkami, zabudową wiejską i miejską (Krzepice). Koryto doliny jest stosunkowo przekształcone, część rzeki została uregulowana, ale w wielu miejscach meandruje, pozostając bez większych przekształceń – dolna część biegu (za Dankowem).

Pierwsze zmiany w krajobrazie dolinnym nastąpiły już w epoce brązu (kilkaset lat p.n.e.). Najwcześniej osadnictwo nad Liswartą pojawiło się w jej środkowym biegu (okolice Dankowa). Wówczas rozwinęło się na tych obszarach rolnictwo, prowadząc do wylesiania żyznych terenów dolinnych. Największe zmiany w krajobrazie Liswarty nastąpiły w ostatnich kilkuset latach. Związane były z rozwojem osadnictwa ale także z rozwojem hutnictwa żelaza i młynarstwem. Od czasów średniowiecza nad brzegami Liswarty oraz przy jej dopływach powstawały kopalnie rud żelaza (rudę darniowe). Bogactwo lasów oraz rzek i strumieni decydowało o dogodnych warunkach do lokalizacji takiej działalności (wykorzystywany był węgiel drzewny oraz energia wodna). W górnym biegu rzeki największe kopalnie rud żelaza powstawały w okolicy miejscowości Boronów, a największe kuźnie w miejscowościach Lisów oraz Tanina (są to miejscowości położone w dalszym biegu Liswarty). Z hutnictwem żelaza związana była również Hadra. W miejscowości co najmniej od XVIII w. istniały dwie kuźnie (fryszerki) w Hadrze i Hadrze-Kiju. Powstawały liczne obiekty hydrotechniczne, stawy (hydrotechniczne lub hodowlane) oraz kanały hutnicze. W poł. XX w. wykonano liczne prace melioracyjne i regulacyjne (górny i środkowy odcinek – do Dankowa), budowano jazy i zastawki, koryto zostało w wielu miejscach wyprostowane i pogłębiane, zniszczono wiele grobli, kanałów hutniczych i młynówek oraz starorzeczy. Liswarta przez wieki była na dużym odcinku rzeką graniczną, oddzielającą najpierw dzielnicę śląską i małopolską państwa Piastów, później Śląsk pod władaniem czeskim, austriackim i pruskim od pozostałych ziem polskich, wreszcie w okresie międzywojennym – Rzeczpospolitą od Niemiec. Obecnie nad Liswartą rozwija się turystyka rowerowa (Liswarciański Szlak Rowerowy), można skorzystać ze spływów kajakowych, ścieżek edukacyjnych, agroturystyki.

Materiały dotyczące historii Liswarty: Fajer, M., 2007: Zmiany krajobrazu doliny Liswarty w ostatnim tysiącleciu uwarunkowane gospodarczą działalnością człowieka. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, (07).

2. Hadra, ul. Piaskowa – Hadra – wieś folwarczna

Kolejny punkt znajduje się tuż za rzeką Liswarta, przy skrzyżowaniu ul. Piaskowej i Nadrzecznej. W tym miejscu widoczne są zmiany układu wsi Hadry. Jest to wieś folwarczna o charakterze wielodrożnicy. Układ ruralistyczny nie nawiązuje do przebiegu rzeki, jest związany z założeniem folwarcznym znajdującym się dalej na południowy-zachód, na końcu ul. Piaskowej. Do dzisiaj czytelny jest historyczny układ, choć nieco zmieniony.

Ul. Piaskowa, Nadrzeczna oraz odchodząca od nich

ul. Krótka mają przebieg historyczny. Na mapie z 1934 r. widoczna jest jeszcze jedna droga biegnąca od skrzyżowania w biegu dzisiejszego koryta Liswarty (patrz: Materiały kartograficzne i ryciny do wydruku). W trakcie spaceru przez Hadrę warto zwrócić uwagę na charakter zabudowy i styl architektoniczny budynków. Zachowały się nieliczne domy o bardziej tradycyjnej formie, część z nich została zmodernizowana, część powstała w drugiej połowie XX w (tzw. „kostki”), a część powstaje współcześnie, nawiązując luźno do zabudowy wiejskiej. Widoczna jest różnorodność materiałów, kolorów elewacji, brył budynków i kształtów dachów a także ogrodzeń.

Temat do dyskusji:

1. Historyczne zmiany układu ruralistycznego wsi folwarcznej.
2. Różnorodność zabudowy.
3. Drugie miejsce oceny krajobrazu (w kierunku do rzeki i w kierunku od rzeki) – uzupełnienie karty pracy.

Ciekawe materiały:

Coraz częściej powstają wzorniki zabudowy wskazujące jak można kształtować zabudowę zgodnie z tradycją lokalną, np:

- Katalog form zabudowy dla Jurajskich Parków Krajobrazowych <https://zpkwm.pl/wp-content/uploads/Katalog-form-zabudowy-dla-jurajskich-Park%C3%B3w-Krajobrazowych.pdf>
- Katalog form i wzorców architektury dla terenu Wiśnicko – Lipnickiego Parku Krajobrazowego https://zpkwm.pl/wp-content/uploads/WLPK_OPIS-CALOSC.pdf
- Wzornik architektoniczny dla regionu Puszczy Kampinoskiej https://sendzimir.org.pl/wp-content/uploads/2019/01/Wzornik_architektoniczny_-_Fundacja_Sendzimira.pdf

Wzorniki mogą przedstawiać detale architektoniczne budynków, elementy małej architektury, zagospodarowanie działki, kompozycje roślinne.

3. Hadra, ul. Nadrzecza – Zagospodarowanie dolin rzecznych

Pomimo lokalizacji trasy spaceru wzdłuż doliny rzecznej, sama rzeka jest rzadko widoczna. Ul. Nadrzecza przebiega wzdłuż koryta Liswarty oferując widok na rzekę (ciąg widokowy o krótkim zasięgu widoczności). Ul. Nadrzecza ma historyczny przebieg, a zabudowa jej towarzysząca od strony południowej obecna jest już na mapie z 1830 r.

Temat do dyskusji

1. Obserwacja doliny rzecznej – jak ukształtowane jest koryto – czy jest sztucznie wyprostowane? Czy jest umocnione czy naturalne? Jakie jest współczesne zagospodarowanie brzegów i doliny? Materiał pomocniczy – mapa ukształtowania terenu (patrz: Materiały kartograficzne i ryciny do wydruku).
2. Trzecie miejsce oceny krajobrazu (w kierunku do rzeki i w kierunku od rzeki) – uzupełnienie karty pracy.
3. Zaznaczenie ciągu widokowego na mapie.

Ciekawe materiały:

Zdrowa rzeka, czyli jaka? <https://uslugiekosystemow.pl/zdrowa-rzeka-czyli-jaka/>

Gdzie znaleźć mapy archiwalne, ortofotomapy, numeryczny model terenu?

Patrz: ciekawe materiały – Spacer na Górę Grojec w Żywcu

4. Brzeg Liswarty przy stawie Hadra – Roślinność dolin

Uczestnicy docierają ponownie do koryta rzeki, której w tym miejscu towarzyszą zespoły roślinne. Punkt umiejscowiony jest na grobli, która biegnie między stawem a korytem rzeki. Ta część doliny nie została zabudowana, ma charakter półnaturalny. Widoczna jest działalność bobrów, licznie występują tu też ptaki. W audycie krajobrazowym ten teren został włączony w rozległe obszary oznaczone jako krajobrazy 3a, czyli leśne, z przewagą siedlisk borowych. Patrząc jednak w większej skali mamy do czynienia z wyraźnym pasem doliny zagospodarowanej jako krajobrazy bagienno-łąkowe głównie bezleśne oraz 6a – sztuczne zbiorniki wodne. Jest to okazja do rozmowy na temat roślinności potencjalnej i rzeczywistej (patrz: Materiały kartograficzne i ryciny do wydruku oraz słowniczek).

Pierwotnie tereny dolinne pokryte były łągami, czyli zbiorowiskami leśnymi towarzyszącymi dolinom, odpornymi na zmienny poziom wód. Uczestnicy mogą zapoznać się z mapą roślinności potencjalnej i krótkim opisem zbiorowisk łąkowych, a następnie spróbować odszukać w terenie gatunek charakterystyczny dla tych zbiorowisk (olsza czarna, o charakterystycznym pokroju). Obecnie roślinność rzeczywista to łąki nadrzeczne (turzycowo-trawiaste) okresowo zalewane ze szczątkowymi zadrzewieniami – fragmentami lasów łąkowych lub zaroślami łąkowymi (np. pozostałości olsu w Boronowie).

Liswarta oraz stawy występujące w tym miejscu to tereny atrakcyjne, ale nie tylko widokowo. W tym miejscu warto omówić aspekty multisensoryczne krajobrazu.

Temat do dyskusji:

1. Czy w tym miejscu rzeka wygląda inaczej niż w poprzednim punkcie? Jaki typ roślinności jest tutaj obecny? Czy to roślinność wysoka (zbiorowiska leśne) czy niska (łąki, pastwiska, zarośla)?
2. Czy krajobraz możemy odbierać tylko wzrokiem? Jak odbieramy ten konkretny krajobraz innymi zmysłami (wiatr, szum trzciny, głosy ptaków)?
3. Czwarte miejsce oceny krajobrazu (w kierunku do rzeki i w kierunku od rzeki).
4. Naniesienie na mapę ciągu widokowego wzdłuż grobli (po drodze do kolejnego punktu).

Krajobraz multisensoryczny

Określeniem krajobraz multisensoryczny poszerzamy możliwości postrzegania krajobrazu o pozostałe zmysły. W naturalny sposób krajobraz jest odbierany głównie za pomocą wzroku (87% bodźców). Mniej bodźców dociera do nas za pomocą słuchu (7%), węchu (3-5%), dotyku (1-5%) oraz smaku (1%). Te zmysły odgrywają jednak również istotną rolę w procesie percepcji krajobrazu. Proces percepcji jest aktywnym mechanizmem odbierania bodźców z krajobrazu, w którym poznajemy przedmiot lub zjawisko zmysłami i przetwarzamy tak zdobytą informację w sposób uwarunkowany zasobami naszej dotychczasowej wiedzy i uczuć. Np. śpiew ptaków, szum wody wywołuje na ogół przyjemne skojarzenia. Podobnie jak widok może nam się podobać lub nie, tak samo pozytywne lub negatywne doznania mogą się wiązać z zapachem (np. zapach kwiatów, odór oczyszczalni) czy odczuciami fizycznymi (zimno, ciepło na skórze spowodowane wiatrem lub słońcem).

Gdzie znaleźć mapę roślinności potencjalnej?

Roślinność potencjalna:

Mapa roślinności potencjalnej dla całej Polski dostępna jest w formie rastrowej na stronie Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

Matuszkiewicz J.M., 2008, Potential natural vegetation of Poland (Potencjalna roślinność naturalna Polski), IGiPZ PAN, Warszawa

<https://www.igipz.pan.pl/Roslinnosc-potencjalna-zgik.html>

Gdzie szukać informacji na temat roślinności rzeczywistej?

Roślinność rzeczywista ulega ciągłym zmianom. Informacje na temat gatunków drzew można odnaleźć w Banku Danych o Lasach <https://www.bdl.lasy.gov.pl/portal/mapy>. Na mapie przedstawione są wydzielania leśne, dla których można sprawdzić opis taksacyjny. Opis zawiera m.in. gatunki drzew występujące w danym wydzielaniu.

5. Wieża widokowa nad stawem Hadra – Jak widzimy krajobraz? Punkt widokowy

Uczestnicy spaceru przechodzą wzdłuż stawów hodowlanych do punktu widokowego – wieży widokowej. W tym punkcie uczestnicy mogą zapoznać się z kompozycją krajobrazu. Stawy tworzą kameralne wnętrza krajobrazowe, w którym podłogę stanowi tafla stawu i trzcinowiska. Widok zamknięty jest linią drzew. Staw stanowi przedpole ekspozycji. Walory widokowe wnętrza są wysokie

– widok jest szeroki, stawy stanowią przedpole widokowe dla ściany lasu a jednocześnie działają jak lustro, odbijając nieboskłon, wprowadzając dodatkowo zmienność - krajobraz zmienia się wraz z pogodą: stawy przybierają różne barwy nieba i chmur. Stawy wraz z trzcinowiskami stanowią także zasób przyrodniczy, wprowadzając różnorodność gatunkową. Miejsce sprzyja także funkcjom turystycznym i rekreacyjnym: wędkarstwo, birdwatching, wypoczynek na łonie natury. Taki krajobraz sprzyja także regeneracji sił psychicznych.

Temat do dyskusji:

1. Jakie funkcje spełniają stawy w krajobrazie? (Przyrodnicze, rekreacyjne, estetyczne).
2. Jakie są zagrożenia dla krajobrazu (zarastanie trzcinami: zanik zbiornika, zamknięcie widoków; nadmierny ruch turystyczny: zaśmiecenie, niszczenie roślinności, płoszenie zwierząt).
3. Piąte miejsce oceny krajobrazu (w kierunku do rzeki i w kierunku od rzeki).
4. Naniesienie na mapę punktu widokowego.

6. Hadra, ul. Polna – Krajobraz rolniczy – Jaki krajobraz widzimy?

Z ul. Polnej rozpościera się widok na tereny upraw rolnych oraz zabudowę wiejską Hadry. W audycie krajobrazowym widoczne tereny rolnicze określono jako 6d (Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących pola średniej wielkości).

Widoczny jest krajobraz rolniczy o rozległych polach pozbawionych zadrzewień i zakrzewień śródpolnych.

W tym punkcie uczestnicy mają okazję do rozmowy na temat krajobrazu rolniczego – czy zawsze wygląda tam samo? Jakie elementy krajobrazu rolniczego są widoczne? Można zwrócić uwagę następujące zagadnienia, pytając o ich wpływ pozytywny/negatywny na krajobraz: dalekie wglądy w krajobraz rolniczy, zróżnicowanie ukształtowania terenu, aleje drzew, rozległe hale produkcji rolnej i silosy stanowiące dominanty, brak zadrzewień i zakrzewień śródpolnych oraz miedze.

Wnętrze krajobrazowe rozcięte jest jesionową aleją przydrożną wzdłuż ul. Koszęcińskiej, wprowadzającą różnorodność do krajobrazu i wyznaczającą w krajobrazie linię przebiegu historycznej drogi prowadzącej do folwarku.

Typy krajobrazu rolniczego

Możemy wyróżnić trzy typy krajobrazów rolniczych; odmiany tradycyjnej – (łanowo-niwowy układ pól, bogata struktura, bioróżnorodność - miedze, oczka śródpolne), odmiany konwencjonalnej (monokulturowy system upraw, obszary jednolite fizjonomicznie), odmiany inżyniersko-technologicznej (niewielki związek z naturalnymi cechami środowiska, wysoki udział szklarni, silosów itp.).

Aleje przydrożne

Nasadenia alejowe mają istotne znaczenie w krajobrazie wiejskim. Pierwotnie osłaniały przed słońcem, deszczem i wiatrem, chroniły też wojsko w czasie przemarszu. Najczęściej sadzonymi gatunkami drzew przy drogach były lipy, jesiony, dęby, klony, brzozy, rzadziej wiązy i graby.

Temat do dyskusji:

1. Jaki typ krajobrazu rolniczego jest widoczny? Czy obserwowany krajobraz rolniczy jest różnorodny? Jakie elementy tego krajobrazu są widoczne?
2. Znaczenie zadrzewień i zakrzewień śródpolnych, miedze i alei przydrożnych.
3. Szóste miejsce oceny krajobrazu (w kierunku do rzeki i w kierunku od rzeki).
4. Naniesienie na mapę ciągu widokowego.

Ciekawe materiały:

Różnorodność biologiczna krajobrazu rolniczego i jej kryzys w Europie – Nauka dla Przyrody

<https://naukadlaprzyrody.pl/2020/10/02/roznorodnosc-biologiczna-krajobrazu-rolniczego-i-jej-kryzys-w-europie/>

7. Hadra, ul. Koszęcińska – Folwark – Krajobraz historyczny

Kolejny punkt przedstawia pozostałości zespołu folwarcznego. Zachowała się rządcówka, spichlerz, obora, czworak, pozostałości alej doprowadzających od południa i północy. Tereny te były przekształcone w PGR, do dzisiaj pozostał budynek mieszkalny sąsiadujący z folwarkiem. Obiekty folwarku zachowały się w różnym stanie. Renowacji podlegał czworak. Teren wokół folwarku jest nieuporządkowany, widoczny jest chaos przestrzenny zaburzający odbiór zabytkowych obiektów.

Jest to okazja do wspomnienia o formach ochrony zabytków (wpis do rejestru zabytków, wpis do ewidencji zabytków). Do rejestru zabytków Województwa Śląskiego wpisane są obiekty: rządcówka, obora oraz spichlerz z 1 poł. XIX.

Temat do dyskusji:

1. Uczestnicy mogą spróbować odnaleźć w terenie poszczególne obiekty korzystając z mapy zawartej w karcie ewidencyjnej zabytku (patrz: Materiały kartograficzne i ryciny do wydruku).
2. Co się zmieniło w folwarku w stosunku do jego początkowego układu?
Czy to zmiany pozytywne?
3. Jakie jest znaczenie krajobrazowe folwarku? Czy warto i jak chronić jego wartość krajobrazową?
4. Siódme miejsce oceny krajobrazu (w kierunku do rzeki i w kierunku od rzeki).

Gdzie znaleźć informacje na temat zabytków?

Obiekty zabytkowe mogą być chronione prawnie poprzez wpis do rejestru zabytków. Rejestr prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków. Spis zabytków można pobrać ze strony rządowej [Rejestr zabytków nieruchomych - plik CSV - Otwarte Dane](https://dane.gov.pl/pl/dataset/1130,rejestr-zabytkow-nieruchomych) <https://dane.gov.pl/pl/dataset/1130,rejestr-zabytkow-nieruchomych>

Informacje o zabytkach można odnaleźć także na portalu Narodowego Instytutu Dziedzictwa: zabytek.pl. Na portalu dostępne są mapy oraz (częściowo) opisy poszczególnych obiektów.

8. Hadra, ul. Koszęcińska – droga na Lisów – Panorama wsi

Przemierzając się dalej wzdłuż folwarku ul. Koszęcińską (z nasadzeniami alejowymi z jesiona) uczestnicy opuszczają zwartą zabudowę Hadry. W tym miejscu zaczyna się część prowadząca przez zabudowę wiejską o charakterze ulicówki (porównanie z mapą historyczną). Za zabudowaniami otwiera się widok na Liswartę. Widoczny jest ponownie krajobraz bagienno-łąkowy tworzący rozległe wnętrze krajobrazowe zamknięte linią drzew. W oddali w kierunku zachodnim widoczne są fragmenty olsów wzdłuż rzeki. Podążając drogą, uczestnicy mają możliwość zaobserwowania procesu zastępowania pól zabudową. Domy były już tu obecne w latach 60 XX w. W ostatnich latach pojawiły się nowe zabudowania (nieliczne). Patrząc w stronę południowo-zachodnią widoczne są pola uprawne (krajobraz 6c – Z przewagą mozaikowo rozmieszczonych użytków rolnych tworzących małe pola) wraz z panoramą wsi Droniowice. Jest to także wieś historyczna. Pomiędzy obserwatorem a wsią rozciągają się pola, które stanowią przedpole widokowe (ekspozycji).

W przypadku panoramy Droniowic, budynki są dopasowane do siebie (do tradycyjnej zabudowy wsi), w mozaice z zadrzewieniami, przedpole ekspozycji jest ukształtowane harmonijnie, nie występują elementy dysharmonijne zaburzające widok.

Patrząc w kierunku Hadry widok jest odmienny. Widoczne są obiekty inżynieryjno-technologiczne związane z hodowlą i składem materiałów rolnych, niektóre z nich stanowią dominanty krajobrazowe. Możliwe jest więc porównanie dwóch rodzajów panoramy wiejskiej.

Przedpole widokowe

Przedpole umożliwia ekspozycję panoramy, w tym przypadku dzięki utrzymaniu terenów otwartych (niezabudowanych). Charakter przedpola ma istotne znaczenie dla ekspozycji panoramy czy to wsi, czy to kompleksu zabytkowego lub panoramy gór. Ważne jest zagospodarowanie takich obszarów, np.: wprowadzenie zabudowy może zasłonić panoramę a zlokalizowanie reklam/bilbordów zaburzyć odbiór widoku (element dysharmonijny). Istotne jest także kształtowanie zabudowy wsi – nie lokalizowanie obiektów nie pasujących do istniejącej zabudowy, wyróżniających się wysokością, kształtem lub kolorem dachu.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (mpzp)

Podstawowy dokument planistyczny o charakterze aktu prawnego. Wskazuje planowane przeznaczenia terenów oraz sposoby ich zagospodarowania. Gmina może uchwalić plan dla całego obszaru gminy lub dla jej fragmentów.

W 2023 r. gmina Herby uchwaliła miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, w którym pas terenów przylegających do ulicy przeznaczony został pod zabudowę jednorodzinną (patrz Materiały kartograficzne i ryciny do wydruku). W związku z tym krajobraz wzdłuż ul. Koszęcińskiej może się zmienić. Jeśli zabudowa utworzy, zgodnie z planem, zwartą zabudowę o charakterze ulicówki, zamknięte zostaną widoki na panoramę Droniowic i Hadry oraz na Liswartę.

Temat do dyskusji:

1. Która panorama jest odbierana bardziej pozytywnie? Dlaczego?
2. Współczesny układ zabudowy – ulicówka.
3. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – jak się może zmienić krajobraz wzdłuż ul. Koszęcińskiej? Jak chroniona jest dolina Liswarty w planie?
4. Ósme miejsce oceny krajobrazu (w kierunku do rzeki i w kierunku od rzeki).
5. Zaznaczenie na mapie przedpoła widokowego (orientacyjnie).

Gdzie znaleźć informacje na temat miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego?

Uchwalone miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego można znaleźć na stronach BIP poszczególnych gmin/miast. Dla części gmin powstały geoportale zawierające informacje przestrzenne dotyczące planów (rysunki planów wraz z informacją o przeznaczeniach). Dla obszaru spaceru rysunek mpzp można znaleźć na stronie <https://herby.e-mapa.net/> (należy włączyć odpowiednie warstwy: [zagospodarowanie przestrzenne/plany miejscowe](#)).

9. Kościół w Hadrze – Jak widzimy krajobraz? Oś widokowa

Punkt znajduje się na skrzyżowaniu ul. Szkolnej i Piaskowej. Z tego miejsca widoczny jest dawny budynek kościoła z początku XX w. z nietynkowanej cegły, z drewnianą przybudówką (kaplica Św. Anny). Jest to miejsce omówienia kolejnego elementu zasobu widokowego – osi widokowej. Wzrok biegnie wzdłuż drogi (wyobrażalnej prostej) i kieruje się na akcent na końcu osi – kaplicę. Krawędzie jezdni oraz ściany zabudowy i roślinności tworzą ramy osi widokowej, naprowadzają wzrok na główny element widoku. Na pierwszym planie widoczna jest plebania, budynek ceglany, tradycyjny.

Temat do dyskusji:

1. Jak ukształtowana jest oś widokowa – co tworzy ramy widoku?
2. Czy kaplicę można uznać za akcent pozytywny czy negatywny?
3. Zaznaczenie na mapie osi widkowej.

10. (0) Parking, Hadra, ul. Piaskowa – Podsumowanie i zakończenie

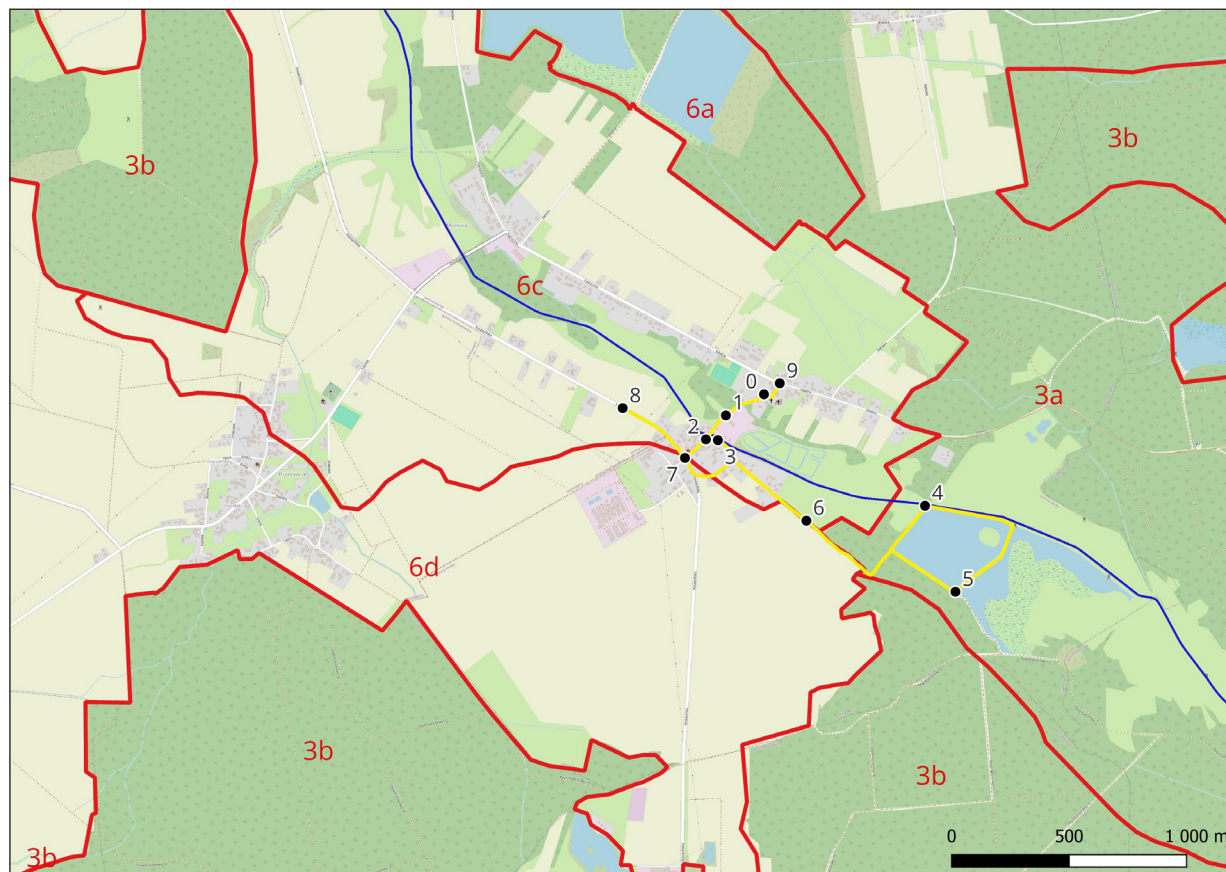
Spacer kończy się w miejscu rozpoczęcia trasy. Podczas spaceru uczestnicy wypełnili karty pracy dotyczące krzywej wrażeń.

Na koniec spaceru następuje podsumowanie:

1. Naniesienie wyników krzywej na wykres i porównanie wyników poszczególnych uczestników. Z czego wynikają różnice?
2. Czy różnorodność zabudowy (stylów architektonicznych, form, kolorystyki budynków) wpływa pozytywnie czy negatywnie na jakość krajobrazu?
3. Omówienie mapy zasobów widokowych – ile elementów zostało zaznaczonych? Jakże to elementy?
4. Czy trasę można uznać za malowniczą i ciekawą pod względem widokowym?
5. Omówienie zagospodarowania okolic doliny Liswarty: Czy wędrując wzdłuż doliny rzecznej, sama rzeka była widoczna? Czy wglądy w rzekę były liczne? W związku z tym – czy zagospodarowanie terenu umożliwia przemieszczanie się wzdłuż rzeki? Czy warto byłoby utworzyć ścieżkę pieszą lub pieszo-rowerową wzdłuż koryta rzeki i jakie korzyści płynęłyby z takiego zagospodarowania? Omówienie mapy topograficznej, na której widać pas krajobrazu przyrodniczego niezabudowanego.

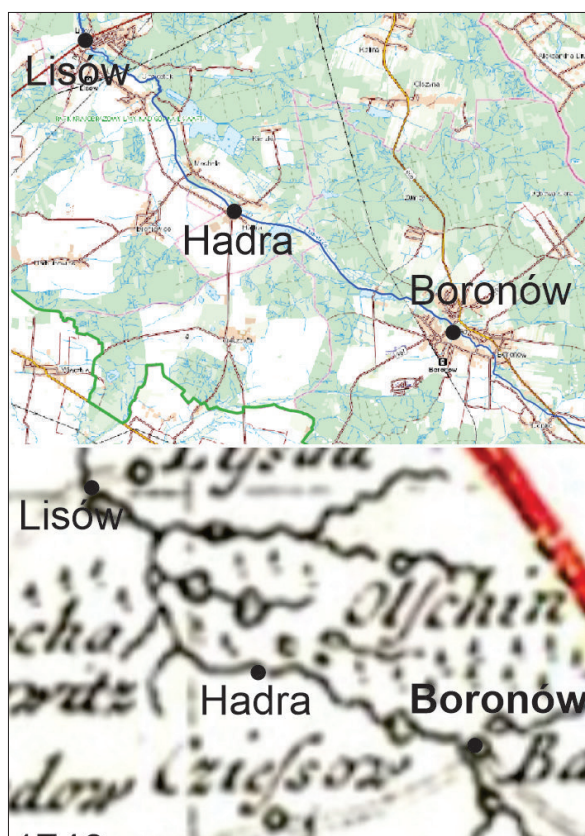
MATERIAŁY KARTOGRAFICZNE I RYCINY DO WYDRUKU

Stanowisko nr 0. Parking przy szkole, Hadra, ul. Piaskowa – Miejsce zbiórki, wprowadzenie do spaceru

Mapa z wydzielonymi podtypami krajobrazu wg audytu krajobrazowego województwa śląskiego

Stanowisko nr 1. Hadra, ul. Piaskowa – Wgląd w dawne koryto Liswarty

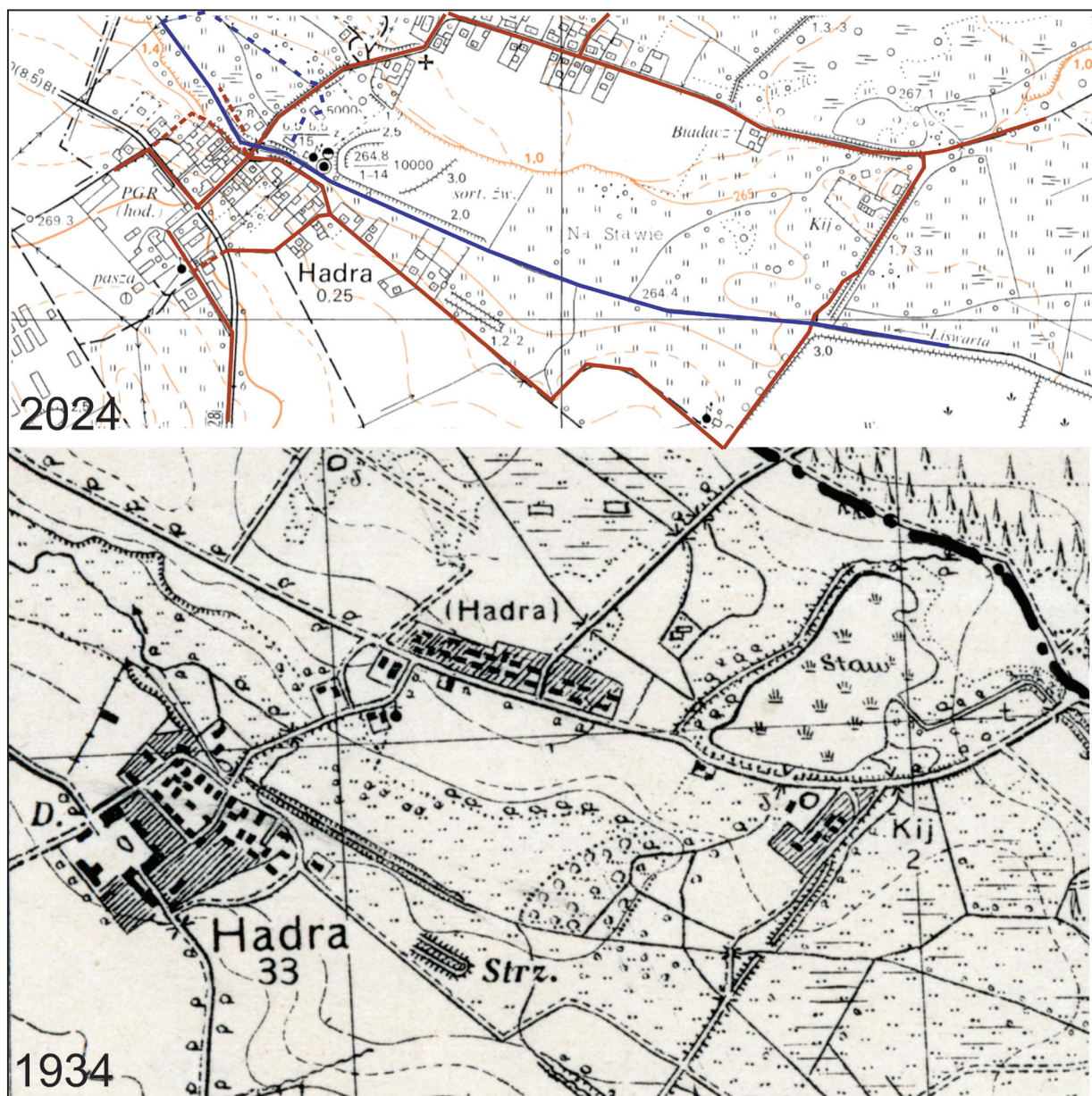

Mapy przedstawiające przebieg górnej Liswarty na odcinku Boronów-Hadry-Lisów: mapa współczesna (OpenStreet Map) oraz archiwalna mapa Górnego Śląska z 1746 r. Źródło: https://www.wikiwand.com/pl/articles/Górny_Śląsk

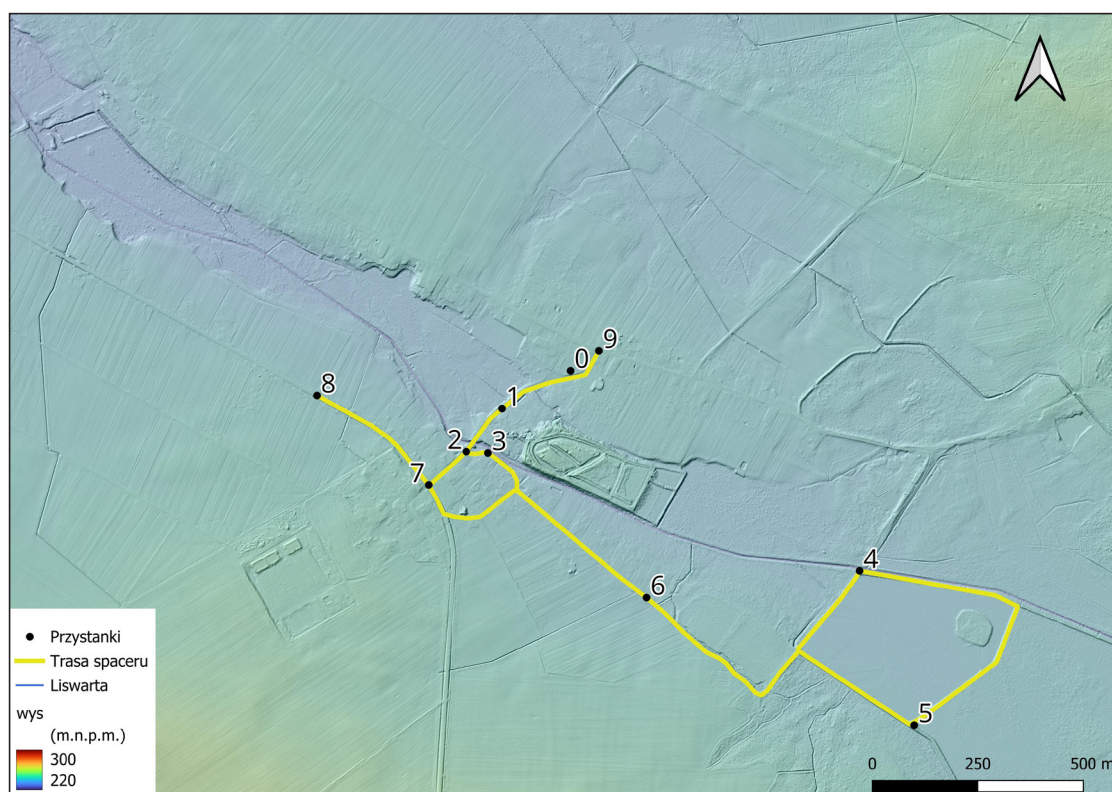
Mapa topograficzna z 1902 r. (5379_(3148)_Koschentin_1902_lfL). Źródło: <http://igrek.amzp.pl/>

Stanowisko nr 2. Hadra, ul. Piaskowa – Hadra – wieś folwarczna

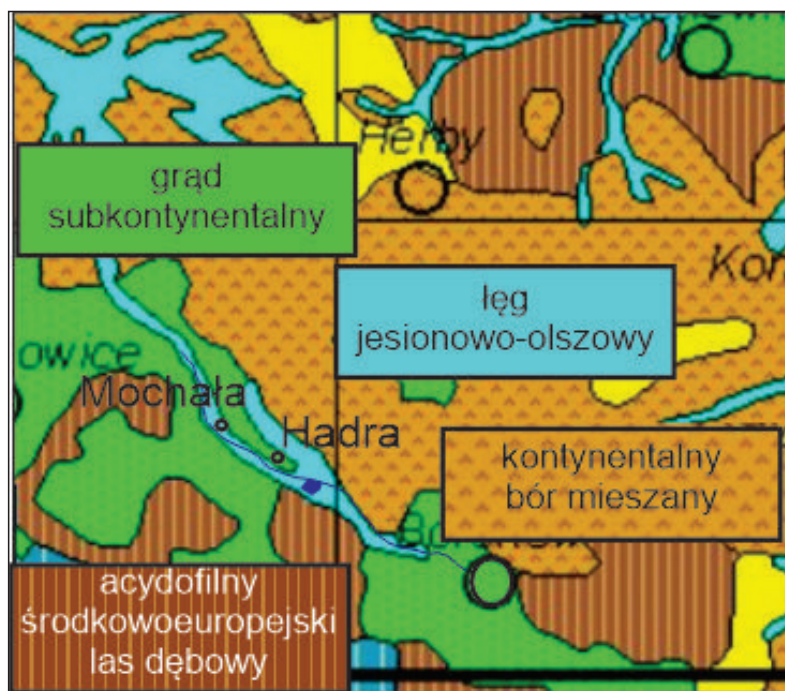
Mapa przedstawiająca zmiany historyczne układu ruralistycznego Hadry. U góry mapa współczesna topograficzna (źródło: mapy.geoportal.gov.pl) z zaznaczonymi istniejącymi drogami o przebiegu historycznym (linia brązowa ciągła), o przebiegu historycznym, nieistniejące (linia brązowa przerywana) oraz przebiegiem Liswarty (linia niebieska ciągła – współczesny przebieg, przerywana – przebieg historyczny). Na dole mapa archiwalna z 1934 r., skala 1:25 000, arkusz Boronów. Źródło: igrek.amzp.pl

Stanowisko nr 3. Hadra, ul. Nadrzecza – Zagospodarowanie dolin rzecznych

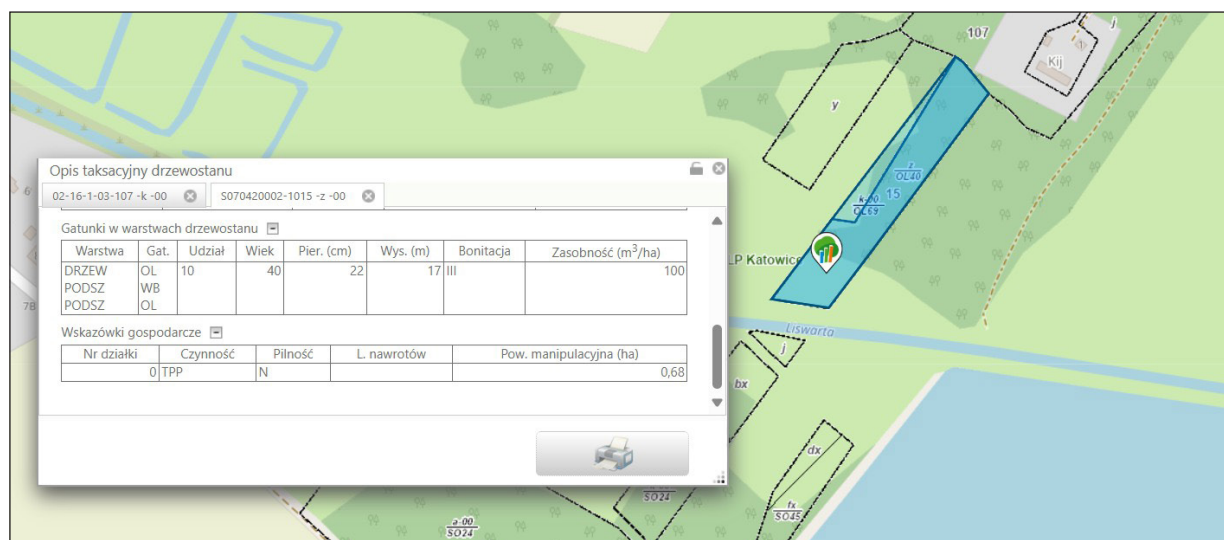

Mapa ukształtowania terenu na trasie spaceru. Źródło: mapy.geoportal.gov.pl

Stanowisko nr 4. Brzeg Liswarty przy stawie Hadra – Roślinność dolin

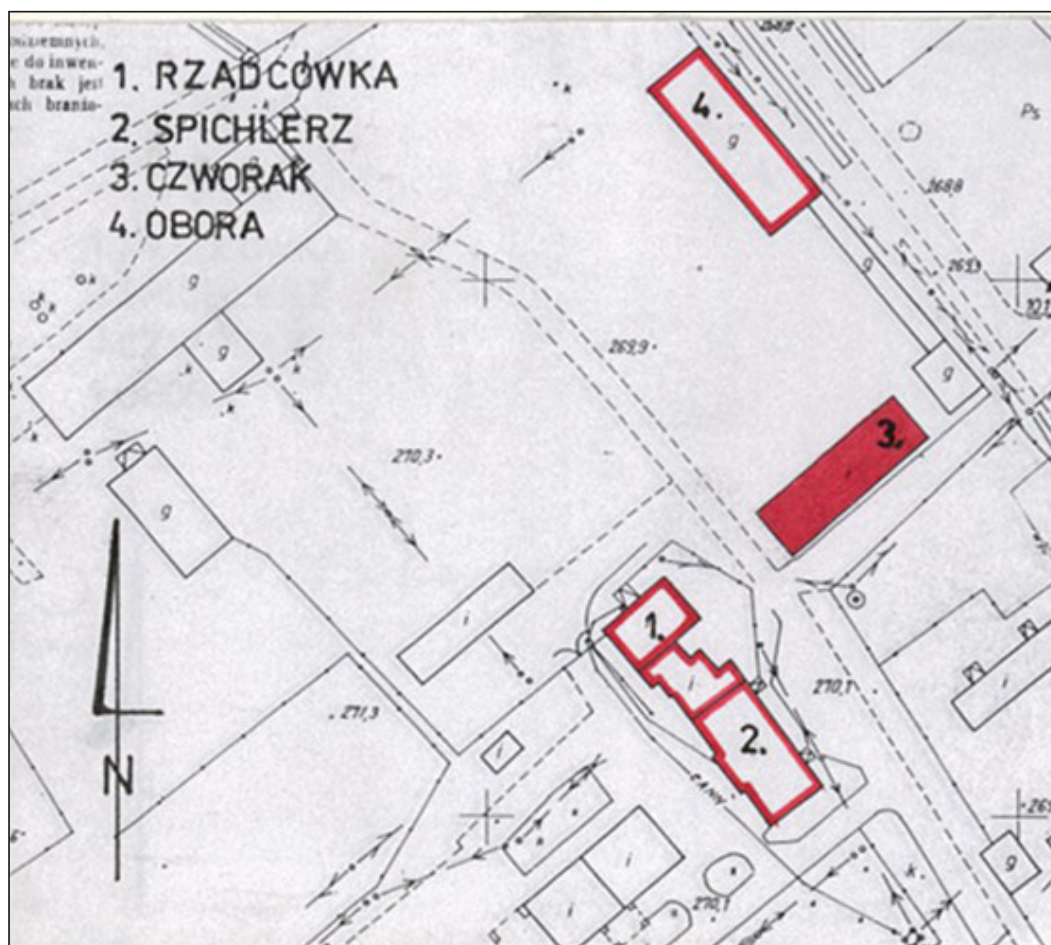

Fragment mapy roślinności potencjalnej dla okolic Hadry. Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://www.igipz.pan.pl/Roslinnosc-potencjalna-zgik.html>

Fragment mapy Banku Danych Leśnych – okolice Stawu Hadra. Źródło: <https://www.bdl.lasy.gov.pl/portal/mapy>

Stanowisko nr 7. Hadra, ul. Koszęcińska – Folwark – Krajobraz historyczny

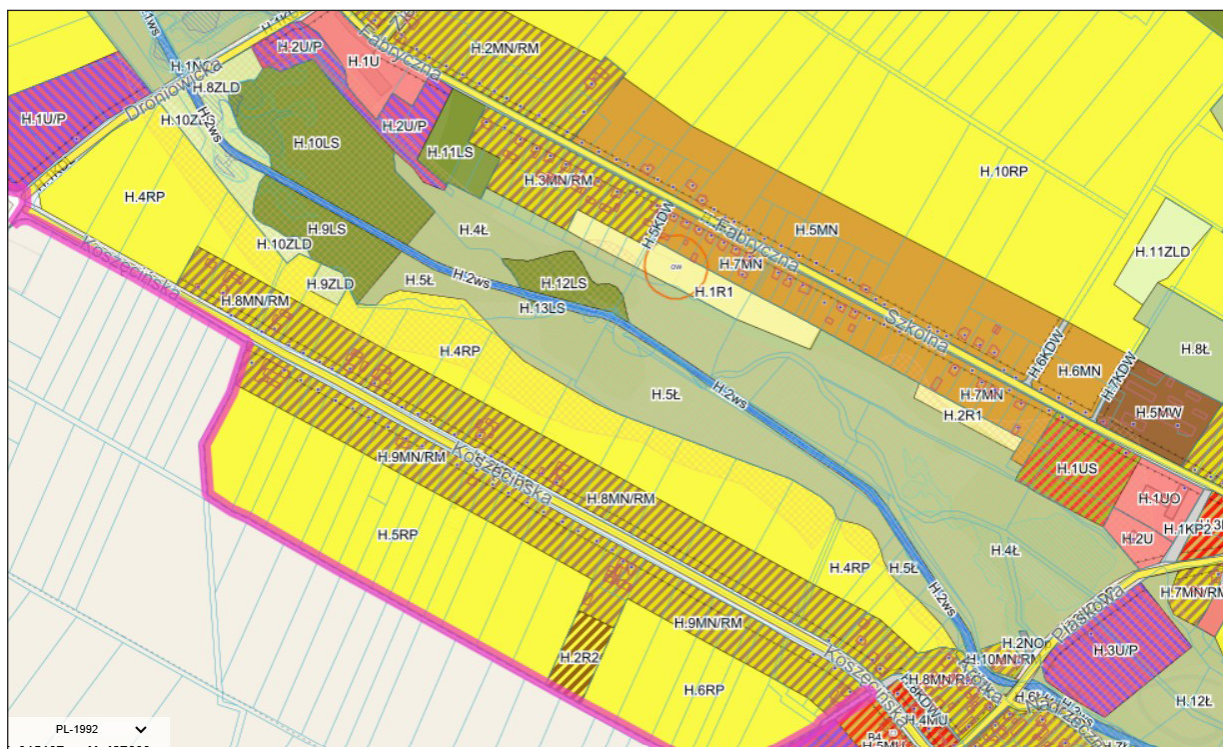

Mapa folwarku – karta ewidencyjna zabytku. Źródło: zabytek.pl

Czworak – karta ewidencyjna zabytku. Źródło: zabytek.pl

Stanowisko nr 8. Hadra, ul. Koszęcińska – droga na Lisów – Panorama wsi

Fragment miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (UCHWAŁA NR XL/319/23 RADY GMINY HERBY z dnia 30 marca 2023 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Herby; https://herby.e-mapa.net/?pln_plan=020), wybrane przeznaczenia: MN/RM – Tereny zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej z zabudową zagrodową, RP – Tereny rolnicze nie przeznaczone do zabudowy, Ł – Tereny łąk – chronione przed zabudową, LS – Tereny leśne – z przewagą lasów prywatnych, ZLD – Tereny zadrzewione

Załącznik 1. Karta pracy – Ocena krajobrazu wiejskiego w sąsiedztwie doliny Liswarty metodą Krzywej wrażeń Wejcherta

Kilka słów o metodzie krzywej wrażeń Wejcherta

Metoda krzywej wrażeń jest jedną z metod zaliczających się do podejścia eksperckiego w ocenie krajobrazu, to badacz jest ekspertem. Jest to metoda wykorzystywana dla przedstawienia doznań obserwatora przemieszczającego się ciągiem czasoprzestrzennym, czyli np. wzdłuż drogi, szlaku, rzeki. Została opisana przez Kazimierza Wejcherta, urbanistę, w 1974 r. na potrzeby oceny krajobrazu miejskiego.

W trakcie poruszania się człowiek odczuwa różne napięcia emocjonalne związane z widokami jakie go otaczają. Doznania są mniejsze i słabsze w układach monotonicznych, bezbarwnych, a większe i mocniejsze w przestrzeni bogatej i złożonej. Pomimo subiektywnych indywidualnych doznań można przyjąć, że istnieje wyraźna grupa reagująca podobnie na widziane obrazy, a wykres odchyleń od reakcji przeciętnej będzie zbliżony do krzywej rozkładu normalnego.

Doznania zapisywane są graficznie w formie wykresu (krzywej), dla której oś poziomą stanowi skala czasowa i liniowa oznaczająca kolejne punkty na trasie. Na osi pionowej oznaczane są wrażenia. Dla krzywej wrażeń nie można ustalić jednostki miary. Stanowi ona jedynie środek służący do porównania formy, architektury, zieleni poszczególnych fragmentów przestrzeni. Skala oceny może być dowolna. Dla ułatwienia Wejchert proponuje przyjęcie 10-stopniowej skali wartości, gdzie 1 oznacza krajobraz monotoniczny, bez walorów urbanistycznych i architektonicznych, o ograniczonym widoku, a 10 oznacza krajobraz o dużych walorach urbanistycznych i architektonicznych, z kilkoma dominantami szczególnie istotnymi dla krajobrazu.

Metoda, z licznymi modyfikacjami, jest wykorzystywana do dzisiaj. W dotychczasowych badaniach przyjmowano różnorodne kryteria i skale ocen, w zależności od założonego celu badań. Wykorzystując metodę w edukacji krajobrazowej należy wziąć pod uwagę wiek i wykształcenie uczestników, stosując mniej lub bardziej eksperckie kryteria.

Ciekawe materiały:

Cymerman R., Hopfer A., Koreleski K., Magiera-Braś G., 1988. Zastosowanie metody krzywej wrażeń do oceny krajobrazu obszarów wiejskich. „Acta Acad. Agricult. Techn. Olst., Geod. Ruris Regu lat.”, nr 18, s. 29-38.

Litwin, U., Baciór, S., & Piech, I., 2009: Metodyka waloryzacji i oceny krajobrazu. Geodezja, Kartografia i Fotogrametria, 71(2009), 14-25.

Wejchert, K., 1984: Elementy kompozycji urbanistycznej, Arkady, Warszawa.

Propozycje oceny krajobrazu wiejskiego:

Kryteria oceny: Stopień różnorodności, Stopień dewastacji/zaniedbania, Harmonia elementów, Udział zieleni, Ogólne wrażenie (własne odczucia)

Pkt	Stopień różnorodności	Stopień dewastacji/zaniedbania	Harmonia elementów	Udział i jakość zieleni	Ogólne wrażenie
-1	krajobraz monotony, jednorodny	krajobraz zaniedbany, zdewastowany, zaniedbany	wiele elementów dysharmonijnych, niedopasowanych do siebie,	brak zieleni lub zieleń zdewastowana	negatywne
0	średnia różnorodność	krajobraz niewyróżniający się	pojedyncze elementy dysharmonijne	średni udział zieleni, zieleń o przeciętnych walorach estetycznych i przyrodniczych	średnie
1	bardzo duża różnorodność	krajobraz zachowany w bardzo dobrym stopniu/uporządkowany	wszystkie elementy są dopasowane, tworzą harmonijną kompozycję	wysoki udział zieleni, zieleń uporządkowana lub naturalna o wysokich walorach	pozytywne

W przypadku zajęć przeznaczonych dla dzieci szkolnej (szkoła podstawowa) warto zmodyfikować kryteria oceny ze względu na stopień trudności. Proponuje się uproszczenie oceny:

0 – krajobraz brzydki, nieciekawym

1 – krajobraz średnio ładny

2 – krajobraz bardzo ładny, ciekawy

Polecenie:

Wykonaj ocenę krajobrazu dla każdego stanowiska zaznaczonego na mapie. Spójrz w kierunku rzeki i dla każdego z kryteriów: Stopień różnorodności, Stopień dewastacji/zaniedbania, Harmonia elementów, Udział i jakość zieleni, Ogólne wrażenie – nadaj wartość i wpisz ją w tabeli W KIERUNKU RZEKI. Zsumuj dla każdego punktu wartości i wpisz w kolumnę SUMA. Maksymalnie każde stanowisko może otrzymać 5 pkt, minimalnie – 5 pkt. Wykonaj te same czynności patrząc w drugą stronę OD RZEKI. Po przejściu całej trasy przenieś wartości SUMA na wykres.

Wzór tabeli do wypełnienia na poszczególnych stanowiskach oceny:

W KIERUNKU RZEKI (lub w dół rzeki)

Stanowisko	Stopień różnorodności	Stopień dewastacji	Harmonia elementów	Udział zieleni	Ogólne wrażenie	SUMA
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						

W KIERUNKU OD RZEKI (lub w górę rzeki)

Stanowisko	Stopień różnorodności	Stopień dewastacji	Harmonia elementów	Udział zieleni	Ogólne wrażenie	SUMA
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						

Wzór do naniesienia krzywej wrażeń:

W KIERUNKU RZEKI (lub w dół rzeki)

5								
4								
3								
2								
1								
0								
-1								
-2								
-3								
-4								
-5								
	1	2	3	4	5	6	7	8
Stanowisko								

W KIERUNKU OD RZEKI (lub w górę rzeki)

5								
4								
3								
2								
1								
0								
-1								
-2								
-3								
-4								
-5								
	1	2	3	4	5	6	7	8
Stanowisko								

Załącznik 2. Mapa zasobów widokowych

Od kuźnicy żelaza do serca metropolii – mozaikowy krajobraz Katowic

Miejsce: Katowice – śródmieście i okolice

Cel spaceru: poznanie mozaikowego i wielowarstwowego krajobrazu miasta o genezie przemysłowej, w którego przestrzeni odcisnęły ślad m.in. zmiany przynależności państwowej oraz ustroju politycznego, a także procesy rewitalizacji.

Problematyka: Spacer przez śródmieście Katowic pozwala zobaczyć zróżnicowanie krajobrazu miejskiego, na którego obecny kształt złożyły się wielokrotne przemiany rozplanowania, sposobu zagospodarowania i funkcji fragmentów przestrzeni miejskiej, będące efektem realizacji wizji urbanistów na różnym etapie rozwoju miasta, celem dostosowania go do ówczesnych potrzeb i ideologii. W efekcie w bliskim sąsiedztwie można zaobserwować budynki o różnym wieku, stanie technicznym, kontrastowej wysokości oraz stylu architektonicznym, co składa się na mozaikowy i wielowarstwowy krajobraz. Spacer obejmuje również pobliskie tereny poprzemysłowe – po kopalniach oraz hutach, których działalność była motorem rozwoju miejscowości i regionu. Dziś, w skutek rewitalizacji, tereny te pełnią najczęściej nowe funkcje, a ich fizjonomia i rozplanowanie ulegają zmianie. Krajobraz poprzemysłowy, tak jak i miejski, może być silnie urozmaicony. Współtworzą go historyczne elementy zabudowy huty lub kopalni, zadbane albo zrujnowane, nierzadko symboliczne, otoczone pustką po wyburzonej specjalistycznej infrastrukturze i/lub nowymi obiektami, dostosowanymi do wprowadzanej nowej funkcji. Spacer zahacza ponadto o fragment dzielnicy Załęże, która w wyniku deindustrializacji uległa degradacji zarówno w aspekcie przestrzennym, jak i społecznym. W jej krajobrazie dominują niszczące kamienice i domy robotnicze, zaobserwować można puste parcele – efekt wyburzeń w wyniku szkód górniczych, ale i interesujące murale czy mini ogródki tworzone przez mieszkańców. Swoistą spinką analizowanego obszaru jest rzeka Rawa, która przecina trasę spaceru wielokrotnie, w zróżnicowanych krajobrazowo miejscach.

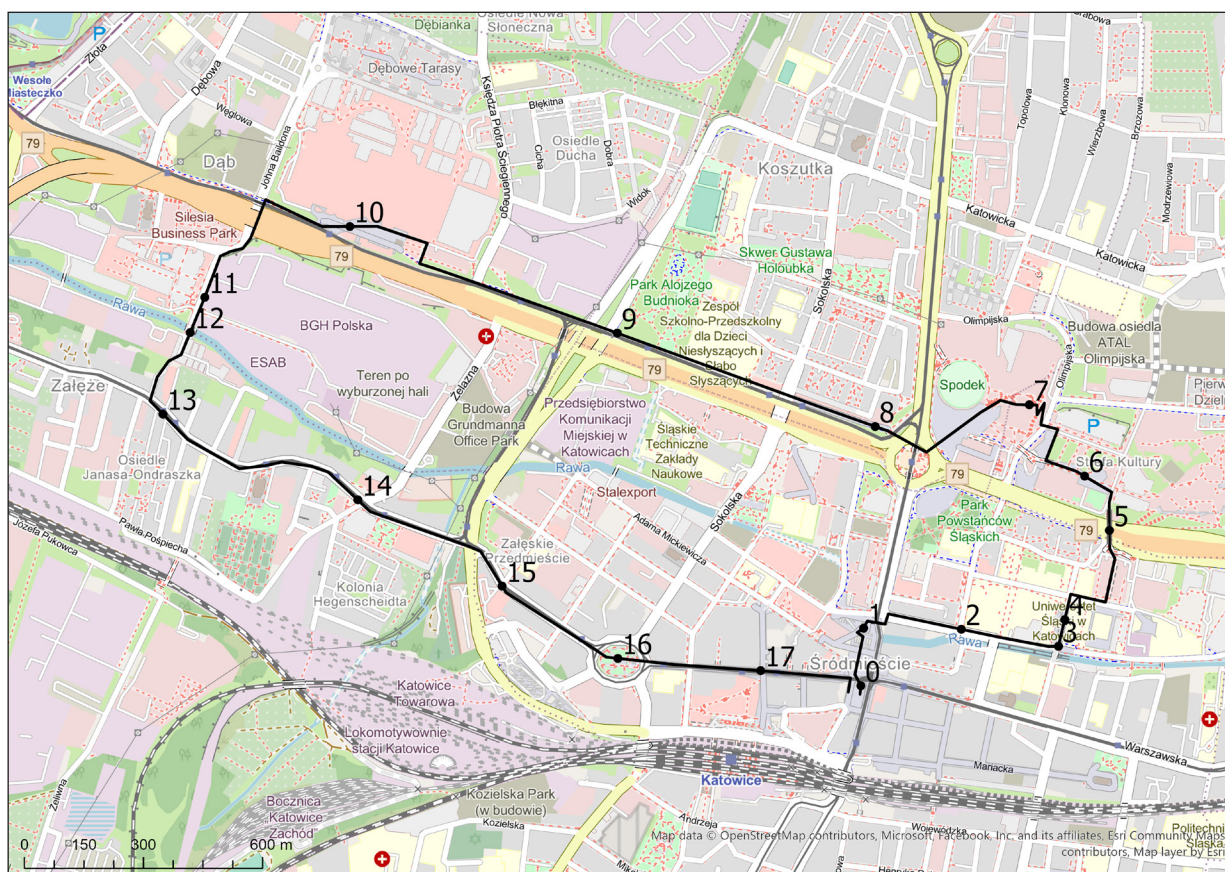
Czas przejścia: około 2,5h – 3h

Długość trasy: 7 km

Skala trudności: trasa łatwa, prowadząca przez miasto, bez znacznych przewyższeń, ale długa. Zalecane wygodne obuwie, ubiór dostosowany do pogody, oraz picie. Uwaga! Spacer zaczyna się i kończy w innych miejscach, które są oddalone od siebie o 350 m.

Przebieg spaceru:

0. Rynek: Plac Kwiatowy – miejsce zbiórki, wprowadzenie
1. Rynek: Plac Obrońców Katowic – o kuźniczym rodowodzie miasta, stawie na Rawie oraz pierwszej „rewitalizacji”
2. Kładka na Rawie u zbiegu ulic Moniuszki i Uniwersyteckiej – Rawa w krajobrazie Katowic
3. Mostek na Rawie na Bankowej – rzeka w krajobrazie miejskim
4. Kampus UŚ – Katowice jako miasto uniwersyteckie
5. Kładka nad Roździeńskiego – punkt krajobrazowy – różne oblicza krajobrazu miejskiego i przemysłowego
6. Amfiteatr przy NOSPRze – kształtowanie krajobrazu przez rewitalizację cz. 1: Strefa Kultury
7. Punkt Widokowy na MCK – punkt krajobrazowy – śląskie akcenty w nowoczesnej architekturze Katowic, dawne i współczesne symbole miasta
8. Chorzowska 1 (przy Banku PKO i Kafeju) – krajobraz wielkomiejski Katowic
9. Róg Chorzowska – Stęślickiego – szlaki komunikacyjne w krajobrazie i przestrzeni miasta
10. Wieża szybu Jerzy SCC – kształtowanie krajobrazu przez rewitalizację cz. 2: Silesia City Center
11. Front hali Baildonu przed Leroy Merlin – symboliczne elementy w krajobrazie przemysłowym
12. Mostek na Rawie (przy ul. Baildona) – Rawa w krajobrazie przemysłowym
13. Róg Gliwicka – Gminna (dawny Urząd Gminy Załęże) – różne oblicza Katowic
14. Róg Gliwicka – Pośpiecha – zmiany w krajobrazie w mikroskali
15. Róg Gliwicka – Dąbrówki (Vorstadt) – na dawnej granicy miasta
16. Plac Wolności – nie wszystko w Katowicach się zmienia
17. Galeria Katowicka – kontrowersyjne zmiany w przestrzeni miasta – zakończenie

Plan przebiegu spaceru krajobrazowego.

OPIS PUNKTÓW:

0. Rynek: Plac Kwiatowy – miejsce zbiórki, wprowadzenie

Miejsce zbiórki uczestników spaceru zlokalizowane jest na Placu Kwiatowym na Rynku w Katowicach. Schodkowa budowa placu umożliwia usadzenie grupy w kierunku północnym tak, że swobodnie mogą obserwować jedną z najważniejszych osi śródmieścia Katowic – strefę Rynek – Rondo. Strefa ta wielokrotnie zmieniała się pod względem fizjonomii i zagospodarowania przestrzennego, co stanowi dobry przykład, na którym wyjaśnić można przemiany zachodzące w przestrzeni miejskiej oraz krajobrazie miasta pod wpływem zmiennych czynników. Jest to jednocześnie idealne miejsce do wprowadzenia uczestników w problematykę spaceru.

Miejsce zbiórki – Plac Kwiatowy. Fot. M. Chmielewska 2017.

Wprowadzenie obejmować powinno w pierwszej kolejności nakreślenie idei spaceru i jego problematyki oraz przewidywanego przebiegu (z uwzględnieniem miejsc na skorzystanie z toalety czy odpoczynek), a także omówienie zasad bezpieczeństwa. Następnie należy krótko scharakteryzować obszar badawczy czyli w tym przypadku Katowice, uwzględniając jego genezę i najważniejsze wydarzenia z dziejów. Przy omawianiu takich zagadnień warto korzystać z tego, co widać dookoła, np. w umieszczonym na elewacji Urzędu Miejskiego herbie miasta widoczny jest młot kuźniczy, który przypomina o kuźniczym rodowodzie miejscowości.

Dobrym materiałem ilustracyjnym są również chronologicznie zestawione mapy oraz historyczne widokówki i zdjęcia, które także w dalszej części spaceru nie raz będzie można wykorzystać do celów porównawczych.

Herb na elewacji Urzędu Miasta. Fot. M. Chmielewska 2022.

Rynek w Katowicach przed przebudową. Fot. M. Chmielewska 2008.

W tym miejscu wreszcie nie można nie odnieść się do widocznego krajobrazu, który już na pierwszy rzut oka odśłania swoją niejednorodność. Warto wspomnieć, kiedy wytyczono Rynek i odchodzące od niego ulice, a także omówić przyczyny i skutki kolejnych przebudów tej przestrzeni. To dobre miejsce na ćwiczenie, w którym grupa może spróbować oszacować, które zabudowania pochodzą z którego okresu.

Temat do dyskusji:

Oszacuj wiek budynków widocznych na poniższej fotografii (fot. M. Chmielewska 2025)

Dzieje Katowic w pigułce:

1397 r. założenie Kuźnicy Boguckiej – osady kuźniczej i folwarku nad stawem na Rawie w okolicy dzisiejszej alei Korfantego między Rynkiem a Rondem,

1598 r. założenie Katowic – rolniczego przysiółku Kuźnicy Boguckiej w rejonie dzisiejszych ulic Młyńskiej i Staromiejskiej,

XVIII / XIX w. początek uprzemysłowienia – rozwój hutnictwa żelaza i cynku oraz górnictwa węgla kamiennego – powstały wtedy następujące zakłady przemysłowe:

- huta żelaza zwana „Katowicką” (w miejscu Kuźnicy Boguckiej),
- hutę cynku Fanny i Franz (w rejonie dzisiejszego Spodka),
- kopalnia węgla kamiennego Ferdinand (dziś Strefa Kultury),
- huta żelaza Jacob (przy dzisiejszej ul. Stawowej, przy południowym brzegu stawu),
- huta żelaza Marta (przy dzisiejszej ul. Chorzowskiej, przy północnym brzegu stawu),

1846 r. doprowadzenie do Katowice linii kolejowej oraz lokalizacja stacji w miejscowości,

1865 r. nadanie praw miejskich,

1922 r. zmiana przynależności państwowej po przyłączeniu części Śląska do Polski oraz wzrost rangi miejscowości – Katowice stolicą województwa,

1924 r. pierwsze poszerzenie granic miasta – Katowice wchłonęły 5 sąsiednich gmin: Bogucice – Zawodzie, Załęże, Dąb, Ligotę i Brynów, oraz ich kolonie: Obroki, Załeską Hałdę i Katowicką Hałdę,

Po II wojnie światowej, w okresie PRL-u prężny rozwój Katowic jako miasta robotniczego,

1960 r. terytorium Katowic powiększyło się o miasto Szopienice wraz z Roździem, Dąbrówką Małą, Janowem, Nikiszowcem i Giszowcem,

1975 r. ostatnie rozszerzenie granic Katowic – do miasta przyłączono Murcki, Kostuchnę, Podlesie i Zarzecze, oraz ich przysiółki,

1989 r. transformacja ustrojowa, kryzys w przemyśle, restrukturyzacja gospodarki,

2005 r. pierwszy zrealizowany projekt rewitalizacji w mieście – Silesia City Center,

2006 r. Katowice stały się częścią *Górnośląskiego Związku Metropolitalnego*,

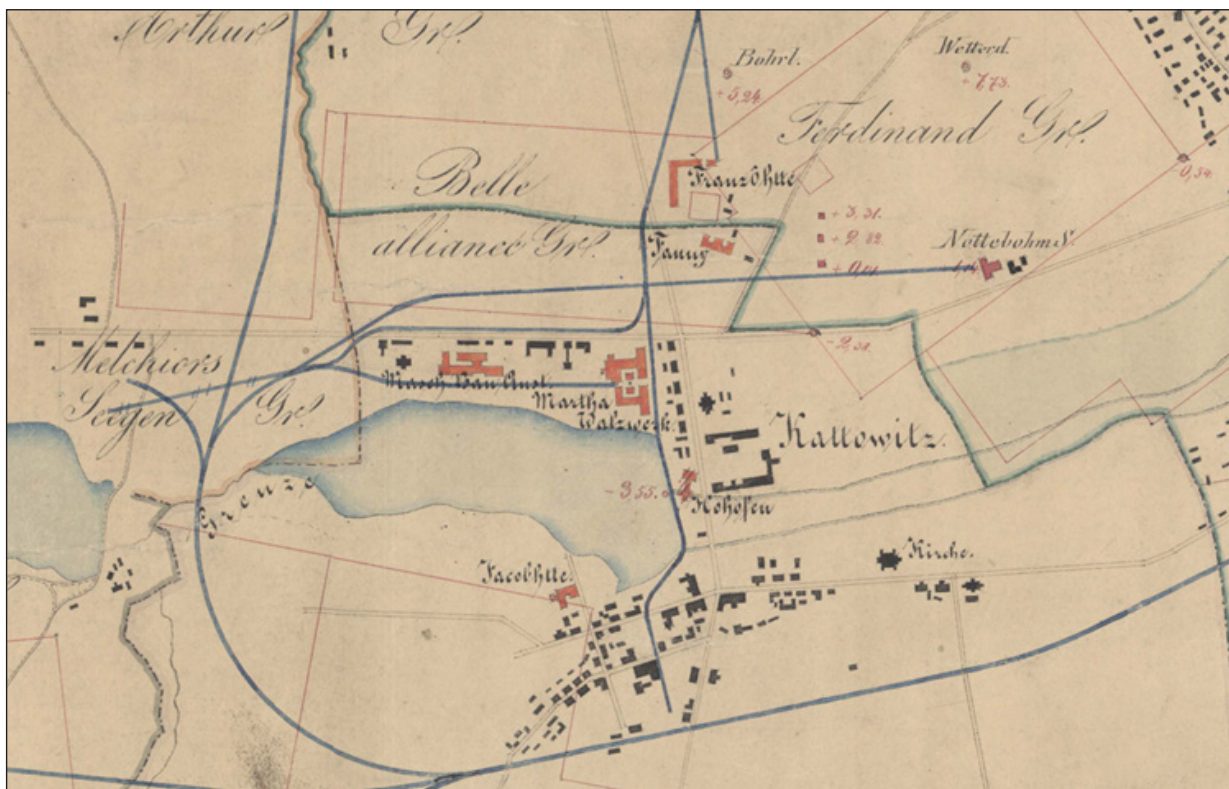
2017 r. Katowice stały się częścią Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii.

Wieś Katowice około 1850r. wg litografii E.W. Knippla. Źródło: Szaraniec L., 1980: Osady i osiedla Katowic, wyd. Śląsk, Katowice, s. 11.

Zmiany rozplanowania śródmieścia Katowic:

Zanim Katowice otrzymały prawa miejskie zabudowania miejscowości koncentrowały się na południe i na wschód od stawu kuźniczego, czyli tam, gdzie wieś Katowice i osada kuźnicza Kuźnica Bogucka.

Katowice w 1859r. – zanim powstało miasto. Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach.

I etap rozwoju przestrzennego przyszłego miasta zainicjowany został planem Nottenbohn z 1856 r. Wytyczono w nim dwa place połączone ze sobą ulicą centralną, od której miały odchodzić ulice poprzeczne. Ulicą centralną była Grundmannstrasse (dzisiejsza 3 Maja), która łączyła Friedrichsplatz (Rynek) i Wilhelmsplatz (Plac Wolności). Na placach miały się zbiegać ulice łączące centrum z peryferyjnymi skupiskami zabudowy. Od rynku rozchodziły się szlaki do osad na północy i wschodzie, oraz drogi do Wełnowca (aleja Korfatego) i Brynowa (ul.Kościuszki), Mysłowic (ul.Warszawska) i Królewskiej Huty (Chorzowa). Z Wilhelmsplatz odchodziły ulice Nicolaistrasse (Mikołowska) i Bismarckstrasse (Gliwicka) prowadzące jednocześnie do osiedli na zachodzie i południu. Ulica centralna stanowiła oś biegnącą między Rawą a torami kolejowymi. Od tej osi odchodziły poprzeczne ulice stanowiące sieć komunikacyjną miasta.

II etap zapoczątkował plan Nepilly'ego z 1875r. W myśl tego planu, zabudowywano tereny na wschód od Rynku, zwłaszcza w części zamkniętej dziś ulicami Św. Jana, Warszawską, Francuską, Mariacką i Dworcową. Wcześniej na terenach tych znajdowała się wiejska zabudowa Kuźnicy Boguckiej. W okresie tym nastąpiły również zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym centrum. Osuszono znaczną część stawu kuźniczego, powstał nowy dworzec i parowozownia. Zmiany te widoczne są na planie miasta z 1884r.

Katowice w 1884 r. Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach.

W 1959r. powstał plan o zmianie założenia Rynku, realizowany w latach 60. i 70. XX w. W myśl jego poszerzono dzisiejszą aleję Korfantego i rozbudowano centrum w kierunku północnym. W obrębie rynku powstały nowe budynki: Dom Prasy (dziś Urząd Miasta), Zenit i Skarbek. Zagospodarowano wtedy także tereny po hucie „Marta” i po stawie hutniczym, gdzie powstał Blok Zachód – ciąg galerii i budynków usługowo-handlowych, na który składały się takie obiekty jak: Separator, Suprejednostka, hotel Silesia i Pałac Ślubów. Z kolei po wschodniej stronie alei Korfantego na terenach należących wcześniej do dworu powstał Blok Wschód z hotelem Katowice i budynkiem mieszkalno-usługowym Delikatesy. W tym czasie powstało również Katowickie Rondo i Hala Wido-wiskowo-Sportowa Spodek. Inną ważną zmianą w przestrzeni tej części miasta była budowa dworca kolejowego, pod który wyburzono kwartał zabudowy przy ulicach 3 Maja i Stawowej.

Fragment mapy topograficznej Katowic w skali 1:1000 tys. z 1993 r. Źródło: orsip.pl

Kolejne przebudowy w przestrzeni śródmieścia miały miejsce już w XXI w. W północnej części wyburzono kilka obiektów Bloku Zachód (hotel Silesia, Pałac Ślubów, Dom Towarowy Centrum), a także przebudowano Rondo, pod którym powstał tunel drogowy (prace zakończono w 2006 r.). W latach 2011 – 2015 trwała przebudowa Rynku. Wytyczono wtedy 3 place: Plac Kwiatowy, Plac Teatralny i Plac Obrońców Katowic. Dwa ostatnie place rozdzielono nowym budynkiem domykającym pierzeję południową Rynku, którego budowa budziła kontrowersje (styl architektoniczny odstaje od otoczenia, a w budynku powstał szalet miejski). Na Placu Obrońców Katowic powstała fontanna imitująca rzekę Rawę przepływającą pod Rynkiem. Przestrzeń uzupełniono o małą architekturę oraz zieleni. W latach 2010-2013 przebudowano także katowicki dworzec, do którego dobudowano Galerię Katowicką. W ten sposób ponownie uzupełniono kwartał zabudowy między ulicami 3 Maja i Stawową, który po budowie poprzedniego dworca pozostawał niezabudowany i służył jako dworzec autobusowy.

Ciekawe materiały:

Barciak A., Chojecka E., Fertacz S., 2012: Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo, wyd. Muzeum Historii Katowic, Katowice.

Chmielewska M.E., 2016: Morfologiczne przekształcenia przestrzeni miejskiej Katowic, wyd. UŚ, Katowice.

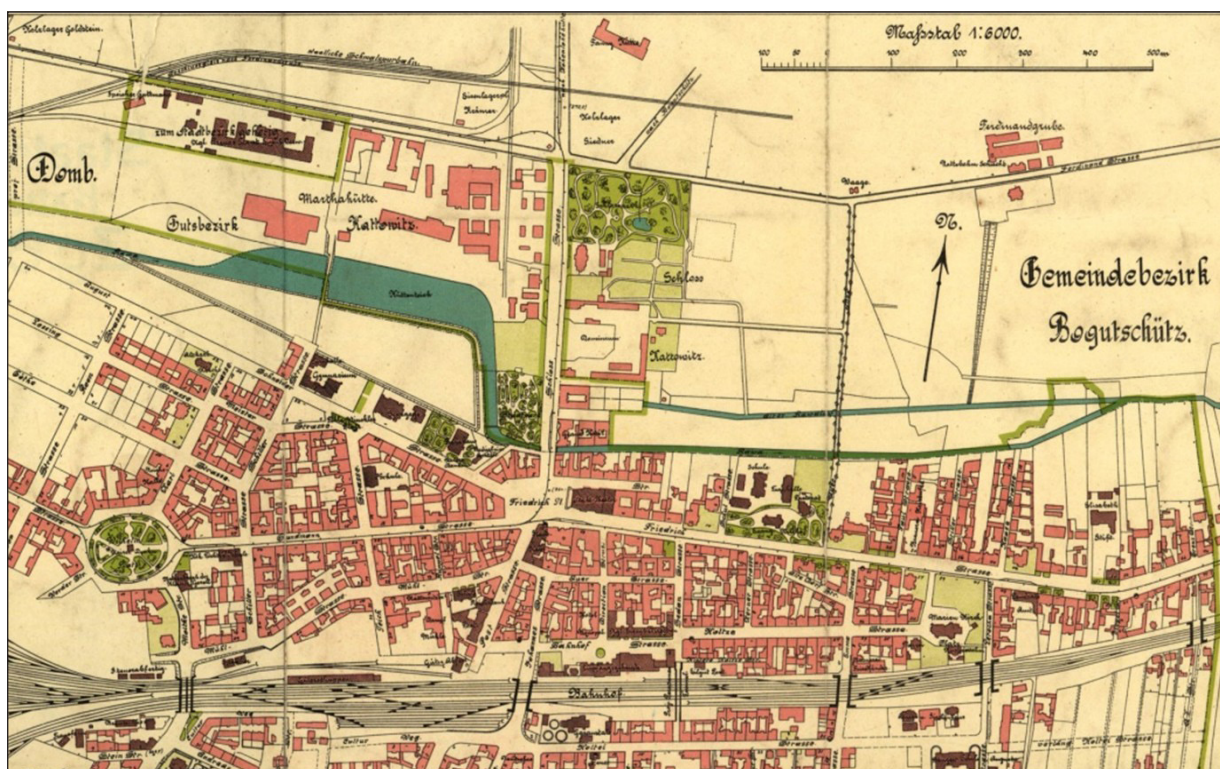
Starnawska J., 1990: Dzieje Katowic (1299-1945), Muzeum Historii Katowic, Katowice.

Szaraniec L., 1980: Osady i osiedla Katowic, wyd. Śląsk, Katowice.

Szaraniec L., Złoty A., 2006: Narodziny miasta Katowice, Bractwo Gospodarcze Związku Górnośląskiego, Katowice.

1. Rynek: Plac Obrońców Katowic – o kuźniczym rodowodzie miasta, stawie na Rawie oraz pierwszej „rewitalizacji”

Przystanek pierwszy znajduje się w bliskiej odległości od miejsca zbiórki, pozwala jednak nieco zmienić perspektywę. Tu z jednej strony można zwrócić uwagę na aktualne zagospodarowanie tej części Rynku (fontanna imitująca rzekę, wertykalne ogrody), z drugiej zaś, nawiązując do historycznych map, wskazać lokalizację stawu i działającej przy nim Kuźnicy Boguckiej. Również na bazie historycznego planu młodego miasta Katowice, wskazać można, że już w połowie XIX w. w miejscu po Kuźnicy zlokalizowano park. Mimo iż dziś nie ma po nim śladu, stanowi on interesujący przykład rewitalizacji terenu poprzemysłowego z czasów, gdy pojęcie ‘rewitalizacja’ jeszcze nie było w użyciu. Innym istotnym zagadnieniem do omówienia w tym miejscu są widoczne po obu stronach alei Korfatego zabudowania z okresu PRL-u, czyli tzw. Blok Zachód i Blok Wschód, oraz ich losy w XXI w. (od wyburzania i zastaniania reklamami po remont, akceptację i adaptację).

Fragment planu miasta Katowice z 1905 r. Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach.

Ciekawe materiały:

Mapy archiwalne Polski i Europy Środkowej <http://igrek.amzp.pl/>

Archiwum Map Polski Zachodniej <http://mapy.amzp.pl/tk25.cgi?35,61,50,81>

Baza map i fotografii archiwalnych – FOTOPOLSKA – <https://fotopolska.eu/>

Forum Eksploratorzy – <https://eksploratorzy.com.pl/>

2. Kładka na Rawie u zbiegu ulic Moniuszki i Uniwersyteckiej – Rawa w krajobrazie Katowic

Przystanek drugi zwraca wzrok uczestników ku rzece Rawie, która wypływa tu spod ziemi po pokonaniu kilkuset metrów pod płytą Rynku. To dobre miejsce aby scharakteryzować sieć rzeczną miasta, podkreślając specyficzne położenie na dziale wodnym I rzędu. Następnie warto przedstawić samą Rawę oraz historię kształtowania się krajobrazu w jej dolinie, który to nie później niż w średniowieczu stał się kulturowy (funkcjonowały tu sztucznie utworzone stawy kuźnicze – por. *Rawa na fragmencie mapy Harnischa z końca XVIII w.*). Jako ilustracje można wykorzystać archiwalne mapy i pocztówki. Należy podkreślić, że szczególnie intensywnie krajobraz ten zmieniał się wraz industrializacją, co doprowadziło do degradacji rzeki i jej otoczenia. Współcześnie prowadzone są dążenia do rewitalizacji Rawy i jej nabrzeży. Na koniec warto zachęcić uczestników do obserwacji koryta Rawy i jego otoczenia w drodze do kolejnego przystanku.

Fragment rzeki Rawy między ul. Moniuszki a Teatralną. Fot. M. Chmielewska 2025.

Rawa na fragmencie mapy Harnischa z końca XVIII w. Źródło: Zaczarowany świat kartografii, 2002, wyd. Bractwo Gospodarcze Związku Górnośląskiego.

Rzeka Rawa

- historycznie nazywana Roździanką
- początek bierze w Rudzie Śląskiej skąd płynie przez Świętochłowice, Chorzów i Katowice do Mysłowic, gdzie uchodzi do Brynicy
- ma długość: 19,6 km
- zasilana głównie przez wody opadowe oraz ścieki przemysłowe i komunalne
- ma uregulowane koryto, częściowo przykryte (płynie pod ziemią)

Ciekawe materiały:

Psiuk J., red., 2006: Monografia rzeki Rawy, Rejonowe Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji, Katowice.

[„Rawa – wczoraj, dziś i jutro”](#)

3. Mostek na Rawie na Bankowej – rzeka w krajobrazie miejskim

Trzeci przystanek także znajduje się nad Rawą, zmienia się jednak jej otoczenie – rzeka przepływa przez kampus Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Temat do dyskusji:

Wpływ rzek na krajobrazy miast nadrzecznych.

4. Kampus UŚ – Katowice jako miasto uniwersyteckie

Kierując się znad Rawy na północ uczestnicy spaceru przechodzą przez kampus Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (możliwość skorzystania z toalety w bibliotece CINIba). Tutaj można krótko opowiedzieć o Uniwersytecie, jego lokalizacji, zróżnicowaniu tworzących go zabudowań i planowanych nowych inwestycjach.

Temat do dyskusji:

Rola studentów w kształtowaniu krajobrazu.

5. Kładka nad Roździeńskiego – punkt krajobrazowy – różne oblicza krajobrazu miejskiego i przemysłowego

Przystanek piąty to doskonały punkt obserwacyjny, ruch uliczny sprawia jednak, że omawianie krajobrazu może być tu utrudnione. Należy zatem przed wejściem na kładkę uczulić uczestników na możliwe utrudnienia. Na samej kładce obserwacje najlepiej rozpocząć od zwrócenia się na południowy wschód, gdzie widoczne są zabudowania kampusu UŚ z nieco innej perspektywy. Następnie kierując się przeciwnie do wskazówek zegara, na wschodzie, po prawej stronie al. Roździeńskiego, zobaczyć można osiedle Gwiazdy, o wyjątkowym układzie urbanistycznym i architekturze, należące niegdyś do najwyższych obiektów mieszkalnych w Katowicach. Po lewej stronie al. Roździeńskiego, patrząc ze wschodu przez północ na zachód, rozciąga się przemysłowy krajobraz po kopalni węgla kamiennego Katowice (wcześniej Ferdynand) – dziś Strefa Kultury w Katowicach. Za nią widoczne są nowoczesne wysokie budynki mieszkalne „Pierwszej Dzielnicy” oraz sąsiednich inwestycji. Patrząc z kładki na zachód, wzdłuż arterii komunikacyjnej (al. Roździeńskiego, rondo i ul. Chorzowska) rozciąga się wielkomiejski krajobraz z biurowcami i reprezentacyjnymi budynkami.

Krajobraz poprzemysłowy – Strefa Kultury, Fot. M. Chmielewska 2025.

6. Amfiteatr przy NOSPRze – kształtowanie krajobrazu przez rewitalizację cz. 1: Strefa Kultury

Po przejściu przez kładkę trasa spaceru wiedzie przez Strefę Kultury. Przystanek zaplanowano tu w amfiteatrze, co pozwoli uczestnikom na chwilę usiąść i odpocząć. W związku z lokalizacją na terenie dawnej kopalni – punkt szósty trasy jest odpowiednim miejscem do omówienia przebiegu industrializacji regionu aż po restrukturyzację przemysłu i jej konsekwencje. Z racji aktualnego zagospodarowania jest to też właściwe miejsce na omówienie roli rewitalizacji w „przywracaniu do życia” zdegradowanej przestrzeni poprzemysłowej. Na koniec warto nakreślić przebieg procesu rewitalizacji terenu po kopalni Katowice oraz aktualne zagospodarowanie Strefy Kultury.

Strefa kultury

Katowicka Strefa Kultury powstała w wyniku rewitalizacji terenu po kopalni węgla kamiennego Katowice. Kopalnia ta, założona w 1822 r. pod nazwą Ferdynand, prowadziła wydobywanie do 1999r. Po zamknięciu zakładu długo dyskutowano, jak na nowo wykorzystać ten teren. W międzyczasie usuwano infrastrukturę po kopalnianą z wyjątkiem zabytkowych obiektów. Rewitalizacja tego miejsca rozpoczęła się w 2010 r. i trwa nadal (2025). W efekcie powstała tu Strefa Kultury, na którą składają się: Muzeum Śląskie, Sala koncertowa NOSPR i Międzynarodowe Centrum Kongresowe.

Rewitalizacja KWK Katowice. Źródło: orsip.pl

Muzeum Śląskie

Budowa nowej siedziby Muzeum Śląskiego (stara znajdowała się w budynku dawnego hotelu Grand przy al. Korfantego) rozpoczęła się w 2010 r. od renowacji dwóch zabytkowych budynków oraz wieży szybu Warszawa II. Następnie, w myśl projektu pracowni architektonicznej Riegler Riewe Architekten z Grazu, przestrzeń między nimi uzupełniono niewielkimi przeszklonymi konstrukcjami (by nie zasłaniały one zabytkowych elementów zagospodarowania przestrzennego miejsca) i zbudowano nowe sale wystawowe. Prace budowlane zakończono w 2014 r., zaś obiekt udostępniono do zwiedzania w połowie 2015 r.

Ekspozycje muzealne zlokalizowano ponad 14 m pod powierzchnią gruntu, do których szklane boksy na powierzchni doprowadzają światło dzienne. Pod ziemią zlokalizowano ponadto bibliotekę, garaż oraz sale edukacyjne i konferencyjne. Zabytkowe budynki w części naziemnej zostały zaadaptowane na obiekty towarzyszące Muzeum: restauracja „Modro” w dawnej maszynowni szybu Warszawa I (obecnie nieczynna) oraz Centrum Scenografii Polskiej w dawnym magazynie odzieży.

Na wieży wyciągowej szybu Warszawa II jest platforma widokowa dostępna poprzez dobudowaną do wieży windę.

W ramach II etapu rewitalizacji, który zakończył się we wrześniu 2017 r. poddano renowacji i udostępniono dwa kolejne zabytkowe budynki: łaźni głównej i stolarni. W pierwszym zlokalizowano pracownie oraz wystawy Działów Historii, Archeologii i Etnologii, drugi – łączy funkcje wystawiennicze, edukacyjne i widowiskowe.

Do 2022 r. miała trwać realizacja III etapu rewitalizacji, która obejmuje renowację i adaptację pozostałych 7 budynków zabytkowych po KWK Katowice. Aktualnie (maj 2025) prace te jeszcze się nie zakończyły.

Więcej o obiekcie: muzeumslaskie.pl

Muzeum Śląskie w Katowicach. Fot. M. Chmielewska 2018.

Sala Koncertowa NOSPR

Nowa siedziba Narodowej Orkiestry Symfonicznej Polskiego Radia zbudowana została w latach 2012-2014 i otwarta jesienią 2014 r. Odznacza się wyjątkową architekturą, projektu Konior Studio z Katowic, łączącą nowoczesność z tradycjami śląskimi. Nawiązuje swoją bryłą do klasycznego domu – tak jak tradycyjny wielorodzinny dom mieszkalny rodzin górników czy hutników, zbudowany jest z czerwonej cegły (wypalanej tradycyjną metodą w XIX-wiecznym piecu) i ma okna obwiedzione czerwonym kolorem. Obiekt otacza pełna zieleni przestrzeń publiczna, zwana ogrodem zmysłów, z instrumentami muzycznymi (bębny, dzwony, grzechotki) oraz miejscami do wypoczynku, labiryntem, fontanną i amfiteatrem.

W centralnej części budynku mieści się sala koncertowa dla 1800 widzów, nad której akustyką, przez znawców określonej jako doskonała, pracowało japońskie studio Nagata Acoustics. Salę okala obszerne i eleganckie foyer. W budynku mieszczą się ponadto: sala kameralna dla 300 osób, pokoje muzyków, sale prób indywidualnych i sekcyjnych, garderoby, studia nagrań, restauracja i mały hotel.

Więcej o obiekcie: <https://nospr.org.pl/pl>

Siedziba NOSPR. Fot. M. Chmielewska 2018.

Międzynarodowe Centrum Kongresowe

Międzynarodowe Centrum Kongresowe budowane w latach 2011-2015, łączy funkcję kongresową, konferencyjną, wystawienniczą, targową i widowiskową. Zaprojektowane przez warszawską pracownię JEMS Architekci może organizować wydarzenia nawet dla 15000 uczestników. W jego wnętrzu znajdują się: przestronna (pow. 8100 m²) wielofunkcyjna sala do dowolnej aranżacji na maksymalnie 12000 osób, sala balowa na 800 osób (z możliwością podziału na 3 mniejsze), sala audytoryjna dla 600 osób, 35 sal konferencyjnych o różnej wielkości, a także pokoje VIP-owskie, centrum biznesu i obszerne foyer, które łączy wszystkie elementy MCK.

Projekt wyróżniono licznymi nagrodami: Grand Prix Architektura Roku Województwa Śląskiego 2015, Meeting Planner Power Award 2015 – najlepsze centrum kongresowe w Polsce, Bryła Roku 2015, TOP Inwestycja Komunalna 2015, Najlepszy obiekt architektoniczny roku 2015 – Nagroda SARP, Grand Prix Nagrody Architektonicznej Polityki 2015 i Grand Prix w konkursie na Najlepszą Przestrzeń Województwa Śląskiego 2016.

Więcej o obiekcie: www.mckkatowice.pl

Międzynarodowe Centrum Kongresowe. Fot. M. Chmielewska 2015.

Ciekawe materiały:

Chmielewska M.E., 2016: Morfologiczne przekształcenia przestrzeni miejskiej Katowic, wyd. UŚ, Katowice.

Kaczmarek S., 2001: Rewitalizacja terenów przemysłowych : nowy wymiar w rozwoju miast, wyd. UŁ, Łódź.

Tkocz M., 2001: Restrukturyzacja przemysłu regionu tradycyjnego, Wyd. UŚ, Katowice.

7. Punkt Widokowy na MCK – punkt krajobrazowy – śląskie akcenty w nowoczesnej architekturze Katowic, dawne i współczesne symbole miasta

Trasa spaceru prowadzi dalej przez Strefę Kultury na punkt widokowy na Międzynarodowym Centrum Kongresowym (MCK), skąd można zobaczyć teren po kopalni Katowice z innej perspektywy. W tym miejscu warto omówić widoczne w architekturze nowych budynków nawiązania do górnictwa: siedziba NOSPR przywodzi na myśl śląski przykopalniany familok, zaś MCK swoją lekką czarną błyszczącą elewacją przypomina węgiel kamienny, ukryty pod zieloną powierzchnią imitowaną przez pokryte trawą dachy budynku (zielony i czarny to także kolory górniczej flagi). Następnie można wskazać na przemysłane usytuowanie budynku MCK w stosunku do znacznie starszej Hali Widowiskowo-Sportowej „Spodek”, której unikatowa bryła jest jednym z symboli miasta. MCK wygląda tak, jakby lądujący Spodek przeciął go na pół, zostawiając po sobie zieloną dolinę.

Przed wyruszeniem w dalszą drogę warto jeszcze zwrócić uwagę na widoczny z punktu krajobraz po południowej stronie, za torami kolejowymi. Na horyzoncie wypatrzyć można m.in. budynek Urzędu Wojewódzkiego czy kopułę Archikatedry. Oba obiekty zaczęto budować w okresie międzywojennym, kiedy po przejściu w granice Polski ranga Katowic wzrosła i stały się one miastem wojewódzkim oraz siedzibą Archidiecezji Katowickiej. Widok na południową panoramę Katowic jest niestety częściowo przysłonięty przez wysoki biurowiec KTW, jeden z najmłodszych elementów zabudowy Strefy Kultury.

Spodek widziany z tarasu widokowego na MCK, Fot. M. Chmielewska 2015.

8. Chorzowska 1 (przy Banku PKO i Kafeju) – krajobraz wielkomiejski Katowic

Po przejściu wzdłuż Spodka i pod Rondem warto zatrzymać się przy ul. Chorzowskiej 1 i spojrzeć na przeciwną stronę ulicy, na południowym zachodzie. Dziś to widok na bloki mieszkalne z czasów PRL-u (wybudowane w ramach założenia Blok Zachód: Superjednostka i Haperowiec) oraz znacznie młodsze biurowce. Kiedyś (jeszcze w latach 60. XX w.) można tam było zobaczyć zabudowania Huty Marta oraz północny brzeg stawu hutniczego (wcześniej – kuźniczego). Staw ten rozciągał się na zachód niemal aż do dzisiejszego skrzyżowania ulic Chorzowskiej i Stęślickiego, gdzie przewidziano kolejny krótki przystanek spaceru.

Aktualne zagospodarowanie terenu po hucie Marta. Źródło: google.pl/maps

Temat do dyskusji:

Krajobraz wielkomiejski w miejscu krajobrazu przemysłowego.

9. Róg Chorzowska – Stęślickiego – szlaki komunikacyjne w krajobrazie i przestrzeni miasta

Pomiędzy przystankami ósmym i dziewiątym trudno jest obserwować południową stronę ulicy Chorzowskiej, czyli teren dawnego stawu, ze względu na przysłaniającą widok roślinność (skądinąd bardzo pożądaną w mieście) i ekrany dźwiękochłonne. Zwrócić za to można uwagę na ciąg pawilonów handlowych z lat 60. XX w. po stronie północnej, wzdłuż których przemieszczają się uczestnicy spaceru. Przystanek dziewiąty – na skrzyżowaniu dróg – pozwala zauważyć najnowsze biurowce w Katowicach, oraz stosunkowo nowe (z końca 2003) szerokie arterie komunikacyjne (ul. Grundmanna, ul. Stęślickiego), które – co ciekawe! – powstały na śladzie dawnych szlaków kolejowych, prowadzących do zakładów przemysłowych. Drogi te krzyżują się z jedną z ważniejszych arterii Katowic – ul. Chorzowską (obserwowaną wcześniej z kładki).

Fragment planu miasta Katowice z 1905 r. Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach.

Temat do dyskusji:

Rola szlaków komunikacyjnych w krajobrazie miejskim.

10. Wieża szybu Jerzy SCC – kształtowanie krajobrazu przez rewitalizację cz. 2: Silesia City Center

Idąc dalej na zachód uczestnicy spaceru docierają do centrum handlowo-usługowego Silesia City Center, które powstało na terenie po kopalni węgla kamiennego Gottwald (wcześniej – Eminenz, później – Kleofas). To kolejny przykład rewitalizacji terenu poprzemysłowego w bliskim sąsiedztwie śródmieścia Katowic, jeden z pierwszych (2005 r.) świadomie przeprowadzonych na terenach poprzemysłowych w regionie. Zatrzymując się na placu pod wieżą szybu Jerzy można z bliska przyrzeć się zachowanym zabytkowym elementom infrastruktury przemysłowej. Warto zachęcić uczestników do samodzielnego wskazywania podobieństw i różnic między tym projektem, a stworzoną na terenie po kopalni Katowice Strefą Kultury, porównując np. liczbą zachowanych obiektów, kierunki ich adaptacji czy sposób uzupełnienia przestrzeni o nowe budynki. W tym miejscu jest możliwość skorzystania z toalet, warto jednak jasno określić czas przerwy, aby uniknąć niepotrzebnego rozchodzenia się uczestników po centrum handlowym.

Silesia City Center. Fot. M. Chmielewska 2025.

Rewitalizacja terenu po KWK Gottwald (Eminenz / Kleofas)

Kopalnia węgla kamiennego, w której miejscu stoi dziś Silesia City Center (SCC) została założona w 1904 r. pod nazwą Eminenz. Przemianowana na Gottwald w 1953 r. na cześć pierwszego komunistycznego prezydenta Czechosłowacji – Klementa Gottwalda, utrzymała tę nazwę do 1990 r., potem przyjęła nazwę Kleofas od kopalni w Załężu, z którą w 1974 r. została połączona. Było to uzasadnione, bo rejon pierwotnego Gottwaldu był już wyłączony z eksploatacji.

Na początku XXI w. pojawiła się idea adaptacji terenu po dawnej kopalni do pełnienia nowej funkcji. Był to pierwszy duży projekt rewitalizacyjny realizowany w Katowicach. Zaplanowano tu budowę centrum usługowo-rekreacyjnego, które współtworzyć miały trzy elementy:

- obiekt handlowo-usługowy Silesia City Center, oddany do użytku w 2005 r., o powierzchni 65 tys. m², na której znajdują się sklepy, punkty usługowe, rekreacyjne i gastronomiczne, rozbudowany w 2011 r. o kolejne 20 tys. m²;
- osiedle mieszkaniowe Dębowe Tarasy, budowane w czterech etapach w latach 2007-2022, składające się z 1032 mieszkań o zróżnicowanej powierzchni (26-206 m²) i wysokim standardzie, rozmieszczonych w czterech wysokich (11-kondygnacyjnych) i ośmiu niskich (5-kondygnacyjnych) budynkach;
- centrum biznesu Silesia Office Towers, którego budowa miała rozpocząć się w 2009 r., została jednak zawieszona przez inwestora do odwołania. Obiekt miał się składać z dwóch biurowców o łącznej powierzchni użytkowej 20 tys. m², które miały różnić się między sobą wysokością (15 i 34 kondygnacje) i barwą elewacji. W 2019 r. inwestor wrócił do realizacji budowy biurowców, ale pod inną nazwą – Silesia for Business (S4B), do dziś jednak nie zostały one ukończone.

W projekcie rewitalizacji kopalni przewidziano prawie całkowitą likwidację dotychczasowej zabudowy, pozostawiono jedynie dwa zabytkowe budynki oraz wieżę szybu kopalnianego Jerzy. Wszystkie te trzy elementy są wkomponowane w kompleks Silesia City Center. W budynku maszynowni szybu Jerzy mieści się kaplica św. Barbary (miało to być wyjście naprzeciw konsumentom lubującym się w zakupach w niedzielę, w czasach, gdy to jeszcze nie było zakazane). Dawny budynek kotłowni, w latach 90. XX w. mieszczący basen dla pracowników kopalni, mieści dziś biura dyrekcji centrum handlowego, galerię sztuki i restaurację. Sam szyb Jerzy został z kolei symbolem obiektu.

11. Front hali Baildonu przed Leroy Merlin – symboliczne elementy w krajobrazie przemysłowym

Z terenu pogórniczego trasa spaceru prowadzi pod ul. Chorzowską na teren po hucie żelaza Baildon.

Fragment mapy topograficznej Katowic w skali 1:1000 tys. z 1993 r. Źródło: orsip.pl

Już na pierwszy rzut oka można zauważyć, że ten teren przemysłowy nie przeszedł kompleksowego procesu rewitalizacji. Zmiany zagospodarowania terenu, zachodzą tu fragment po fragmencie, niekoniecznie w jednym, spójnym kierunku. Co sprawia, że krajobraz Katowic jest jeszcze bardziej mozaikowy. Przystanek przewidziano przy zachowanym froncie jednej z hal hutniczych.

Teren po hucie Baildon w Katowicach. Fot. M. Chmielewska 2022.

Temat do dyskusji:

Symboliczne relikty przeszłości w krajobrazie i zasadność ich zachowywania w przestrzeni miasta.

12. Mostek na Rawie (przy ul. Baildona) – Rawa w krajobrazie przemysłowym

Przystanek dwunasty zlokalizowano na mostku nad Rawą, niecałe 200 m od poprzedniego miejsca zatrzymania grupy. To kolejne spotkanie uczestników spaceru z rzeką Rawą, tym razem w postindustrialnym otoczeniu. W tym miejscu należy nawiązać do poprzednich przystanków nad tą rzeką i zachęcić uczestników do podzielenia się swoimi odczuciami względem jej roli we współczesnym i przyszłym krajobrazie Katowic. Dyskusję można poszerzyć o rolę rzek w innych miastach i regionach przemysłowych, np. porównując Rawę do rzeki Emschery w niemieckim Zagłębiu Ruhry.

Rzeka Rawa na terenie po hucie Baildon. Fot. M. Chmielewska 2022.

13. Róg Gliwicka – Gminna (dawny Urząd Gminy Załęże) – różne oblicza Katowic

Z terenu huty trasa spaceru prowadzi do dzielnicy Katowic – Załęża. Ta niegdyś osobna jednostka administracyjna, starsza od Katowic, wyrosła z przeobrażonej pod wpływem industrializacji wsi. Była miejscem zamieszkania licznych hutników i górników oraz ich rodzin. Wschodnia część dzielnicy związana była z hutą Baildon, a zachodnia – z kopalnią węgla kamiennego Kleofas. Po upadku tych zakładów przemysłowych dzielnica doświadczyła kryzysu, który wywołał nie tylko degradację przestrzeni, ale i problemy społeczne. Aktualnie sytuacja Załęża i Załężan poprawia się, w dużej mierze dzięki inicjatywom oddolnym mieszkańców (np. inicjatywa Zielone Załęże). W krajobrazie Załęża widoczna jest zróżnicowana zabudowa mieszkaniowo-usługowa: zdbne kamienice, proste familoki czy wysokie bloki. Wiele obiektów jest zaniedbanych, można zauważyć też luki w zabudowie, najpewniej efekt wyburzeń po szkodach górniczych. W krajobrazie dzielnicy można odnaleźć też ślady dawnej wsi – przede wszystkim w przebiegu ulicy Gliwickiej patrz Załęże na mapie z 1884 r.), która wije się przez Załęże od granicy miasta z Chorzowem na zachodzie, do granicy ze śródmieściem Katowic na wschodzie. Można tu ponadto zobaczyć jeszcze ostatnie wiejskie chaty, jednak nie na trasie spaceru.

Załęże na mapie z 1884 r. Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach.

14. Róg Gliwicka – Pośpiecha – zmiany w krajobrazie w mikroskali

Przejście przez Załęże od przystanku trzynastego do czternastego pozwala zaobserwować zróżnicowanie krajobrazu tej jednostki. Róg ulic Gliwickiej i Pośpiecha to dobre miejsce by pokazać zmiany w przestrzeni w mikroskali. Dziś w tym miejscu na pierwszym planie widać parking, a za nim kompleks kinowy Punkt 44. Posługując się archiwalnymi fotografiami można najpierw cofnąć się w czasie o ćwierć wieku (do 2000 r.), gdy jeszcze stał tu Zakładowy Dom Kultury Huty Baildon, a za nim było boisko sportowe. Następnie można cofnąć się jeszcze dalej – np. do początku XX w., kiedy w miejscu Domu Kultury stała jeszcze gospoda Grünfelda z XIX w. Co ciekawe, zlokalizowana po północnej stronie ulicy Gliwickiej kamienica (przy Żelaznej 24) stoi tu niezmiennie od około 150 lat. Podsumowując obserwacje w tym punkcie warto nadmienić, że takie zmiany świadczą o dostosowywaniu przestrzeni do aktualnych potrzeb i czasów.

Gospoda Grünfelda w Załężu.
Źródło: fotopolska.eu

Zakładowy Dom Kultury Huty Baildon. Źródło: fotopolska.eu

Skrzyżowanie ulic: Połpiecha i Gliwickiej na początku (1905) i na końcu (1993) XX w. Źródło: Archiwum Państwowe w Katowicach i orsip.pl

Skrzyżowanie ulic: Połpiecha i Gliwickiej w 2023 r. Źródło: orsip.pl

15. Róg Gliwicka – Dąbrówki (Vorstadt) – na dawnej granicy miasta

Kontynuując spacer ulicą Gliwicką uczestnicy docierają do dawnej zachodniej granicy miasta Katowice, tzw. załęskiego 'Vorstadtu' czyli przedmieścia. Warto pokazać to miejsce na archiwalnych mapach i odnieść się do współczesnego zagospodarowania okolicy. Można też postawić pytanie – czy granica jest dziś widoczna w przestrzeni czy się zatarła?

Fragment arkusza 3354 Kattowitz mapy Urmesstischblatt z 1827 r.

Źródło: <https://www.herder-institut.de/karten/list/id/K14ILL50:3354>

Fragment mapy topograficznej z 1883 r. Źródło: orsip.pl

Fragment mapy topograficznej z 1958 r. Źródło: orsip.pl

Fragment ortofotomapy z 2023 r. Źródło: orsip.pl

16. Plac Wolności – nie wszystko w Katowicach się zmienia

Poruszając się dalej ulicą Gliwicką można dotrzeć do placu Wolności, który jest elementem pierwszego założenia urbanistycznego dla Katowic, które zrealizowano jeszcze przed nadaniem miejscowości praw miejskich (omawiano go na początku spaceru). Ta część miasta charakteryzuje się trwałością krajobrazu, który nie zmienił się znacznie przez ostatnie 150 lat. Co ciekawe, chyba najmniej trwałym elementem samego placu jest pomnik, który od końca XIX w. zmieniano już kilkakrotnie. Aktualnie – od 2014 r. postument pomnika pozostaje pusty.

17. Galeria Katowicka – kontrowersyjne zmiany w przestrzeni miasta, zakończenie spaceru

Ostatni odcinek spaceru prowadzi z placu Wolności do Galerii Katowickiej ulicą 3 Maja. To najstarsza zagospodarowana kamienicami mieszczańskimi część miasta. Warto zwrócić uwagę uczestników na elewacje i zdobienia mijanych budynków, bo wiele z nich jest wyjątkowych (np. tzw. Biała Dama przy 3 Maja 40, na rogu z ul. Słowackiego). Ostatni przystanek zlokalizowano przy Galerii Katowickiej, aby omówić kontrowersyjne zmiany w przestrzeni kwartału, w którym się znajduje. To również dobre miejsce na podsumowanie spaceru.

Galeria Katowicka. Fot. M. Chmielewska 2018.

Tożsamość krajobrazu miasta – wielowiekowa historia zapisana w krajobrazie starego miasta w Wodzisławiu Śląskim

Miejsce: Stare miasto w Wodzisławiu Śląskim

Cel spaceru: poznanie historii i wielokulturowości śląskiego miasta o pochodzeniu średniowiecznym i poszukiwanie wyróżników krajobrazu świadczących o tożsamości krajobrazu

Problematyka: Spacer krajobrazowy w obszarze starego miasta o średniowiecznym rodowodzie pozwala poznać historię miejsca, czynniki i procesy które kształtowały krajobraz miejski. Niewiele jest miast na Górnym Śląsku z tak dobrze zachowanym średniowiecznym układem przestrzennym, elementami wielokulturowości i wielowyznaniowości jak Wodzisław Śląski. Zachowanie tych elementów dziedzictwa kulturowego, pielęgnowanie ich jako elementów krajobrazu jest kluczowe dla określenia tożsamości krajobrazu. Tożsamość krajobrazu pozwala zidentyfikować krajobraz, określić jego cechy charakterystyczne i wyróżniki krajobrazu, a przez to wyodrębnić je jako obiekty/miejsca warte promocji i ochrony. Europejska Konwencja Krajobrazowa podpisana w Florencji w 2000 r. podkreśla ważność i zasadność zachowania takich wyjątkowych miejsc i wskazuje na potrzebę identyfikacji krajobrazów regionalnych i wyodrębniania w nich cech szczególnych, które je odróżniają. Spacer będzie więc podróżą w przeszłość, z odczytaniem jej śladów w aktualnym krajobrazie miasta.

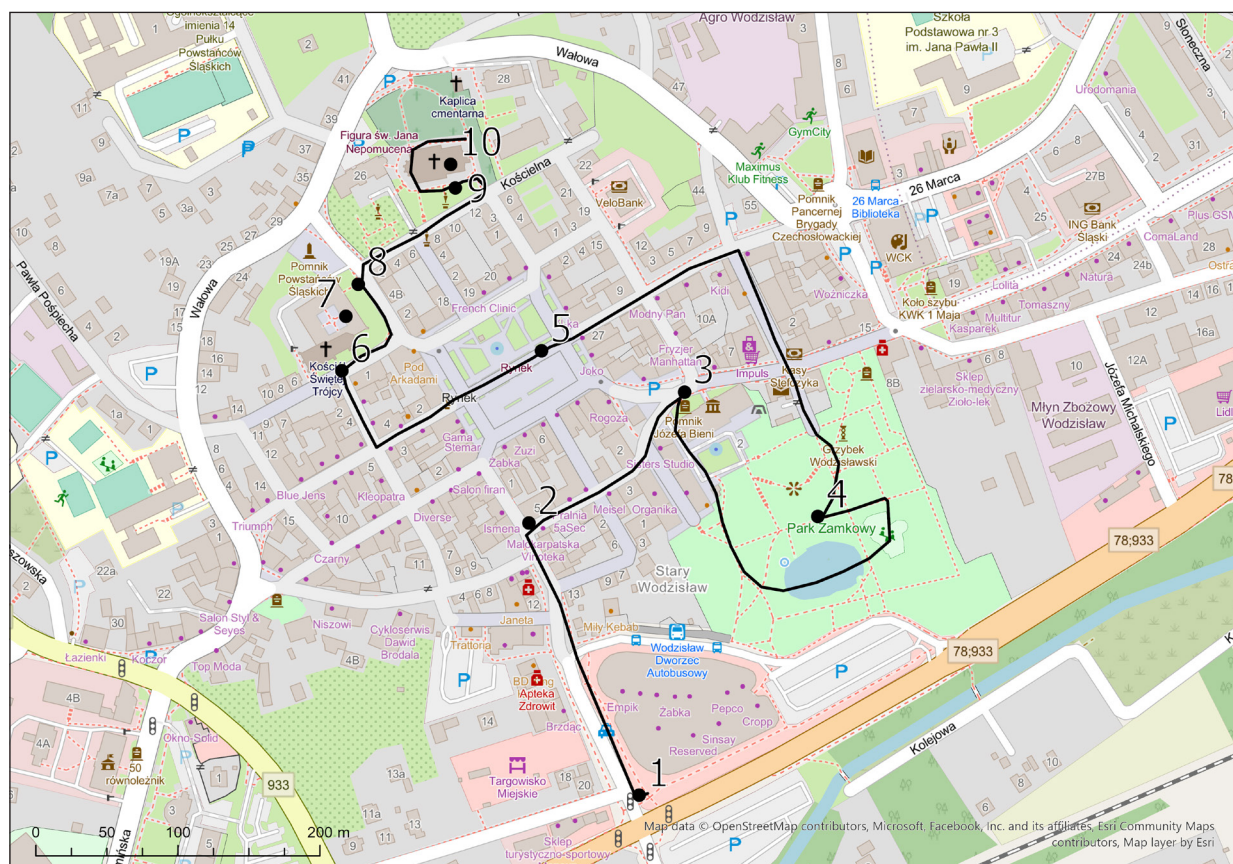
Czas przejścia: ok. 2,0 h

Długość: 2 km

Skala trudności: łatwa trasa spacerowa, przebiegająca ulicami Starego Miasta w Wodzisławiu Śląskim

Przebieg spaceru:

1. Plac przed Galerią Handlową Karuzela
2. Dawna synagoga w Wodzisławiu Śląskim
3. Pałac Dietrichsteinów
4. Park przypałacowy, obecnie Park Miejski
5. Rynek Starego Miasta w Wodzisławiu Śląskim
6. Zbór ewangelicko-augsburski i dawny kościół pominorycki
7. Sąd Rejonowy w dawnym klasztorze średniowiecznym
8. Pomnik Powstańców Śląskich
9. Krzyże pokutne na placu kościelnym
10. Kościół WNMP w Wodzisławiu Śląskim

Plan przebiegu spaceru krajobrazowego.

CECHA CHARAKTERYSTYCZNA KRAJOBRAZU

cecha odnosząca się do ogólnych cech klasyfikacyjnych ukształtowania i pokrycia terenu, pozwalająca na wyodrębnienie określonej grupy i typu krajobrazu

WYRÓŻNIK KRAJOBRAZU

cecha krajobrazu odnosząca się do konkretnych obiektów, zespołów obiektów lub pól pokrycia terenu, o szczególnie wyraziste (lub typowo) wykształconych cechach klasyfikacyjnych, wyróżniających te obiekty z ich tła krajobrazowego i pozwalających je zidentyfikować w sposób jednoznaczny

WYZNACZNIK KRAJOBRAZU

szczególny rodzaj wyróżnika krajobrazowego, który jednocześnie niesie dodatkową treść pozwalającą określić jego czas powstania, styl historyczny i regionalny, miejsce występowania (...)

Koncepcja badań tożsamości krajobrazu. Źródło: opracowanie własne.

Ciekawe materiały:**Czym są wyróżniki krajobrazu?**

Definicje cech charakterystycznych, wyróżników i wyznaczników krajobrazu zostały zaproponowane w artykule naukowym Myga-Piątek U., Chmielewski T. J., Solon J. (2015). Rola cech charakterystycznych, wyróżników i wyznaczników krajobrazu w klasyfikacji i audycie krajobrazowym, Problemy Ekologii Krajobrazu, t. 40, s. 177 -185.: <https://agro.icm.edu.pl/agro/element/bwmeta1.element.agro-c55b1653-55ce-4108-9df9-e288ef3d061b>

OPIS PUNKTÓW:**1. Plac przed Galerią Handlową Karuzela**

- Przywitanie i zapoznanie z miejscem
- Wprowadzenie do tematyki tożsamości krajobrazu. Definicje cech charakterystycznych, wyróżników i wyznaczników krajobrazu.
- Krajobrazy aktualne Polski – krajobraz usługowy (10d).

Punktem startowym spaceru jest współcześnie zaadaptowana przestrzeń placu przed Galerią Handlową Karuzela, wybudowana do uzupełnienia funkcji handlowej miasta w miejscu dawnego dworca autobusowego PKS. Po przeciwnej stronie drogi znajduje się duży parking, dedykowany osobom, które chcą zobaczyć Stare Miasto w Wodzisławiu Śląskim. Funkcję handlową miasto posiada już od czasów średniowiecza, kiedy miastu nadano przywilej targowy w poniedziałki i czwartki. Targowiska odbywają się do dzisiaj i funkcjonują w kilku miejscach miasta. Funkcja handlowa w przeszłości pozwoliła na rozwój Wodzisławia i szlaków handlowych do miasta, a obecnie te przestrzenie wpisują się w krajobraz usługowy miasta, który w typologii aktualnych krajobrazów oznaczony jest symbolem 10d i stanowi przestrzenie handlowe, usługowe, magazynowe i logistyczne wyróżniające się w przestrzeni.

Typologia krajobrazów aktualnych centrum Wodzisławia Śląskiego: 2b – dolin rzecznych, bagienno-łąkowe – głównie bezleśne; 3b – leśne z przewagą siedlisk lasowych; 8e – Podmiejskie i osadnicze, wielkoobszarowe zespoły pałacowo-parkowe i klasztorne oraz inne komponowane układy architektury, zieleni i wód; 9a – Miejskie, miejscowości z zachowanym układem historycznym; 9b – Miejskie, miejscowości o charakterze współczesnym; 10d – Wielkomiejskie, wielkie centra handlowe, logistyczne i składowo-magazynowe; 10f – Wielkomiejskie, wielkie nekropolie; 12b – Przemysłowe i energetyczne, duże kompleksy przemysłowe. Źródło: opracowanie własne na podstawie Geoportal.gov.pl

Ciekawe materiały:

Jakie są krajobrazy aktualne Polski?

Aktualna typologia krajobrazów Polski została opublikowana w artykule naukowym Myga-Piątek U., Chmielewski, T. J., & Solon, J. (2015). Rola cech charakterystycznych, wyróżników i wyznaczników krajobrazu w klasyfikacji i audycie krajobrazów aktualnych. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 40, 177-185, a później dopracowana i znalazła się w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190000394>

Krajobraz priorytetowy starego miasta w Wodzisławiu Śląskim

W audycie krajobrazowym województwa śląskiego wyróżniono na obszarze Starego Miasta w Wodzisławiu Śląskim krajobraz priorytetowy (ID 1911). Oznacza to, że ze względu na wartość przyrodniczą, kulturową i fizjonomiczną, jest to obszar objęty ochroną w ramach zapisów o krajobrazach priorytetowych. Krajobraz został wskazany jako priorytetowy z powodów:

- kryterium reprezentatywności dla prezentowanego podtypu czyli 9a, a więc krajobrazów miejskich z zachowanym układem historycznym co oznacza, że układ Starego Miasta jest modelowy, wyjątkowy i wart ochrony;
- kryterium oceny eksperckiej ze względu na występowanie obiektów zabytkowych, dobrze zachowany historyczno-zabytkowy układ urbanistyczny miasta z przewagą zabudowy historycznej oraz współczesną zabudową dostosowaną kubaturą i charakterem, co sprawia, że nie występują elementy dysharmonijne.

Autorzy audytu krajobrazowego podkreślają, że całość zabytkowego układu urbanistycznego ma wyróżniające się w skali regionalnej walory kulturowe. Krajobraz ten posiada także wysokie walory fizjonomiczne, z pozytywną dominantą krajobrazową w formie wieży kościoła WNMP. Zdaniem architektów krajobrazu, całość komponuje się jako harmonijny krajobraz historycznego centrum miasta z pozostałościami terenów zieleni i licznymi obiektami zabytkowymi.

2. Dawna synagoga w Wodzisławiu Śląskim

- Żydzi jako mieszkańcy miasta.
- Wielowyznaniowość jako wyróżnik krajobrazu Górnego Śląska.

Drugim punktem na trasie spaceru jest dawna synagoga w Wodzisławiu Śląskim. Ludność żydowska w mieście zaczęła się pojawiać już w XVII wieku, co skutkowało wybudowaniem synagogi najpierw drewnianej, a w XIX wieku murowanej. Synagoga funkcjonowała aż do początku XX wieku, kiedy została zaadaptowana na Dom Powstańca. Następnie w budynku mieściło się kino „Czar”, a obecnie ma funkcje handlowe i usługowe. Z pierwotnego charakteru synagogi zostało niewiele elementów architektonicznych. W krajobrazie Wodzisławia Śląskiego obecność ludności żydowskiej była także widoczna poprzez funkcjonujący kirkut, szkołę żydowską dla dziewcząt i żydowskie kamienice. Współcześnie niestety już niewiele pozostałości po tych obiektach jest widoczne.

Synagoga w Wodzisławiu Śląskim. Źródło: Portal Wodzisław Śląski Nasze Miasto <https://wodzislawslaski.naszemiasto.pl/wodzislaw-synagoga-miescila-sie-tuz-przy-naszym-ryнку/ar/c3-1823344>

Ciekawe materiały:

W większości śląskich miast funkcjonowały gminy żydowskie, a ich ludność często trudniła się handlem i rzemiosłem. O Żydach w Wodzisławiu Śląskim powstała publikacja: Mroczek K., 2002: Dzieje wodzisławskich Żydów. Wodzisław Śląski: Wodzisławskie Stowarzyszenie na Rzecz Integracji Europejskiej, 23,[1]

3. Pałac Dietrichsteinów

- Bogate rody jako część śląskiej tradycji – Dietrichsteinowie.
- Pałac i park jako układ komponowany i wyróżnik krajobrazu.
- Krajobrazy podmiejskie – rekreacyjne (8e).

Kolejnym punktem na trasie spaceru jest dawny pałac rodu Dietrichsteinów, w którym obecnie mieści się siedziba Muzeum Miejskiego oraz Urząd Stanu Cywilnego. W śląskich miastach często spotyka się obiekty pałacowe, które są związane z istnieniem bogatych rodów i miejscem ich rezydowania, a równocześnie są wyróżnikiem, a nawet wyznacznikiem krajobrazu. Ponadto warto zwrócić uwagę na lokalizację obiektu w układzie przestrzennym Starego Miasta w Wodzisławiu Śląskim, w którym jego południowo-wschodni kwartał od czasu lokacji miasta był przeznaczony dla władzy. W średniowieczu w tym miejscu był zamek księcia opolsko-raciborskiego Władysława. Obecność w tym miejscu pałacu sięga XVII wieku, kiedy wybudował go ówczesny właściciel wodzisławskiego państwa stanowego – Plawecki. Po pożarze w 1822 roku, zamek poddano remontowi i przekształcono w pałac kolejnych właścicieli miasta – Dietrichsteinów. Klasycystyczny, piętrowy pałac na planie prostokąta, z frontem od północy nakryty jest dwuspadowym dachem. Wnętrza również utrzymane są w klasycystycznym stylu. Jest to jeden z pierwszych obiektów budowanych w tym stylu na terenie całej Polski. Pałac wraz z parkiem tworzą zespół, który w krajobrazie współczesnego miasta można określić jako podtyp 8e czyli wielkoobszarowe zespoły pałacowo-parkowe i klasztorne oraz inne komponowane układy architektury, zieleni i wód. Odgrywają one w miastach dużą rolę zarówno kulturową, ale także ekologiczną.

Pałac w Wodzisławiu Śląskim. Fot. K. Pukowiec-Kurda.

Temat do dyskusji:

Bogate rody przemysłowców (choć nie tylko) w śląskich miastach jako czynnik kształtujący wyróżnik krajobrazowy – pałace i inne siedziby rodowe takie jak np. Pławniowice, Koszęcin, Moszna, Pszczyna, Świerklaniec itd.

Ciekawe materiały:

Furmanek M., Kulpa S., 2003: Zamek wodzisławski i jego właściciele. Muzeum w Wodzisławiu Śląskim, 106 s.

4. Park przypałacowy jako obecny Park Miejski

- Tereny zieleni miejskiej jako ważny element krajobrazu miast.
- Korzyści dla ludzi ze szczególnym uwzględnieniem usług ekosystemowych i ich trzeciej sekcji czyli kulturowej (*genius loci*, *sacrum*, historia).

Pałac wodzisławski otoczony był parkiem przypałacowym, z którego korzystali jego właściciele. Obecnie jest Parkiem Miejskim, stanowiącym największy i najważniejszy teren zieleni miejskiej w Starym Mieście. Tereny zieleni miejskiej są ważnymi elementami krajobrazu miast, które pełnią szereg funkcji ekologicznych, rekreacyjnych, kulturowych, a także sportowych. Na terenie parku znajduje się również kopiec (najwyższy punkt), który jest prawdopodobnym miejscem lokalizacji pierwszego, starego zamku z czasów średniowiecza. Tereny zieleni miejskiej dostarczają ludności szeregu dóbr, które nazywamy usługami ekosystemowymi np. oczyszczają powietrze ze spalin, regulują temperaturę powietrza, zwiększają wilgotność powietrza. Usługi ekosystemowe można podzielić na 3 główne sekcje: zaopatrzeniową, regulacyjną i utrzymaniową oraz kulturową. Ze względu na lokalizację, genezę i pełnione funkcje, wodzisławski park dostarcza głównie usług z trzeciej sekcji – kulturowej. Jest to miejsce rekreacji, odbywania się koncertów w muszli koncertowej, kontemplowania układu parku, a także miejsce silnie związanym z historią. Posiada przez to *genius loci* czyli tzw. „ducha miejsca”.

Ciekawe materiały:

Wśród publikacji naukowych i popularnonaukowych jest wiele pozycji dotyczących terenów zieleni miejskiej i ich funkcji. Jednak w ostatnim czasie w nauce warta podkreślenia jest koncepcja usług ekosystemowych. Więcej informacji znajduje się w publikacji: Szumacher I., 2011: Funkcje terenów zieleni miejskiej a świadczenia ekosystemów. *Prace i studia geograficzne*, 46, 169-176

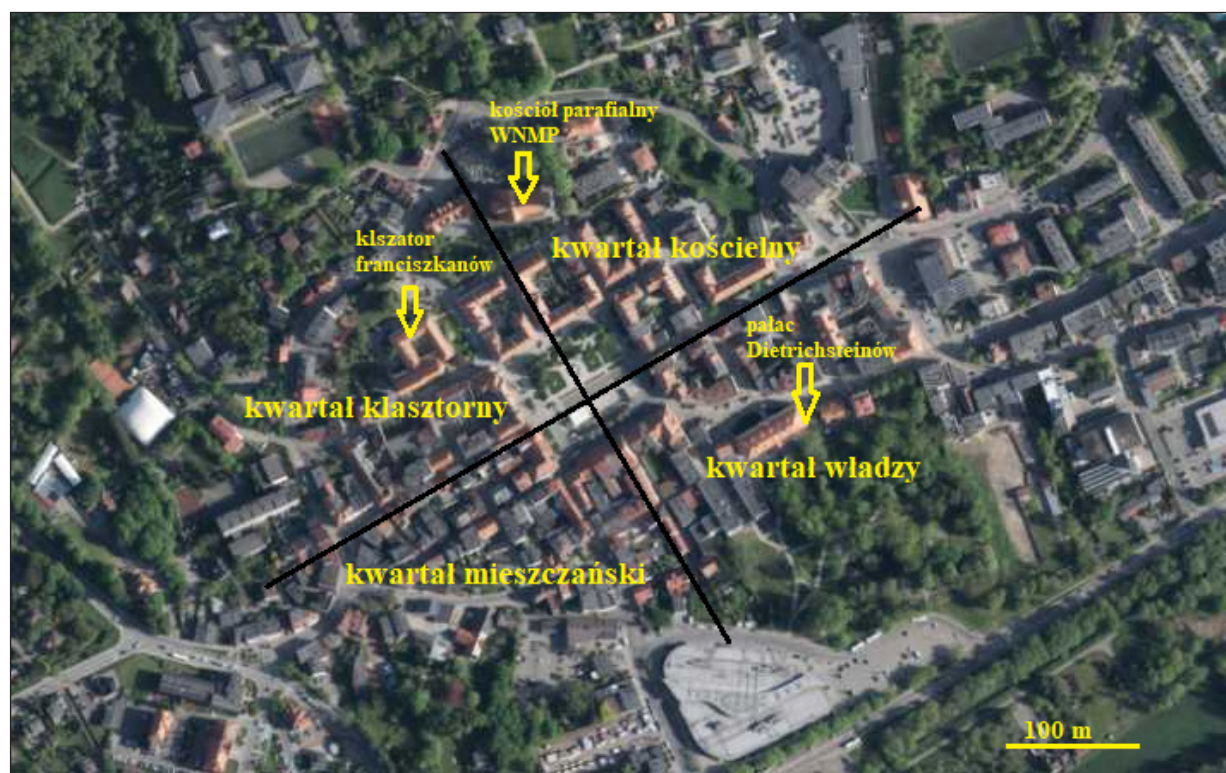
Park przypałacowy w Wodzisławiu Śląskim. Fot. K. Pukowiec-Kurda.

5. Rynek starego miasta w Wodzisławiu Śląskim

- Historia osadnictwa i podział miasta na kwartały wg prawa magdeburskiego.
- Lokacja miasta i układ przestrzenny.
- Układ średniowieczny jako wyznacznik krajobrazu.
- Krajobraz miejski o cechach historycznych (9a).

Wielką rolę w procesach demograficznych i społecznych w średniowieczu odgrywała akcja lokacyjna miast, która prowadzona była w XIII wieku. Podczas panowania Władysława opolskiego przyzwolenie lokacji otrzymał Wodzisław, w którym wcześniej zasiedlone były obszary w południowej i południowo-zachodniej części miasta na terasach nadzalewowych Leśnicy tzw. Alt Loslau. Przyjmuje się, że Wodzisław powstał pomiędzy rokiem 1246, czyli przejściem władzy przez księcia Władysława, a rokiem 1257 kiedy w mieście wzmiankowany jest konwent franciszkanów. Książę dokonując lokacji miasta na prawie niemieckim nadał mu przywileje, za co mieszkańcy odwdzięczyli się mu nazywając miasto jego imieniem - civitas Włodisławia. Wodzisław powstał na tzw. surowym korzeniu i jest modelowym miastem średniowiecznym. Miasto założono dzieląc przestrzeń wokół rynku według pełnionych funkcji. Centrum zajmował kwadratowy rynek o wymiarach 96 x 96 metrów, który przecinał główny ciąg komunikacyjny ze wschodu na zachód,

relacji Racibórz-Cieszyn. Z każdej pierzei rynku odchodziły po dwie prostopadłe ulice, nadające miastu szachownicowy układ. Północno-zachodni kwartał miasta zajął konwent franciszkanów, północno-wschodni kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i cmentarz przykościelny. W południowo-zachodnim bloku miasta znajdowały się działki mieszkalne, zaś w południowo-wschodnim siedziba książęca najpierw w formie gródka, później zamku i ostatecznie pałacu. Obecność konwentu franciszkanów, siedziby możnowładczej oraz wymiary rynku wskazują na dużą rolę gospodarczą Wodzisławia. Wodzisław zamieszkiwało wówczas około 800 mieszczan. Układ przestrzenny Wodzisławia jest wyjątkowy, ze względu na wydzielenie kwartałów funkcjonalnych i z tego względu jest nie tylko wyróżnikiem krajobrazu, ale także jego wyznacznikiem. Obecność tkanki historycznej, lokacja w okresie średniowiecza pozwalają na określenie Starego Miasta w Wodzisławiu Śląskim krajobrazem miejskim z zachowanym układem historycznym (podtyp krajobrazu 9a), który jest bardzo dobrze widoczny nawet na współczesnych ortofotomapach.

Wodzisław Śląski – układ miasta. Źródło: Opracowanie własne na podstawie Geoportal.gov.pl

Ciekawe materiały:

Istnieje wiele publikacji dotyczących funkcjonowania średniowiecznych miast na Górnym Śląsku, jednak najbardziej wartościową jest: Lis M., 2001: Górny Śląsk. Zarys dziejów do połowy XX wieku. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.

Rynek w Wodzisławiu Śląskim. Fot. K. Pukowiec-Kurda.

6. Zbór ewangelicko-augsburski w dawnym kościele minorytów

- Parcela klasztorna średniowiecznego układu miasta.
- Architektura gotycka.
- Ewangelicy jako kolejne wyznanie w mieście.
- Wielowyznaniowość jako wyróżnik krajobrazu.

Północno-zachodnią część miasta stanowił kwartał klasztorny, który był związany z klasztorem franciszkanów, działającym w tym miejscu od średniowiecza. Minorytami nazywa się wspólnotę Zakonów Braci Mniejszych, do których należeli również franciszkanie, ale także kapucyni, stąd w Wodzisławiu Śląskim używa się tej nazwy np. Ulica Minorytów. W skład kompleksu wchodził klasztor oraz kościół. Obecnie dawny, gotycki kościół pofranciszkański pełni funkcję zboru ewangelicko-augsburskiego. Powstał pod koniec XV wieku w stylu gotyckim, z charakterystycznymi przyporami, wysoką nawą, witrażowymi oknami i sklepieniami. Był jednak wielokrotnie przebudowany po kolejnych pożarach miasta. Kościół otynkowano, jednakże wewnątrz zachowały się sklepienia gotyckie i dwa oryginalne kamienne portale. Obecność ludności wyznania ewangelicko-augsburskiego na ziemi wodzisławskiej świadczy o wielowyznaniowości miejsca, która cechuje miasta południowej części Górnego Śląska, w tym głównie Śląska Cieszyńskiego. W wielu miejscowościach znajdują się współczesne zbory protestanckie np. Gołkowice, a ich fizyczna obecność jest kolejną cechą wyróżniającą krajobraz Górnego Śląska.

Ciekawe materiały:

Cichy K., 2003: Wodzisław Śląski: nasze miasto : Historia, kultura, ludzie. Rybnik : Śląskie ABC, 2003. 111 s.: fot.kolor.; 30 cm

7. Sąd Rejonowy w dawnym klasztorze franciszkanów

- Zmiana funkcji zabytków.
- Czy właściwe zagospodarowanie?

Stare budynki, powstające w dawnych epokach do dziś służą jako budynki użyteczności publicznej. W XIII wieku w Wodzisławiu ufundowano franciszkanom klasztor. Obecny budynek klasztoru jest nieco młodszy i pochodzi z XVII wieku, a w jego murach znajduje się sąd rejonowy. Budynek jest trzypiętrowy, z mansardowym dachem, krytym czerwoną dachówką. Środek budynku stanowi dziedziniec (wirydarz). Kilka sal posiada oryginalne sklepienia. W krajobrazie współczesnych miast często zabytkowe obiekty adaptuje się do pełnienia współczesnych funkcji np. obiektów użyteczności publicznej. Wykorzystywane są nie tylko zabytkowe kamienice, ale także pałace, klasztory, obiekty przemysłowe, a nawet kościoły. Z jednej strony pozwala to zachować obiekt w krajobrazie, utrzymać dotychczasowy układ miasta, zachować elementy oryginalnej architektury, a z drugiej strony pozwala wprowadzić nowe funkcje. Można dyskutować czy zagospodarowywanie zabytkowych obiektów czy całych przestrzeni w miastach na współczesne cele jest właściwe, jednakże warto pamiętać o tym, że często dzięki temu zachowuje się charakter miejsca, wyróżniki krajobrazu i utrwała się jego tożsamość.

Zespół pofranciszkański w Wodzisławiu Śląskim. Fot. K. Pukowiec-Kurda.

Temat do dyskusji:

Czy zagospodarowywanie zabytkowych obiektów/miejsc na współczesne cele jest właściwym kierunkiem postępowania?

8. Pomnik Powstańców Śląskich

- Powstania śląskie.
- Wodzisław jako miasto walk powstańczych.
- II wojna światowa i linia frontu – krajobraz powojenny.
- Pomniki historii regionu jako wyznacznik krajobrazu.

Ważne wydarzenia historyczne, głównie z ostatniego wieku wywarły piętno na ziemi wodzisławskiej, pozostawiając po sobie pamiątki w postaci miejsc martyrologii, bitew, walk, miejsc związanych z postaciami historycznymi, grobów żołnierzy, cmentarzy zasłużonych patriotów oraz pomników historycznych. Po pierwszej wojnie światowej przynależność państwowa Górnego Śląska była sprawą problemową. Pomimo obietnic Niemców i podpisanych układów nie chcieli go włączyć w obręb Polski. Z tego powodu wybuchły powstania śląskie. I powstanie śląskie rozpoczęło się w nocy z 16/17 sierpnia 1919 roku. Dużą rolę odegrała miejscowość Piotrowice (dzisiaj Petrowice u Karwiny), skąd wyszedł rozkaz rozpoczęcia powstań śląskich i tam odbyły się pierwsze walki. Miejscami oporu na ziemi wodzisławskiej stały się również dworzec kolejowy w Godowie, gołkowiński dwór, kopalnia „Fryderyk” w Gorzycach, Pszów, i Radlin. II powstanie śląskie wybuchło w nocy z 19/20 sierpnia 1920 roku. Podczas tego zrywu doszło do walk na terenie Pszowa, gdzie powstańcy opanowali miasto oraz w miejscowościach na obronie linii Odry i Olzy (Rogów, Bluszczów, Olza, Kamień, Bełżnica i Syrynia). Ostatnie powstanie śląskie rozpoczęło się z 3/4 maja 1921 roku. Do walk doszło w Wodzisławiu Śląskim, który z rąk niemieckich miał wyzwolić 14 Pułk Piechoty Wojsk Powstańczych w Markłowicach oraz w Pszowie. Do zbrojnych spotkań doszło także we wszystkich miejscowościach na Odrę, jednakże najważniejszym z nich jest bitwa na dworcu kolejowym w Olzie.

Ciekawe materiały:

Ligęza J. (red.), 1970: Ziemia rybnicko-wodzisławska. Wyd. Śląsk, Katowice, s. 510.

Mrowiec A., 1972: Powstania śląskie na terenie powiatu wodzisławskiego. Zarząd Oddziału ZBoWiD, Wodzisław Śląski.

Dzisiaj pozostałościami po powstaniach śląskich są liczne pomniki ku czci powstańców śląskich, tablice upamiętniające walki, groby powstańców, cmentarze powstańcze, mundury oraz nazwy ulic imieniem Powstańców Śląskich. I Liceum Ogólnokształcące w Wodzisławiu Śląskim nosi miano 14. Pułku Powstańców Śląskich. Po 20 latach przez teren ziemi wodzisławskiej przebiegała linia frontu II wojny światowej. W okolicznych miejscowościach doszło do wielu walk, po których pozostały liczne pomniki, cmentarze i mogiły. W styczniu 1945 roku, w obliczu zbliżającej się klęski III Rzeszy, hitlerowcy likwidowali obóz koncentracyjny KL Auschwitz-Birkenau, wobec czego przeprowadzali więźniów w głąb Rzeszy. Pochód nazwany „marszem śmierci” wiódł przez ziemię wodzisławską. Na trasie Żory-Wodzisław Śląski zginęło 561 więźniarek z głodu, wycieńczenia lub od kul esesmanów. Część więźniów miała zostać załadowana do węglarek i wywieziona w głąb Rzeszy. 44 spośród nich straciło życie na terenie Wodzisławia Śląskiego. Ich ciała leżące w mieście pochowano w wyrobisku popiaskowym, gdzie wystawiono pomnik i krzyż. Miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne, zwłaszcza tak wyraziste na obszarze Górnego Śląska są wyjątkowymi wyróżnikami, a nawet wyznacznikami krajobrazu.

Pomnik Powstańców Śląskich w Wodzisławiu Śląskim. Fot. K. Pukowiec-Kurda.

9. Krzyże pokutne na placu przykościelnym

- Historia, lokalizacje.
- Krzyże pokutne jako wybitnie „śląski” wyznacznik krajobrazu.

Elementem charakterystycznym dla obszaru Górnego Śląska jest obecność krzyży pokutnych. Na ziemiach polskich zachowało się około 600 krzyży, z czego ponad 500 na Śląsku. Zwyczaj stawiania kamiennych krzyży dotarł z zachodu, a ich wystawianie miało charakter pokuty za winy, dlatego powstawały w miejscach zbrodni. Z czasem zaczęły się pojawiać w innych miejscach i miały różny charakter, a z każdym z nich związana jest legenda. Wyróżnić można krzyże nagrobne, dziękczynne, pamiątkowe, przeciw zarazie i pokutne. Przybierały różne formy, ale do najczęstszych należą wyobrażenia miecza i krzyża, a także noża, kuszy, topora lub włóczni. Większość krzyży pokutnych wpisana została do rejestru zabytków. Na terenie ziemi wodzisławskiej znajduje się aż 11 krzyży pokutnych, przeważnie wykonanych z piaskowca, w formie krzyża łacińskiego, czasami z widocznymi deformacjami. Ze względu na wielość informacji jakie niosą (czas powstanie – średniowiecze, geneza, informacja wykute na krzyżach) uznawane są za wyróżnik krajobrazu Górnego Śląska.

Krzyże pokutne w Wodzisławiu Śląskim. Fot. K. Pukowiec-Kurda.

Ciekawe materiały:

Lipok-Bierwiazek M., 1998: Przy śląskich drogach. Kapliczki i krzyże przydrożne na Górnym Śląsku: Wydanie: Muzeum Śląskie, s. 220.

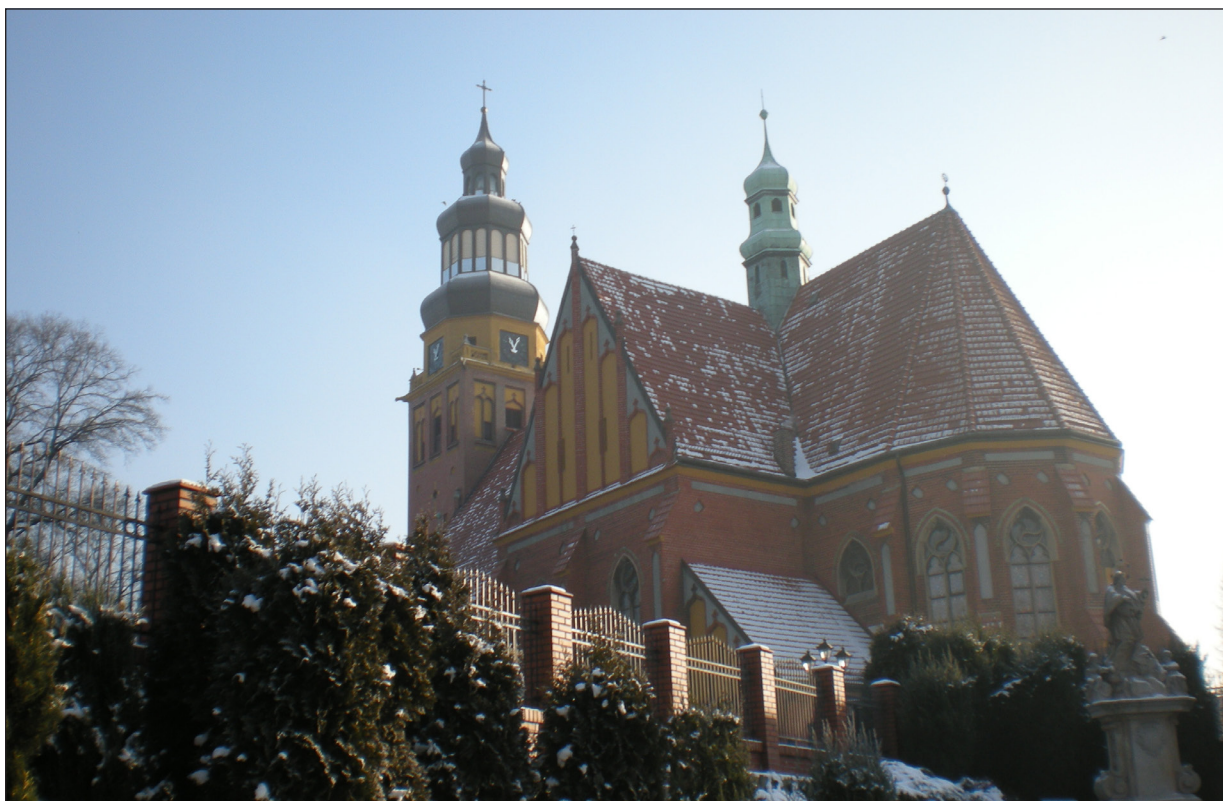
10. Kościół WNMP w Wodzisławiu Śląskim

- Neogotyck jako wyróżnik Górnego Śląska.
- Kwartal sakralny miasta.
- Kościół katolicki jako kolejny element wielowyznaniowości tożsamości krajobrazu.

Na ziemię śląską napływały trendy architektoniczne z całej Europy, dzięki czemu na tym obszarze znajdują się liczne zabytki, reprezentujące większość stylów architektonicznych. W okresie uprzemysławiania Górnego Śląska powstawały liczne budynki użyteczności publicznej: szkoły, poczty, ale także kościoły. Architektonicznie dominował tzw. styl historyzmu, czyli korzystanie z elementów architektonicznych poprzednich stylów, ale w nowym wydaniu. Dzięki temu powstawały obiekty neoromańskie, neogotyckie, neorenesansowe i neobarokowe. W przypadku obiektów sakralnych, najczęściej nawiązywano do architektury gotyckiej. Kościołem neogotyckim jest świątynia Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Wodzisławiu Śląskim. Jest to kościół trzynawowy, zbudowany na planie krzyża i nieorientowany. Powstał w latach 1909-1911 wg projektu L. Schneidera i został w 1994 roku wpisany do rejestru zabytków. Jego bryła odznacza się pięknem architektonicznych rozwiązań, a wnętrza wysokimi walorami artystycznymi i estetycznymi. Stanowi centralny punkt kościelnego kwartału miasta i stoi w miejscu wcześniejszej średniowiecznej świątyni, która uległa pożarowi. Posadowiony jest w najwyższym punkcie Starego Miasta, a dodatkowo na ruinach poprzedniego kościoła co sprawia, że jego wieża jest widoczna w krajobrazie miasta jako dominanta krajobrazowa, czyli najwyższy punkt, górujący nad sylwetą Wodzisławia Śląskiego. Kościół otoczony jest cmentarzem, co jest pozostałością średniowiecznego sposobu pochówku, wokół kościoła parafialnego. Kościół katolicki jest reprezentantem trzeciego funkcjonującego w mieście wyznania – katolickiego. Ta wielowyznaniowość, a przez to wielokulturowość jest wyjątkowo widoczna w obrębie niewielkiego powierzchniowo Starego Miasta w Wodzisławiu Śląskim.

Ciekawe materiały:

Tkocz M., Kaczyński J.; współpraca Płonka B., 2007: Historia parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Wodzisławiu Śląskim. Wodzisław Śląski: Parafia Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Wodzisławiu Śląskim, 2007. s.192.

Kościół WNMPw Wodzisławiu Śląskim. Fot. K. Pukowiec-Kurda.

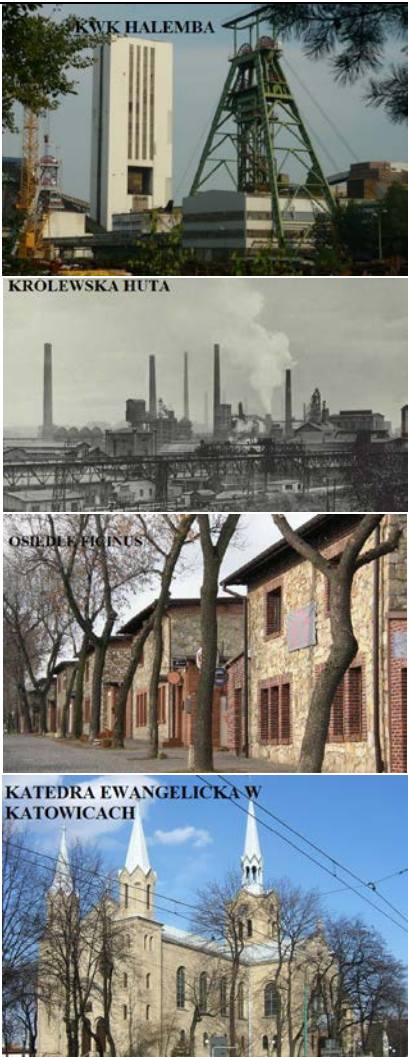
Materiały dodatkowe do spaceru Tożsamość krajobrazu kulturowego:

Ćwiczenie terenowe z identyfikacji krajobrazu Górnego Śląska (na przykładzie wybranego miasta). Można je również wykonać w innym regionie, uwzględniając lokalne cechy krajobrazowe.

Podczas spaceru krajobrazowego i omawiania kolejnych punktów, dobranych pod względem występowania cech charakterystycznych, wyróżników i wyznaczników krajobrazu, uczestnicy spaceru mogą wypełniać kartę pracy terenowej – tabelę z elementami tożsamości krajobrazu. Dla jasności i zrozumienia zadania, poniżej zamieszczono uzupełnioną kartę pracy terenowej dla krajobrazu Górnego Śląska oraz wzór tabeli do uzupełnienia.

Ze względu na poruszaną tematykę tożsamości krajobrazu, jej wybitną interdyscyplinarność konieczne jest prowadzenie spaceru w narracji opowiadania o powstawaniu miasta, uwzględniając jego ewolucyjne kształtowanie się. Ta tematyka wymaga uzupełnienia spaceru o informacje historyczne, dziedzictwa kulturowego, etnograficzne itd. w zależności od charakteru regionu i wybranego miejsca. Tylko taki sposób prowadzenia pozwoli uczestnikom zrozumieć tożsamość krajobrazu miejsca, znaleźć jego cechy szczególne i przypisać je do odpowiednich rubryk w tabeli. Uzupełnianą kartę pracy terenowej można wzbogacać o zdjęcia, mapy, szkice terenowe itd.

Cecha krajobrazu	Charakterystyka cechy	Lokalizacja	Odniesienie przestrzenne
Cecha charakterystyczna	Cecha wynikająca z tła krajobrazowego: – pola orne – zazwyczaj małopowierzchniowe o układzie przeważnie szachownicowym, – tereny górnicze i pogórnice – wielko powierzchniowe tereny zabudowy kopalnianej, zwałowisk i hałd, obszarów z infrastrukturą górniczą, a także terenów zdegradowanych (niecki zapadliskowe), – tereny przemysłowe – wielkopowierzchniowe obszary zakładów przemysłu tradycyjnego i nowoczesnego wraz z infrastrukturą towarzyszącą np. centrami logistycznymi, przeładunkowymi, siecią dróg dojazdowych, – zabudowa miejska – obszary miast dużej i średniej wielkości, cechujące się występowaniem zabudowy zarówno mieszkaniowej jak i handlowo-usługowej, w tym wysokościowców – lasy – obszary głównie lasów mieszanych, częściowo sztucznie nasadzonych, pełniących funkcje ochronne, rekreacyjne i ekologiczne dla terenu metropolii	– Pola orne zlokalizowane zazwyczaj w obszarach peryferyjnych miast i dzielnicach o charakterze wiejskim np. Dąbrowka Wielka, Maciejkowice, Kostuchna, Paniowy i Śmiłowice. – Tereny górnicze i pogórnice zlokalizowane w okolicy istniejących lub dawnych kopalń węgla kamiennego np. Bobrek w Bytomiu, Wujek w Brynowie w Katowicach, Andaluzja w Kamieniu w Piekarach Śląskich. – Obszary przemysłowe – zlokalizowane w tzw. strefach przemysłowych np. w Tychach, Gliwicach – Obszary miejskie stanowią centralne i śródmiejskie dzielnice największych miast regionu np. Katowic, Bytomia, Chorzowa, Mikołowa, Siemianowic Śląskich – Obszary leśne stanowią zarówno śródmiejskie i śródmiejskie wyspy np. Las Panewnicki jak i tzw. Leśny Pas Ochronny wokół dawnego GOP stanowiący Lasy Lublinieckie, Lasy Pszczyńskie i Lasy Raciborskie	

Cecha krajobrazu	Charakterystyka cechy	Lokalizacja	Odniesienie przestrzenne
Wyróżnik krajobrazu	– Kopalnie węgla kamiennego – zakłady produkcji węgla metodą podziemnego wydobywania, składające się z charakterystycznych zabudowań szybów kopalnianych, budynków administracji, łaźni – Huty metali – związane z lokalizacją źródła energetycznego – węgla kamiennego, zakłady z charakterystyczną zabudową, kominami, kombinatami wielkich pieców – Osiedla robotnicze – osiedla mieszkaniowe budowane dla pracowników kopalń węgla, w różnych okresach czasu, dlatego różnią się stylem, formą i czasem powstania – Obiekty sakralne innych wyznań – obecność dawnych synagog lub zborów protestanckich związana jest z napływem przemysłowców do regionu węglowego oraz uwarunkowań historycznych (dawny zabór pruski)	– Kopalnie zlokalizowane nad pokładami surowca np. Wujek w Katowicach, Julian w Piekarach Śląskich, Bobrek w Bytomiu, Halemba w Rudzie Śląskiej – Huty zlokalizowane w pobliżu linii kolejowych i kopalni węgla kamiennego, często w centrach miast/dzielnic np. dawna huta w Szopienicach, Królewska Huta w Chorzowie – Osiedla w pobliżu kopalń węgla kamiennego np. Nikiszowiec w Katowicach, Kaufhaus, Ficus w Rudzie Śląskiej, Zgorzelec w Bytomiu – Obiekty w centrach miast np. Wielka Synagoga w Katowicach, Katedra Ewangelicka w Katowicach, Kościół Ewangelicki w Bytomiu-Miechowicach	 KWK HALEMBA KROLEWSKA HUTA OSIEDLE FICINUS KATEDRA EWANGELICKA W KATOWICACH

Cecha krajobrazu	Charakterystyka cechy	Lokalizacja	Odniesienie przestrzenne
Wyznacznik krajobrazu	- Krzyże pokutne – kamienne krzyże stawiane od średniowiecza do XVIII w. w miejscach zbrodni, niosą informacje o wydarzeniu i czasie powstania - Pałace i wille przemysłowców – pałace stawiane przez rodziny będące właścicielami zakładów przemysłowych, głównie kopalni węgla kamiennego w okresie od XVIII do początku XX wieku, niosą informację o stylu architektonicznym i czasie powstania	- Zazwyczaj zlokalizowane przy drogach polnych, na skrzyżowaniach, przy kościołach np. Bytom Łagiewniki, Mikołów Bujaków - Pałace stawiane w atrakcyjnych lokalizacjach np. w otoczeniu parku, nad zbiornikiem wodnym, jednocześnie w bliskiej odległości od swoich kopalń np. Pałac w Świerklańcu, Willa Goldsteinów w Katowicach, Willa Caro w Gliwicach, Willa Fitznera w Siemianowicach Śląskich	

Źródło: Opracowanie własne przy użyciu materiałów graficznych z Geoportal.gov. pl (ortofotomapy) oraz Grafik Google (zdjęcia).

Wzór pustej karty pracy terenowej – tabeli do spaceru Tożsamość krajobrazu kulturowego (miasta, regionu)

Karta cech krajobrazu

Region/Miasto

Cecha krajobrazu	Charakterystyka cechy	Lokalizacja	Odniesienie przestrzenne
Cecha charakterystyczna	—		
Cecha krajobrazu	Charakterystyka cechy	Lokalizacja	Odniesienie przestrzenne
Wyróżnik krajobrazu	—	—	
Cecha krajobrazu	Charakterystyka cechy	Lokalizacja	Odniesienie przestrzenne
Wyznacznik krajobrazu	—	—	

Krajobrazowy palimpsest – gospodarowanie człowieka w warunkach środowiska górskiego i jego krajobrazowe skutki

Miejsce: Góra Grojec w Żywcu

Cel spaceru: zapoznanie z krajobrazowymi skutkami różnych form współczesnej i historycznej działalności człowieka w obszarach górskich

Problematyka: Spacer krajobrazowy ukazuje, w jaki sposób decyzje podejmowane przez człowieka dotyczące przeznaczenia różnych obszarów wpływają na krajobraz. Uczestnicy mają okazję poznać, jak na przestrzeni wieków zmieniał się krajobraz góry Grojec i okolic. Spacer pozwala również dostrzec krajobrazowe skutki procesów przyrodniczych, takich jak zarastanie terenów porzuconych przez ludzi, oraz skutki historycznej i współczesnej działalności człowieka, w tym procesów takich jak rozpraszanie zabudowy czy rozwój infrastruktury drogowej. Spacer łączy tematykę wpływu czynników przyrodniczych i historycznych ze współczesnymi wyzwaniami dotyczącymi użytkowania ziemi i planowania przestrzennego. Jednocześnie skłania do refleksji nad dynamicznymi przemianami krajobrazu Kotliny Żywieckiej i znaczeniem takich miejsc jak Góra Grojec.

Czas przejścia: ok. 2,5 h

Długość trasy: 3 km

Skala trudności: trudna trasa spacerowa, przebiega głównie drogami o nieutwardzonej nawierzchni

Przebieg spaceru:

1. Amfiteatr pod Grojcem (miejsce zbiórki)
2. Miejsce dawnej eksploatacji rud żelaza
3. Mały Grojec
4. Nieczynny wyciąg narciarski na Małym Grojcu
5. Zarastające grunty rolne na Małym Grojcu
6. Średni Grojec
7. Miejsce dawnej eksploatacji wapienia
8. Wapiennik
9. Amfiteatr pod Grojcem – miejsce zakończenia

Plan przebiegu spaceru krajobrazowego.

OPIS PUNKTÓW:

1. Amfiteatr pod Grojcem – miejsce zbiórki

Ze względu na swoje położenie, Amfiteatr pod Grojcem jest doskonałym punktem do rozpoczęcia spaceru krajobrazowego na Górę Grojec. Bliskość centrum miasta sprawia, że dotarcie tutaj z centrum miasta zajmuje tylko około 20 minut spacerem. Przed amfiteatrem znajduje się także parking, co ułatwia organizację w przypadku wycieczek autokarowych.

W tym miejscu przed rozpoczęciem spaceru warto:

- przedstawić uczestnikom cel spaceru i jego główne założenia,
- wskazać przebieg trasy przedstawiony na tle ortofotomapy, wyjaśniając jednocześnie czym jest ortofotomapa i jak przedstawia ona nasz świat,
- zachęcić uczestników spaceru do uważnego obserwowania otoczenia i poszukiwania pierwszego obiektu na trasie – miejsca dawnej eksploatacji rud żelaza (stanowisko nr 2).

Ciekawe materiały:

Jak pobrać dane przestrzenne? Ortofotomapę, jak i wiele innych danych przestrzennych, można bezpłatnie pobrać z Geoportalu i wykorzystać jako narzędzie edukacyjne. To doskonały sposób na uatrakcyjnienie zajęć. Szczegółowy instruktaż pobierania danych z geoportalu znajdziesz w tym filmie: YouTube – Pobieranie danych z geoportalu: <https://www.youtube.com/watch?v=7VsYSZxEkqE>

2. Miejsce dawnej eksploatacji rud żelaza

Jeśli uczestnicy spaceru nie zauważą samodzielnie miejsca dawnej eksploatacji rud żelaza, warto pomóc im w zlokalizowaniu tego miejsca, które znajduje się po lewej stronie trasy spaceru. Eksploatację rud żelaza na potrzeby hut żelaza w Węgierskiej Górcie i Sporyszu prowadzono w tym rejonie w XIX w., jednak ze względu na niewielkie ilości żelaza, była to działalność na mniejszą skalę. Po zakończeniu wydobywania teren ten został ponownie porośnięty przez las, co jest wynikiem typowego dla naszej strefy klimatycznej procesu sukcesji wtórnej lasu.

Temat do dyskusji:

Po rozpoznaniu obiektu uczestnicy spaceru mogą spróbować opisać to miejsce, co stanowi doskonałą okazję do wyjaśnienia procesu sukcesji wtórnej lasu.

Ciekawe materiały:

Szwagrzyk J., 2004: Sukcesja leśna na gruntach porolnych; stan obecny, prognozy i wątpliwości. Sylwan, 148(04), 53-59: Artykuł prezentuje stan wiedzy na temat wtórnej sukcesji leśnej w Polsce, jej tempa i zasięgu na tle innych krajów Europy Środkowej oraz wyzwań związanych z kształtowaniem składu gatunkowego, struktury i funkcji ekologicznych nowo powstających lasów. <https://agro.icm.edu.pl/agro/element/bwmeta1.element.agro-article-bd4e72d3-7c17-4188-9c4a-9a0804d7992f>

3. Mały Grojec (422 m n.p.m.)

Już po kilkunastu minutach wędrówki można zauważyć, że Grojec jawi się jako góra kontrastów. Po pierwsze, stoki strome sąsiadują tutaj z łagodniejszymi zboczami. Po drugie, górę w przeszłości pokrywały pola uprawne, łąki i pastwiska, ale w ich bezpośrednim sąsiedztwie znajdowały się miejsca eksploatacji rud żelaza i wapieni. Po trzecie, występują tu zarówno zbiorowiska ciepło- i sucholubne (murawa kserotermiczna na stokach opadających stromo ku Sole), jak i wilgociolubne (torfowisko wysokie, chronione jako użytek ekologiczny „Stówek na Kosarach pod Hyśkowcem”). Wreszcie Grojec stanowi „wyspę” otoczoną ze wszystkich stron terenami zabudowanymi Żywca, Zabłocia, Wieprza i Sporysza.

Zabudowa wypełnia dno Kotliny Żywieckiej, a widok na nią staje się coraz szerszy wraz przebiegiem spaceru. Już z tego miejsca można zauważyć, że zabudowa sięga miejscami wyżej, tak jak w przypadku wsi Ostre, której zabudowa wkroczyła na stoki Beskidu Śląskiego (nawet 600 m n.p.m.). Współcześnie może się to wydawać mało korzystną lokalizacją, ale to czynniki historyczne zdecydowały o jej powstaniu na pocz. XVII w. Wzrost liczby ludności zmusił do poszukiwania nowych miejsc pod zasiedlenie, które wówczas były dostępne już tylko w wyższych położeniach.

Temat do dyskusji:

To doskonałe miejsce, aby obserwować rozmieszczenie zabudowy i omówić czynniki, które miały wpływ na rozmieszczenia osadnictwa.

Ciekawe materiały:

Nejfeld P., 2001: Ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna „Wzgórze Grojec”.

Przewodnik zawiera szczegółowy opis ścieżki przyrodniczo-dydaktycznej na Grojec; zawiera bogate informacje na temat zbiorowisk roślinnych i ciekawych okazów gatunków roślin.

Biblioteka Monitoringu Środowiska – Murawy kserotermiczne

Bogate źródło wiedzy na temat muraw kserotermicznych

https://siedliska.gios.gov.pl/images/pliki_pdf/publikacje/pojedyncze_metodyki_dla_siedlisk/Murawy-kserotermiczne-Festuco-Brometea-i-ciepolubne-murawy-z-Asplenion-septentrionalis-Festucion-pallescentis.pdf

Stówek na Kosarach pod Hyśkowcem – film przygotowany przez Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego: https://www.youtube.com/watch?v=zLjnqu_YM9Y

4. Nieczynny wyciąg narciarski na Małym Grojcu

W tym miejscu rozpościera się panorama miasta Żywca, co stanowi doskonałą okazję do zaobserwowania zmian, jakie zaszły w jego krajobrazie. Można sprawdzić, które elementy krajobrazu są trwałe, a które uległy przekształceniom. To także dobry moment na ćwiczenie pracy z mapą w terenie. W tym celu można wykorzystać archiwalną austriacką mapę katastralną Żywca z 1844 r., dostępną w serwisie „Szukaj w Archiwach”. Mapa ta, sporządzona w skali 1:2880 na potrzeby podatkowe, dostarcza bardzo dokładnych danych o układzie miasta w poł. XIX w.

Aby zorientować archiwalną mapę w terenie najlepiej jest odnaleźć przynajmniej dwa obiekty, które przetrwały do dziś – są to Konkatedra Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i kościół pw. Przemienienia Pańskiego. Następnie można porównać historyczny obraz miasta na mapie z jego współczesnym wyglądem. Do elementów, które zachowały się do dziś należą m.in. średniowieczny układ urbanistyczny miasta z kamienicami, wspomniane wcześniej kościoły, a także park wraz z zamkiem i pałacem. Warto jednak zaznaczyć, że te ostatnie obiekty nie widnieją na mapie katastralnej Żywca, ponieważ w XIX w. należały do odrębnej gminy katastralnej Iseb – jej mapę również można znaleźć w serwisie „Szukaj w Archiwach”. Porównując mapę z aktualnym krajobrazem, można zauważyć wiele zmian, m.in. powstanie osiedli mieszkaniowych (Młodych, Parkowego, 700-lecia), rozrost zabudowy jednorodzinnej na Górze Burgałowskiej na dawnych terenach rolniczych oraz utworzenie Jeziora Żywieckiego, które pochłonęło wsie Stary Żywiec, Zarzecze i Tresną. Od połowy XIX w. miasto znacząco się rozrosło, a każda decyzja o zmianie przeznaczenia terenu wiązała się często z bezpowrotną utratą dotychczasowych funkcji terenu. Jednak decyzje te były podyktowane zmieniającymi wraz z biegiem czasu potrzebami człowieka. Wyrazem zmieniających się potrzeb są zmiany krajobrazu, gdyż krajobraz jest wizualizacją tego, jak człowiek gospodaruje przestrzenią.

Analizę zmian można pogłębić korzystając z archiwalnych zdjęć lotniczych. Dobrym rozwiązaniem jest wykorzystanie załączonego zdjęcia lotniczego Żywca z 1958 r. Porównanie współczesnego krajobrazu z lotniczymi zobrazowaniami z poł. XX w. i archiwalną mapą z poł. XIX w. ukazuje, że przez pierwsze ponad 100 lat zmiany w mieście były stosunkowo niewielkie, natomiast kolejne dekady przyniosły dynamiczny rozwój zabudowy. Prowadzone w różnych częściach świata badania zmian krajobrazu dowodzą, że tempo zmian stale rośnie – przestrzeń jest coraz intensywniej zagospodarowywana, a obszary przyrodnicze kurczą się w szybkim tempie. Wzrost intensyfikacji wykorzystania środowiska przez człowieka obserwowany po II wojnie światowej został określony mianem „wielkiego przyspieszenia”, co doskonale ilustruje film Davida Attenborough pt. „Życie na naszej planecie”.

Po analizie zmian krajobrazu Żywca warto przejść do kolejnego zagadnienia, które dotyczy śladów dawnej działalności rolniczej na Grojcu. O ile na współczesnym zdjęciu lotniczym Grojec jawi się głównie jako góra zarastająca krzewami i drzewami, to wykorzystanie zobrazowań pochodzących z lotniczego skaningu laserowego pozwala odkryć niemal zupełnie zakryty świat różnych form terenu, kryjących się pod pokrywą roślinną. Widać to w załączonych zobrazowaniach, na których Grojec jawi się jako teren pełny różnych obiektów o mniej lub bardziej regularnych kształtach. Największe powierzchnie na tym obszarze zajmują regularne linie tworzące wąskie prostokąty – to skarpy teras rolnych oddzielające poszczególne działki rolne. Warto zachęcić uczestników do ich odnalezienia w drodze do kolejnego stanowiska.

Ciekawe materiały:

Serwis <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/>

Portal „Szukaj w Archiwach” to internetowa platforma, która umożliwia dostęp do zasobów Archiwów Państwowych, w tym dokumentów, zdjęć, map i innych materiałów historycznych. Dla nauczyciela geografii może być cennym narzędziem, ponieważ sporo materiałów, w tym mapy i fotografie, mogą służyć edukacji regionalnej oraz lepszemu zrozumieniu zmian krajobrazu i rozwoju przestrzennego.

„Życie na naszej planecie” – film dokumentalny z 2020 r., który jest wyjątkowym świadectwem życia Davida Attenborougha – znanego brytyjskiego przyrodnika, dziennikarza i producenta telewizyjnego. Film opowiada nie tylko o pracy i życiu przyrodnika, ale dokumentuje zmiany, jakie zaszły w przyrodzie w ciągu ostatnich kilkunastu lat. To także apel o ratowanie naszej planety i ochronę jej naturalnego środowiska przed nieodwracalnymi zniszczeniami: <https://www.youtube.com/watch?v=Uuwue81sHWA>

5. Zarastające grunty rolne na Małym Grojcu

Na tym stanowisku warto omówić pozostałości po dawnej działalności człowieka na Grojcu, widoczne na zobrazowaniach z lotniczego skaningu laserowego. Technologia ta pozwala zajrzeć pod pokrywą roślinną i odkryć ślady przeszłości, które w terenie bywają trudno dostrzegalne. Wspólnie z uczestnikami spaceru można opisać te obiekty i spróbować rozpoznać ich pierwotne funkcje. Wśród tych obiektów można wymienić:

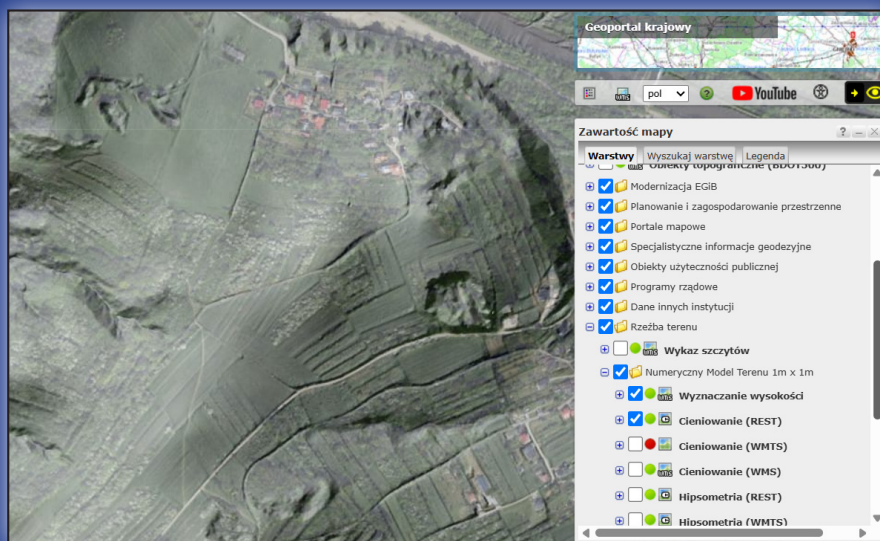
- wspomniane już wcześniej skarpy teras rolnych, które wskazują na miejsca uprawy ziemi w przeszłości,
- wyrobiska po eksploatacji wapienia, którą prowadzono tutaj od XIX w. – przy jednym z takich wyrobisk znajduje się stanowisko nr 7,
- stanowisko archeologiczne na szczycie Grojca,
- stawy hodowlane w Zabłociu nad Sołą u podnóża góry Grojec.

Obiekty te dobitnie wskazują, że krajobraz może w sobie przechowywać informacje o dawnym sposobie użytkowania jakiegoś obszaru. Dotyczy to zwłaszcza obszarów porzuconych, na które wkracza roślinność, która niejako „konserwuje” to, co stworzył wcześniej człowiek. I choć często obiekty te są trudno dostrzegalne w terenie, to technologia lotniczego skaningu laserowego często pozwala na ich zidentyfikowanie. Współcześnie lotniczy skaningu laserowy stał się nieocenionym narzędziem w badaniach archeologicznych i geograficznych, umożliwiającym odkrywanie ukrytych w terenie świadectw przeszłości.

Ciekawe materiały:

Opcja cieniowania rzeźby na geoportalu

Aby zobaczyć ukryte pod roślinnością formy rzeźby terenu można skorzystać z opcji „Cieniowanie” znajdującej się na geoportalu w zakładce „Rzeźba terenu”

Relief Visualization Toolbox

Aby wygenerować bardziej zaawansowane techniki wizualizacji danych z lotniczego skaningu laserowego, można skorzystać z bezpłatnej aplikacji Relief Visualization Toolbox (RVT): <https://iaps.zrc-sazu.si/en/rvt>. Wystarczy pobrać numeryczny model terenu z geoportalu i przetworzyć go zgodnie z instrukcją zawartą na stronie aplikacji.

„Zapomniane ślady puszczy”

„Zapomniane ślady w Puszczy” – film dokumentalny przedstawiający wyniki badań archeologicznych prowadzonych w latach 2016-2019 na terenie polskiej części Puszczy Białowieskiej. Produkcja ukazuje odkrycia związane z dziedzictwem kulturowym tego obszaru, realizowane przez Instytut Badawczy Leśnictwa we współpracy z innymi instytucjami naukowymi: <https://www.youtube.com/watch?v=teinPp-Chnw>

Jucha W., Marszałek A., 2016: Zastosowanie danych ALS do interpretacji dawnych i współczesnych form użytkowania terenu na przykładzie wzgórza Grojec. Roczniki Geomatyki-Annals of Geomatics, 14(4 (74)), 465-476: <http://rg.ptip.org.pl/index.php/rg/article/view/RG2016-4-JuchaMarszalek>

Artykuł przedstawia zastosowanie danych z lotniczego skanowania laserowego LiDAR do analizy historycznego i współczesnego użytkowania terenu na przykładzie wzgórza Grojec, uwzględniając ślady działalności rolniczej, gospodarczej i archeologicznej.

6. Średni Grojec (474 m n.p.m.)

To stanowisko oferuje najbardziej rozległą panoramę na trasie spaceru. Z tego miejsca można podziwiać Kotlinę Żywiecką otoczoną zamykającymi ją pasmami Beskidu Śląskiego, Małego, Małkowskiego i Żywieckiego. Jest to doskonała okazja do omówienia różnych zagadnień związanych ze zmiennością krajobrazu oraz konsekwencjami tych zmian zarówno dla środowiska przyrodniczego, jak i dla życia człowieka. Krajobraz widziany z tej perspektywy można porównać do księgi lub palimpsestu, w którym zapisane są ślady różnych epok i procesów. Wśród nich wymienić można:

- ciągle jeszcze widoczny układ zabudowy typowy dla wsi łańcuchowej, którego geneza sięga średniowiecza – widoczne wsie Pietrzykowice i Radziechowy;
- proces zacierania średniowiecznego układu zabudowy spowodowany rozpraszaniem się zabudowy. Zabudowa wkracza na tereny porolne, a jej lokalizacja nawiązuje do granic łąnów wyznaczonych jeszcze w czasach lokacji wsi w średniowieczu. Przykład ten pokazuje, jak czynniki historyczne mogą warunkować przebieg współczesnych przemian krajobrazu;
- droga ekspresowa, jako współczesna „warstwa” w krajobrazie, której zasięg oddziaływania na krajobraz jest dalece większy niż tylko miejsce przebiegu trasy drogowej. Wybudowanie drogi zwiększyło dostępność transportową Kotliny Żywieckiej, przez co stała się ona atrakcyjnym miejscem dla lokalizacji specjalnej strefy ekonomicznej w Wieprzu czy dla celów mieszkaniowych, co widoczne jest w przyroście liczby budynków na przykład w widocznej wsi Radziechowy;
- przemysłowe tereny w dzielnicy Żywca – Zabłociu, jako zapis XIX-wiecznej rewolucji przemysłowej (m.in. Arcyksiążęcy Browar czy Żywieckie Zakłady Papiernicze „Solali”); część zakładów już nie istnieje, co przyczynia się do zmian zagospodarowania tego terenu, które znajdują odzwierciedlenie w krajobrazie;
- Jezioro Żywieckie – przykład całkowitego „zatarcia” wcześniejszego krajobrazu wiejskiego;
- omówiony już wcześniej przykład zachowania średniowiecznego układu zabudowy centrum Żywca oraz zatarcia krajobrazów rolniczych w wyniku wybudowania osiedli mieszkaniowych.

Na tle Kotliny Żywieckiej Grojec jawi się jako góra, którą dotychczas szybkie i intensywne zmiany krajobrazu omijają. Ale to nie oznacza, że do żadnych zmian tutaj nie dochodzi. Sporo tu śladów przeszłości, którym uwagę poświęciliśmy na stanowisku nr 5, ale ślady te zacierają się z każdym nowym drzewem i krzewem, które wyrasta na porzuconych przez człowieka gruntach. Obserwacja zmian, jakie zachodzą w krajobrazie na trasie spaceru pozwala zauważyć, że na części obszarów zmiany te są szybkie (rozpraszanie się zabudowy i lokalizacja strefy ekonomicznej na terenach porolnych), podczas, gdy na innych (góra Grojec) ich przebieg jest powolny i pozornie niedostrzegalny. Jest to proces typowy dla wielu obszarów w krajach wysokorozwiniętych, gdzie

porzuca się tereny mniej dogodne dla działalności człowieka, a intensyfikuje użytkowanie terenów atrakcyjnych. Zjawisko to nazywa się polaryzacją użytkowania ziemi.

Obszary porzucone przez człowieka podlegają procesom renaturalizacji – przyroda przywraca sobie to, co wcześniej odebrał jej człowiek, choć piętno człowieka nadal jest tutaj widoczne.

Krajobraz Grojca został ukształtowany przed wiekami w wyniku prowadzenia na jego terenie uprawy ziemi, koszenia łąk i wypasu zwierząt. Działalność ta kontynuowana była przez kolejne pokolenia, przez co krajobraz był względnie trwały. Krajobrazy takie określa się mianem tradycyjnych, a współczesne zarzucanie rolniczego użytkowania ziemi jest jedną z przyczyn ich zaniku. Jednym z kluczowych problemów współczesnego zagospodarowania przestrzeni jest rozpraszanie zabudowy. Skutkuje ono m.in.:

- zwiększeniem kosztów dostarczania usług publicznych (np. dłuższe trasy dla listonoszy, kurierów, służb ratunkowych, dostępność transportu zbiorowego),
- większym zapotrzebowaniem na infrastrukturę drogową i sieciową,
- degradacją krajobrazu i zmniejszeniem powierzchni terenów przyrodniczych.

Te zagadnienia warto omówić w tej lokalizacji, odwołując się do doświadczeń uczestników spaceru.

Ciekawe materiały:

Suburbanizacja w Polsce

Prezentacja Ministerstwa Infrastruktury i Budownictwa na temat negatywnych skutków chaotycznego rozpraszania zabudowy

https://archiwum.mir.gov.pl/media/61521/A_III_Negatywne_skutki_chaotycznego_rozpraszania_zabudowy.pdf

Wolski J., 2009: Następstwa zaniku antropopresji na obszarach górskich—dyskusja zależności „proces a region” w ujęciu różnoskalowym. Przegląd Geograficzny, 81(1), 47-73.

<https://rcin.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/55621?id=55621>

Artykuł analizuje wpływ zaniku rolniczej działalności człowieka na krajobrazy górskie, wskazując, w jakim stopniu procesy renaturalizacji dawnych obszarów wiejskich zależą od lokalnych uwarunkowań.

7. Miejsce dawnej eksploatacji wapienia

Schodząc z Średniego Grojca warto zatrzymać się w miejscu dawnej eksploatacji wapienia (na samej górze znajduje się kilka takich miejsc). Widoczne są tu ślady w postaci zagłębienia po eksploatacji oraz usypisk z materiału zalegającego nad złożem, który nie nadawał się do wykorzystania. Ponieważ eksploatacja została zakończona kilkadziesiąt lat temu, to obecnie nie widać już tutaj odsłoniętych skał, a teren ten całkowicie pokrył las.

Roślinność, która porasta obszary wcześniej użytkowane przez człowieka określa się często mianem „czwartek przyrody”. Roślinność ta rozwija się samoistnie, w sposób niekontrolowany, bez ingerencji człowieka na opuszczonych, nawet najbardziej zniszczonych terenach. Zachowanie tego typu miejsc ma nie tylko znaczenie dla funkcjonowania środowiska przyrodniczego, ale wpływa też na jakość naszego życia. Grojec jest popularnym miejscem spacerów żywczan, oferującym możliwość obserwacji przyrody i budowania z nią więzi.

Temat do dyskusji:

Warto zastanowić się nad rolą Grojca w życiu mieszkańców Żywca – czy jest on dla nich ważnym miejscem i dlaczego tak chętnie spędzają tu czas?

Ciekawe materiały:

Podręcznik czwarta przyroda – co można zrobić z terenami porzuconymi
Książka to apel o ochronę dzikiej, samoistnie rozwijającej się przyrody w miastach, ukazujący jej wartość ekologiczną i społeczną oraz zachęcający do jej świadomego zachowania jako alternatywy dla uporządkowanych terenów zielonych. Ebook można pobrać nieodpłatnie, po wypełnieniu krótkiej ankiety o nieużytkach na stronie: https://ade.niaiu.pl/zasob/czwarta-przyroda_

8. Wapiennik

Przedostatnie stanowisko na trasie spaceru znajduje się przy nieczynnym od wielu lat piecu wapienniczym. Surowiec do wypalania wapna pozyskiwano w licznych, lecz niewielkich kamieniołomach rozsianych na Grojcu. Dzisiaj obiekt zakrywa gęsta roślinność, a jego przyszłość pozostaje otwartą kwestią.

Temat do dyskusji:

Czy tego typu miejsca warto chronić jako część dziedzictwa kulturowego, czy możemy pozwolić na ich stopniowy zanik?
To stanowisko skłania do refleksji nad znaczeniem takich obiektów i ich rolą w lokalnej historii.

Ciekawe materiały:

Zabytki to Twoje dziedzictwo. Nie pozwól ich niszczyć. Reaguj!
Strona kampanii społecznej, której celem jest pokazanie różnorodności zasobu zabytkowego w Polsce oraz zwrócenie uwagi na niebagatelną rolę, jaką pełnią zabytki w kształtowaniu tożsamości narodowej i regionalnej: <https://zabytki-reaguj.nid.pl/>

9. Amfiteatr pod Grojcem

Spacer kończy się w miejscu rozpoczęcia trasy – na parkingu przy amfiteatrze pod Grojcem. Podczas wędrowki uczestnicy mieli okazję odkryć historię i przyrodę tego wyjątkowego miejsca, zobaczyć, jak krajobraz przechowuje ślady przeszłości oraz jak zmienia się pod wpływem czasu i działalności człowieka. Grojec, choć wydaje się niewielką górą, jest świadkiem wielu procesów – zarówno naturalnych, jak i kulturowych.

Czy spacer pozwolił spojrzeć na to miejsce inaczej? Jakie wrażenia i refleksje pozostawia? To dobry moment, aby podsumować zdobytą wiedzę i podzielić się swoimi spostrzeżeniami.

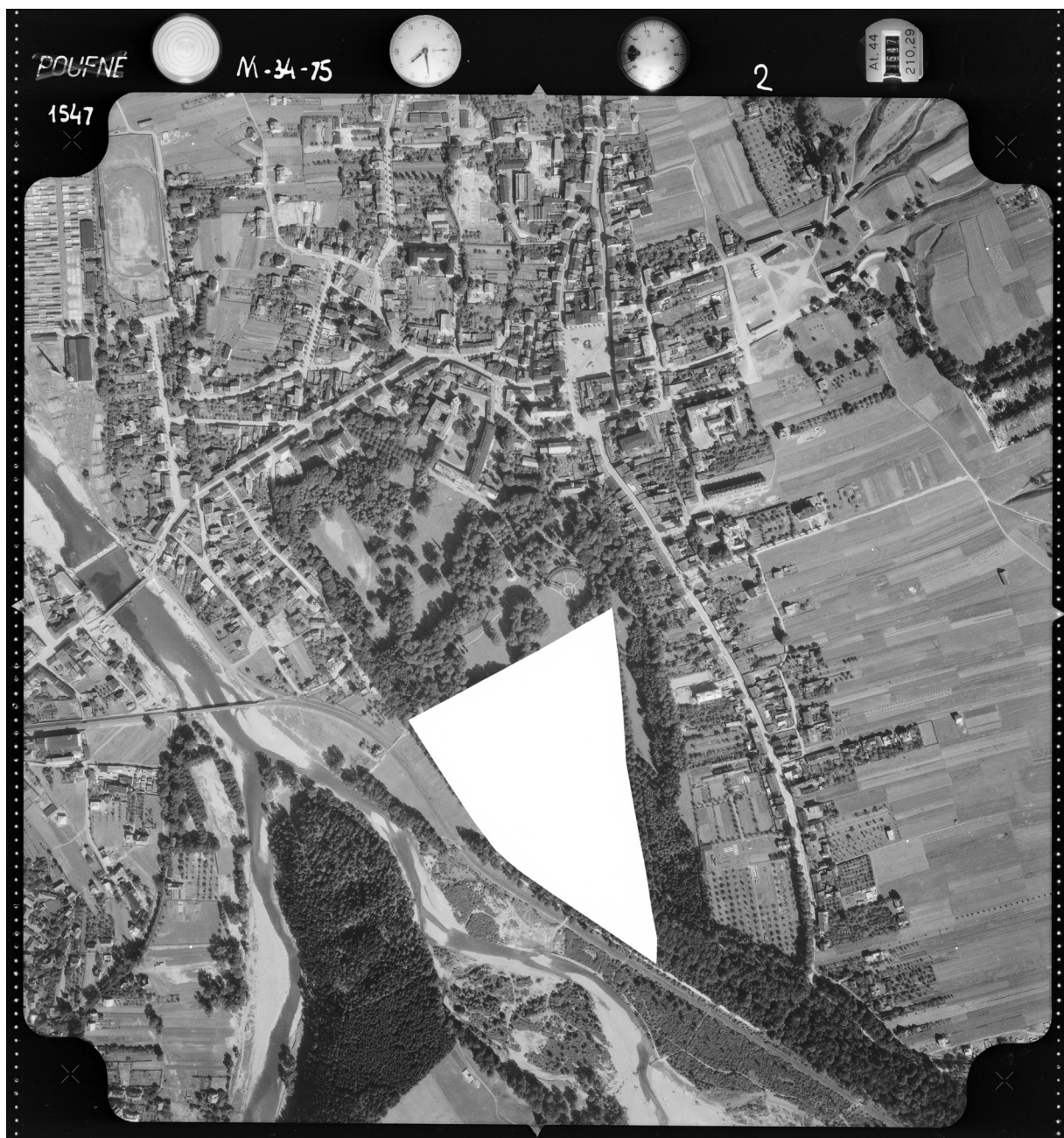
MATERIAŁY KARTOGRAFICZNE I RYCINY DO WYDRUKU

Stanowisko nr 4. Austriacka mapa katastralna z poł. XIX w. na potrzeby określenia zmian w krajobrazie miasta

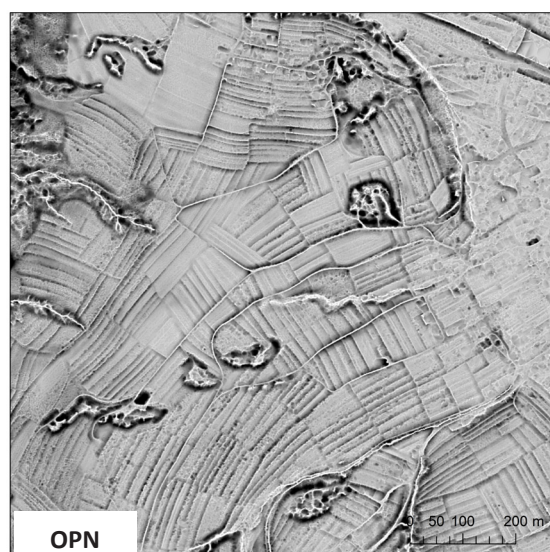
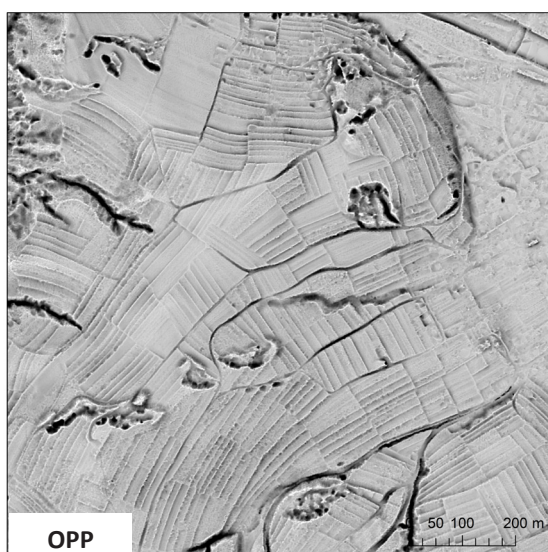
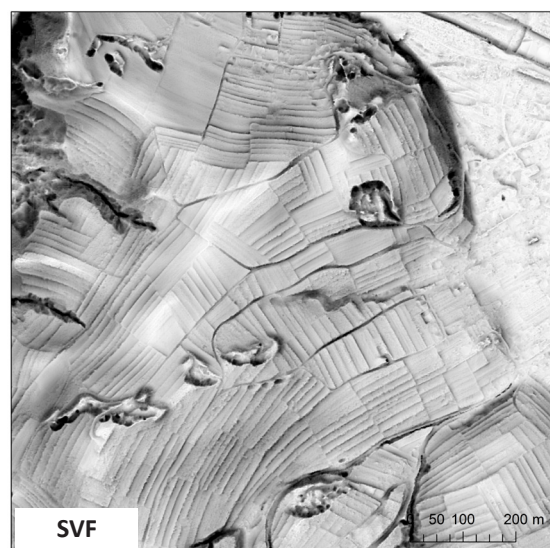
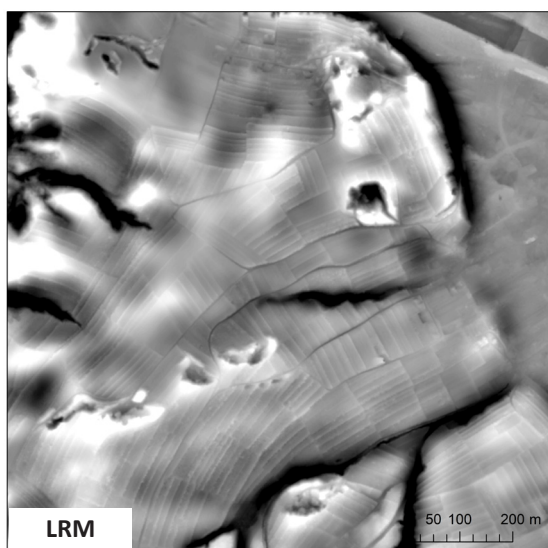
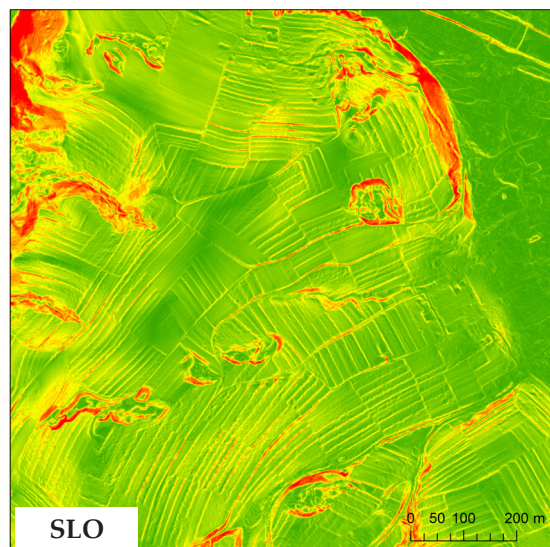
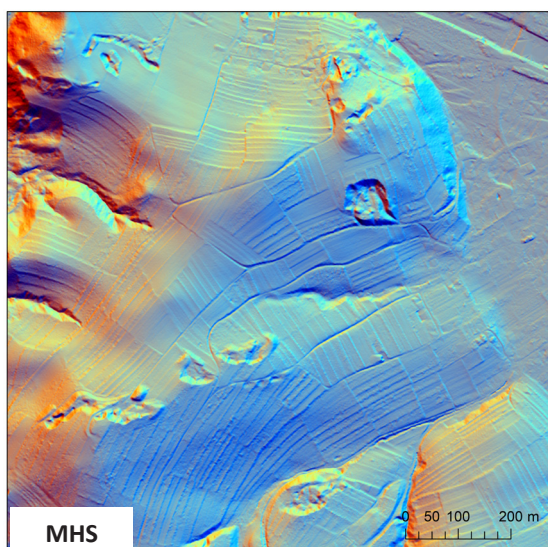
Źródło: szukajwarchiwach.gov.pl.
Sygnatura: 29/280/0/27.1/3301

Stanowisko nr 4. Zdjęcie lotnicze z 1958 r. przedstawiające Żywiec

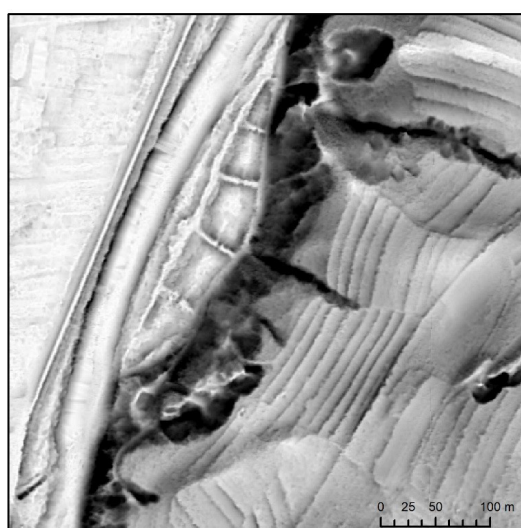
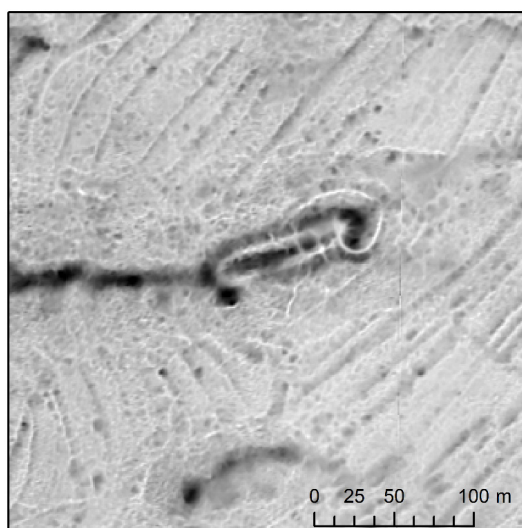
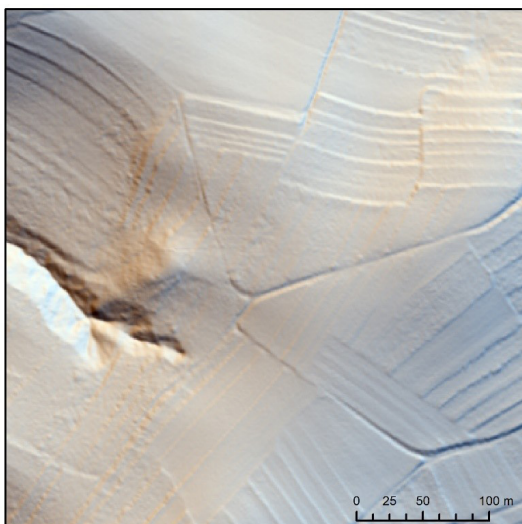
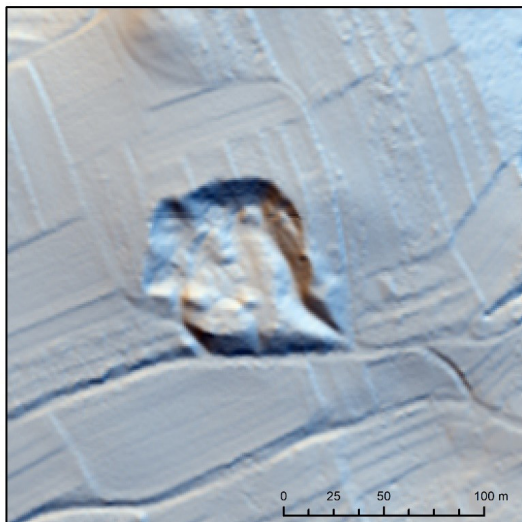
Źródło: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.

Stanowisko nr 5. Zobrazowania pochodzące z lotniczego skaningu laserowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie numerycznego modelu terenu: www.geoportal.gov.pl

Stanowisko nr 5. Wybrane obiekty: miejsce eksploatacji wapieni, terasy rolne i drogi, stanowisko archeologiczne na Górze Grojec, stawy hodowlane pod zboczami Grojca.

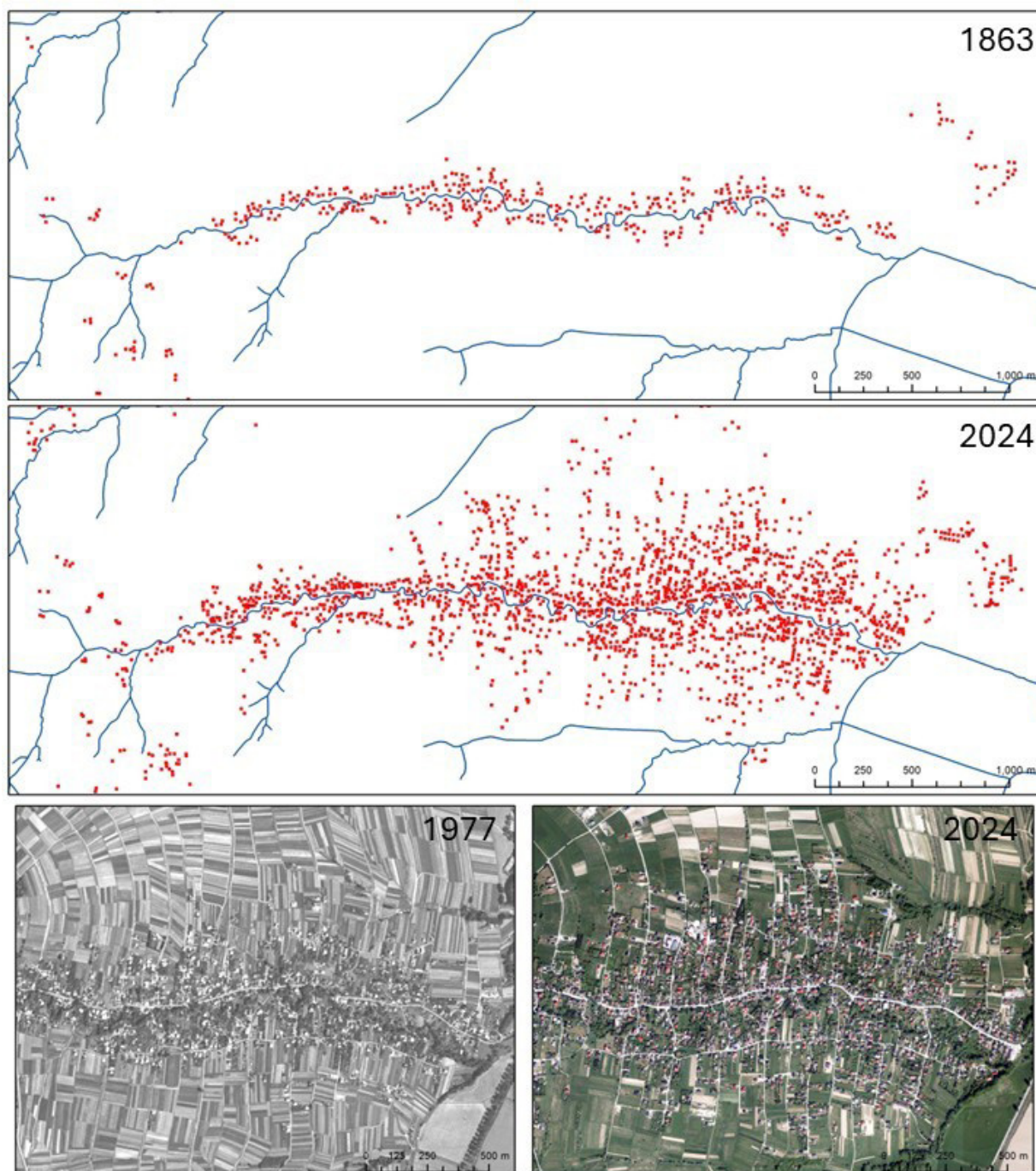
Źródło: opracowanie własne na podstawie numerycznego modelu terenu i ortofotomapy:
www.geoportal.gov.pl

Stanowisko nr 5. Zdjęcie lotnicze z 1958 r. przedstawiające Grojec

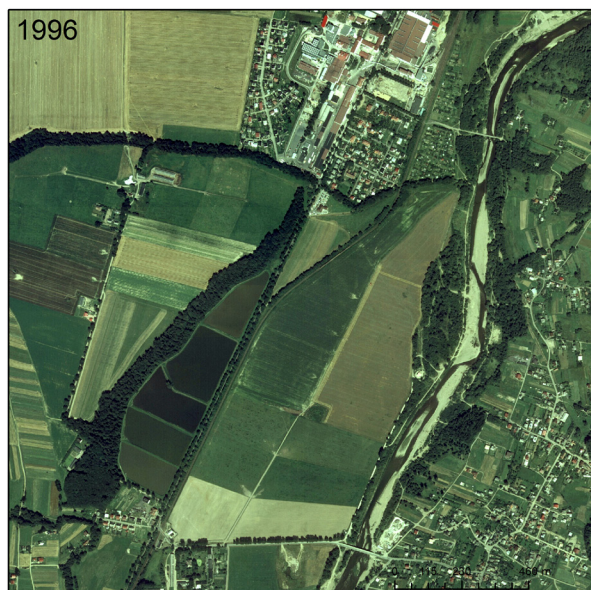
Źródło: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.

Stanowisko nr 6. Rozpraszanie zabudowy prowadzące do zacierania się układu zabudowy, charakterystycznego dla łańcuchówki – przykład wsi Radziechowy. Górne mapy pokazują rozmieszczenie zabudowy w 1863 i 2024 r. Dolne ortofotomapy obrazują wkraczanie zabudowy na dawne pola uprawne

Źródło: opracowanie własne na podstawie: geoportal.gov.pl i GASID – Interaktywna Baza Danych Galicji i Śląska Austriackiego.

Stanowisko nr 6. Lokalizacja specjalnej strefy ekonomicznej w Wieprzu jako efekt poprawy dostępności transportowej będącej wynikiem budowy drogi ekspresowej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: geoportal.gov.pl

SŁOWNIK

Akcent – element krajobrazu wyróżniający się cechami indywidualnymi (barwą, kształtem, kierunkiem linii), oddziałujący na obserwatora, stanowiący widoczny punkt charakterystyczny lub orientacyjny w przestrzeni, o mniejszej sile oddziaływania niż dominanta.

Analiza zasięgu widoczności – proces obliczeniowy polegający na wskazaniu miejsc widocznych oraz niewidocznych na numerycznym modelu terenu ze zdefiniowanych wcześniej tzw. punktów obserwacyjnych.

Cechy charakterystyczne krajobrazu – cecha odnosząca się do ogólnych cech klasyfikacyjnych ukształtowania i pokrycia terenu, pozwalająca na wyodrębnienie określonej grupy i typu krajobrazu.

Ciąg widokowy – zbiór punktów widokowych; odcinek trasy, drogi, ścieżki lub szlaku, wyróżniający się rodzajem widoku lub sposobem jego eksponowania.

Czwarta przyroda – określenie roślinności porastającej tereny użytkowane wcześniej przez człowieka, np. tereny porolne czy nieużytki przemysłowe. Ponadto wyróżnia się pierwszą przyrodę (pozostałości naturalnych ekosystemów), drugą (tereny upraw rolnych, lasy gospodarcze, pastwiska i łąki) oraz trzecią (zieleń urządzona, np. parki i ogrody).

Dominanta – obiekt w krajobrazie o wiodącym oddziaływaniu wizualnym, silna forma przestrzenna wertykalna (wysokościowa) lub horyzontalna (obszarowa).

Ekspozycja bierna, obiekty ekspozycji biernej – widok na obiekt lub zespół obiektów: dominantę, panoramę.

Ekspozycja czynna – widok z punktu, linii lub powierzchni na otoczenie (ogląd z danego miejsca, miejsca, z których oglądany jest krajobraz/widok) (do elementów ekspozycji czynnej zaliczamy punkty i ciągi widokowe).

Ekspozycja terenu – wystawa terenu, kierunek nachylenia zbocza, określony stronami świata.

Krajobraz regionalny – krajobraz ukształtowany na bazie regionalnych uwarunkowań przyrodniczych, historycznych, kulturowych i społecznych, cechujący się występowaniem cech lub obiektów (wyróżników, wyznaczników), umożliwiających na jego jednoznaczną identyfikację z miejscem (jednostką przestrzenną).

Krajobrazy miejskie – to krajobrazy, w których tłem krajobrazowym jest wyodrębniona z otwartego otoczenia intensywna i zwarta, wielkoobszarowa zabudowa o cechach miejskich, w krajobrazach o zachowanym układzie historycznym występuje rynek i koncentryczny układ ulic, widoczna jest obecność historycznych obiektów architektonicznych o cechach osadniczych, funkcjach publicznych i sakralnych. W krajobrazach miast współczesnych wyróżnia się obiekty architektury osadniczej oraz zabudowań o funkcjach publicznych, możliwy jest także plac centralny o funkcjach rynku.

Ortofotomapa – obraz powierzchni terenu, powstały w wyniku przetworzenia zdjęć lotniczych lub satelitarnych. W przeciwieństwie do zdjęć lotniczych czy satelitarnych, ortofotomapa charakteryzuje się m.in. jednolitą skalą dla całej powierzchni terenu.

Oś widokowa – wyobrażalna prosta kierująca wzrok na charakterystyczne elementy zagospodarowania terenu lub terenów (Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody).

Palimpsest – rękopis spisany na materiale, na który nałożono, po wcześniejszym wymazaniu, kilka warstw tekstu. W odniesieniu do krajobrazu palimpsest opisuje wielowarstwowość krajobrazu, w którym określone elementy niosące pewną treść (informację) zostały całkowicie lub częściowo zatarte lub zakryte.

Panorama/sylweta – rozległy widok rozpościerający się na obiekty naturalne i/lub antropogeniczne o cechach indywidualnych mogące być wyróżnikiem krajobrazowym konkretnej jednostki osadniczej lub terenu pozbawionego zabudowy (panorama o charakterze przyrodniczym). Najczęściej jest widoczna z dalekiej perspektywy, często z dróg dojazdowych lub punktów widokowych.

Przedpole ekspozycji – rozległa płaszczyzna umożliwiająca ekspozycję panoramy, rozlegająca się między punktem lub ciągiem widokowym a panoramą, ścianą lub bryłą, którą można obserwować.

Punkt widokowy – miejsce lub punkt topograficznie wyniesiony w terenie, z którego układ wizualny obszaru widzenia dla obserwatora jest szeroki i daleki.

Rewitalizacja – proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, obejmujący kompleksowe przemiany obszaru w zakresie: przestrzennym, funkcjonalnym, urbanistycznym, infrastrukturalnym, społecznym i środowiskowym.

Roślinność potencjalna – hipotetyczny stan roślinności (zbiorowisk roślinnych), jaki mógłby być osiągnięty na drodze naturalnej sukcesji pierwotnej lub wtórnej, gdyby oddziaływania człowieka zostały wyeliminowane, a właściwa dla danego regionu roślinność mogła w pełni wykorzystać możliwości stwarzane przez zróżnicowane siedliska.

Roślinność rzeczywista – roślinność aktualnie istniejąca na badanym obszarze, obejmująca wszystkie zbiorowiska naturalne i antropogeniczne.

Skaning laserowy – technologia polegająca na skanowaniu obiektów za pomocą wiązki laserowej. Skaner laserowy emituje wiązkę, która odbija się od powierzchni obiektu i wraca do skanera. Na podstawie czasu potrzebnego na powrót wiązki, skaner oblicza odległość między sobą a powierzchnią, co daje możliwość uzyskania modelu odzwierciedlającego powierzchnię terenu.

Subdominanta – obiekt w krajobrazie o wiodącym oddziaływaniu wizualnym, silna forma przestrzenna wertykalna lub horyzontalna (przestrzenna) o mniejszej sile oddziaływania niż dominanta.

Sukcesja wtórna lasu – proces wkraczania lasu na teren, gdzie występująca poprzednio roślinność uległa zniszczeniu. Zachodzi często na ugorach, porzuconych łąkach, pożarzyskach czy terenach dawnej eksploatacji odkrywkowej surowców.

Tło krajobrazowe – jednolity rodzaj pokrycia lub użytkowania terenu, który dominuje powierzchniowo w obrębie krajobrazu i jednocześnie stanowi otoczenie większości pozostałych elementów przestrzennych krajobrazu.

Tło widoku, tło ekspozycji – część wnętrza znajdująca się za panoramą, którą obserwujemy.

Tożsamość krajobrazu – jednoznaczny, przestrzenny zapis cech krajobrazowych (wyróżników, wyznaczników i cech charakterystycznych), wynikających zarówno z ewolucji krajobrazu, jego struktury, fizjonomii i percepcji, pozwalający jednoznacznie zidentyfikować krajobraz regionalny.

Usługi ekosystemowe – oryginalnie z języka angielskiego to ecosystem services czyli pl. usługi ekosystemowe, świadczenia ekosystemów, dostarczane przez przyrodę dla człowieka. Mogą być mierzalne np. monetarnie (plony z ha, wielkość połówów) oraz trudne do przeliczenia monetarnego (zapylanie, oczyszczanie powietrza w mieście). Zazwyczaj są obliczane ilościowo i jakościowo np. za pomocą wskaźników. Najbardziej popularna klasyfikacja CICES dzieli je na 3 sekcje, 7 działów, 20 grup i 44 klasy.

Walory krajobrazowe – obiektywne cechy istniejące (zasób) krajobrazu rozpoznane jako wartościowe.

Widok – fragment fizjonomii krajobrazu, odbierany przez obserwatora z określonego miejsca, w jednym polu widzenia.

Wnętrze krajobrazowe – fragment przestrzeni otaczającej obserwatora, wyodrębniony z otoczenia przez odpowiednią kompozycję form ukształtowania i pokrycia terenu.

Wyróżniki krajobrazu – według cecha krajobrazu odnosząca się do konkretnych obiektów, zespołów obiektów lub płatów pokrycia terenu, o szczególnie wyraziście (lub typowo) wykształconych cechach klasyfikacyjnych, wyróżniających te obiekty z ich tła krajobrazowego i pozwalających je zidentyfikować w sposób jednoznaczny.

Wyznaczniki krajobrazu – szczególny rodzaj wyróżnika krajobrazowego, który jednocześnie niesie dodatkową treść pozwalającą określić jego czas powstania, styl historyczny i regionalny, miejsce występowania, rangę w całej kompozycji krajobrazowej, wartość emocjonalną krajobrazu i wyjątkowe cechy estetyczno-widokowe.

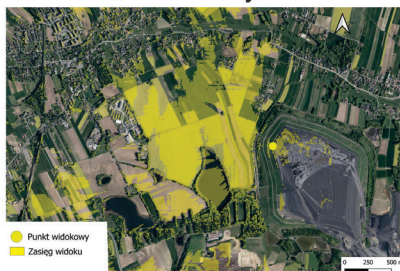
Zasięg widoczności, zasięg widoku – obszar wyznaczony na mapie określający strefę wpływu widokowego na obiekt (punkt widokowy) uzyskany za pomocą wykorzystania technik komputerowych lub analogowych.

Zasoby wizualne (widokowe) – zbiór elementów ekspozycji czynnej i biernej stanowiących o cechach wizualnych danego obszaru.

Wybrane pojęcia wyjaśniane w słowniku ilustruje poniższa grafika.

Ekspozycja czynna

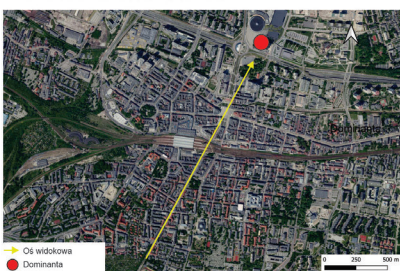
1. Punkt widokowy

Mapa z naniesionym punktem widokowym na hałdzie Kościelniok (Jastrzębie-Zdrój) oraz zasięgiem widoku

Widok z punktu widokowego na hałdzie Kościelniok (Jastrzębie-Zdrój) w kierunku zachodnim

2. Oś widokowa

Mapa z naniesioną osią widokową wzdłuż ul. Kościuszki w Katowicach, prowadzącą na budynek KTW (dominanta)

Widok wzdłuż osi widokowej (ul. Kościuszki w Katowicach)

3. Ciąg widokowy

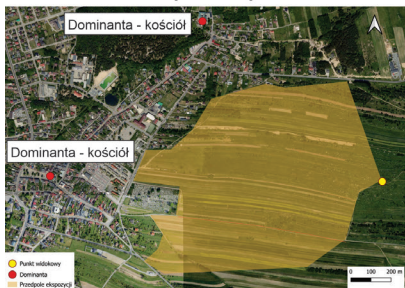

Mapa z naniesionym ciągiem widokowym wzdłuż ul. Dębowej w Hadrze wraz z zasięgiem widoku

Widok z ciągu widokowego wzdłuż ul. Dębowej w Hadrze

Ekspozycja bierna

Panorama i przedpole widokowe (ekspozycji)

Mapa z naniesionym przedpołem widokowym panoramy miasta Żarki oraz dominantami i punktem widokowym

Panorama miasta Żarki z wyróżniającą się dominantą - kościołem

Wybrane przykłady zasobów widokowych. Rycina: A. Żemła-Siesicka.